

Samenleven in de superdiverse stad

Mei 2021

Auteurs:

Labyrinth Onderzoek & Advies in samenwerking
met Suzanne Tan (Bureau Tangram)

Dit onderzoek werd uitgevoerd in
opdracht van de gemeente
Rotterdam

**Gemeente
Rotterdam**

© 2021 Labyrinth Onderzoek & Advies

Amerikalaan 203
3526 VD Utrecht

T: +31 (0)30 262 71 91

E: info@labyrinthonderzoek.nl

W: www.labyrinthonderzoek.nl

Alle rechten voorbehouden

Niets uit deze uitgave mag - door iemand anders dan de opdrachtgever - worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

Inhoudsopgave

1 Inleiding	5
1.1. Introductie	5
1.2. Doelstelling en onderzoeksvragen	6
1.3. Onderzoeksopzet	6
1.3.1. De initiële opzet van het onderzoek	6
1.3.2. Aanpassingen in de opzet en kenmerken van respondenten	7
1.3.3. Ingezette wervingsmethoden	8
1.3.4. Procedure dataverzameling	8
1.3.5. Verslaglegging, analyse en rapportage	9
1.4. Omschrijving respondentgroepen	9
2 Thuis in Rotterdam	12
2.1. Inleiding	12
2.2. Ik hou van Rotterdam!	12
2.3. Typisch Rotterdams	15
2.4. Wanneer ben je een Rotterdammer?	17
3 Jezelf kunnen zijn in Rotterdam	20
3.1. Inleiding	20
3.2. Ruimte om naar eigen inzicht je leven te leven	20
3.3. Je identiteit uitdragen als Joodse Rotterdammer	23
3.4. LHBTI Rotterdammers	25
4 Samenleven in een superdiverse stad	27
4.1. Contact met allerlei Rotterdammers	27
4.2. De superdiverse stad	28
4.3. Goed samenleven gaat niet vanzelf	30
4.4. Met of tussen elkaar leven?	33
4.5. Grenzen aan de tolerantie	34
4.6. Van meerderheid naar één van de bevolkingsgroepen	38
5 Ervaren discriminatie, racisme en antisemitisme	40
5.1. Ervaringen met discriminatie	41

5.1.1. Ervaringen met discriminatie van respondenten met een migratieachtergrond	41
5.1.2. Ervaringen met discriminatie van Syrische statushouders	44
5.1.3. Ervaringen met discriminatie van respondenten zonder migratieachtergrond	44
5.1.4. Ervaringen van Joodse respondenten met antisemitisme	45
5.2. Eigen vooroordelen	48
5.3. <i>Black Lives Matter</i> en het neerhalen van koloniale beelden	50
6 Ontspannen samenleven bevorderen	54
7 Samenvatting en conclusies	61
7.1. Inleiding	61
7.2. Thuis in Rotterdam	62
7.3. Jezelf kunnen zijn in Rotterdam	62
7.4. Samenleven in een superdiverse stad	63
7.5. Ervaren discriminatie, racisme en antisemitisme	64
7.6. Ontspannen samenleven bevorderen	65
Literatuur	66
Bijlagen	67
Introductie	67
Aanpassingen in de opzet en kenmerken van respondenten	67
Respons	68
1) Vergelijking met CBS Wijk- en buurtstatistiek	70
2) Conclusie	70

1

Inleiding

1.1. Introductie

Rotterdam is een superdiverse stad, waarin geen enkele bevolkingsgroep de meerderheid vormt. Iets meer dan de helft van de Rotterdammers heeft een migratieachtergrond (eerste en tweede generatie; Crul, 2019). Van de jongeren heeft meer dan twee derde ouders met een migratieachtergrond. De diversiteit is niet beperkt tot verschillende etnische achtergronden. Mensen met verschillende leefwijzen, (sub)culturen, (geloofs)overtuigingen, seksuele oriëntaties, sociaaleconomische posities en leeftijden leven in Rotterdam samen. Zoals de gemeente Rotterdam aangeeft: *“Alles wat mensen kunnen zijn, is in Rotterdam aanwezig”* (Gemeente Rotterdam, 2020a).

De betekenis die Rotterdammers geven aan de toenemende diversiteit is verschillend. Volgens de resultaten van de meest recente Omnibusenquête (Gemeente Rotterdam, OBI, 2020) ervaren de meeste Rotterdammers het wonen in verscheidenheid als prettig. Tegelijkertijd is niet iedereen positief. Dit heeft volgens de gemeente onder andere te maken met dat Rotterdammers zich niet altijd meer thuis voelen in de wijk waar ze altijd hebben gewoond en de mensen er niet meer kennen (Gemeente Rotterdam, 2020b). Het accepteren van een andere cultuur, religie, gender of seksuele oriëntatie vindt niet iedere Rotterdammer vanzelfsprekend (Gemeente Rotterdam, OBI, 2020). Met Relax, het actieprogramma integratie en samenleving 2019-2022, wil de gemeente Rotterdam een impuls geven aan het ontspannen met elkaar samenleven in de superdiverse stad.

Niet alle Rotterdammers voelen zich vanzelfsprekend geaccepteerd in de stad. Sterker nog, het Wijkprofiel laat zien dat een aanzienlijk deel van de Rotterdammers discriminatie ervaart. Op gemeenteniveau is dat 19% en in enkele wijken loopt dit zelfs op tot 33% (Gemeente Rotterdam, 2020b). Eerdere cijfers wijzen erop dat bepaalde groepen dit vaker ervaren dan andere. Zo komt in een eerdere editie van de Omnibusenquête (2017) naar voren dat het gevoel gediscrimineerd te worden vaker voorkomt onder Rotterdammers met een migratieachtergrond. Dit komt overeen met het beeld dat de meldingscijfers van RADAR schetsen, namelijk dat discriminatie op basis van huidskleur of afkomst het meest voorkomt (IDEM, 2019). Onderzoek laat zien dat discriminatie grote gevolgen heeft, zowel voor het individu als ook voor de bredere samenleving (SCP, 2020).

Bovengenoemde en andere kwantitatieve metingen vormen een belangrijke graadmeter voor de stand van zaken met betrekking tot het samenleven in het superdiverse Rotterdam. Ze geven echter weinig inzicht in de achterliggende ervaringen, meningen en motieven van bewoners. Om meer zicht te krijgen op de ervaren acceptatie van diversiteit in de stad en de onderlinge verhoudingen tussen groepen bewoners, heeft de gemeente Rotterdam Labyrinth Onderzoek & Advies opdracht gegeven om hier een kwalitatief onderzoek naar uit te voeren. Dit onderzoek diende ook aanknopingspunten op te leveren om het ontspannen samenleven te bevorderen.

In deze rapportage doen we verslag van de bevindingen van dit onderzoek. Hiervoor spraken we in acht groepen met in totaal 47 Rotterdammers met diverse achtergronden. We bespraken hun ervaringen met (de acceptatie van) diversiteit in de stad, het samenleven met verschillen en wat er kan worden gedaan om het ontspannen samenleven in diversiteit te bevorderen. In de volgende paragrafen gaan we in op de doelstelling, opzet en uitvoering van het onderzoek. We beëindigen dit hoofdstuk met een korte typering van de acht groepen respondenten die deelnamen aan dit onderzoek. Vervolgens beschrijven we in hoofdstuk 2 of, hoe en waardoor deze respondenten zich verbonden voelen met Rotterdam. Voelen zij zich thuis in de stad, voelen zij zich een Rotterdammer? Vervolgens gaan we in hoofdstuk 3 in op het leefklimaat in de stad. Kunnen de respondenten zichzelf zijn en hun leven leiden zoals zij dat zelf willen of worden zij daarbij ergens door gehinderd? In hoofdstuk

4 bespreken we het samenleven in de multiculturele stad. Wat vinden de respondenten eigenlijk van de al maar diverser wordende stad? Wat levert spanningen op, wanneer schuurt of botst het met elkaar samenleven? Een aparte paragraaf in dit hoofdstuk betreft de mening van Rotterdammers zonder migratieachtergrond over het feit dat deze groep niet meer tot de meerderheidsgroepering behoort. Hoofdstuk 5 behandelt discriminatie. Welke respondenten ervaren discriminatie en welke vorm heeft deze discriminatie? In dit hoofdstuk gaan we ook in op het draagvlak voor de *Black Lives Matter*-beweging en het neerhalen van beelden van representanten van onderdrukking. Daarna laten we in hoofdstuk 6 de respondenten aan het woord over wat de gemeente volgens hen anders kan doen om het ontspannen samenleven in de stad te bevorderen. We beëindigen dit rapport met een samenvatting en conclusies in hoofdstuk 7.

1.2. Doelstelling en onderzoeksvragen

De doelstelling van het onderzoek was tweeledig, te weten 1) meer inzicht verkrijgen in hoe Rotterdammers de (acceptatie van) diversiteit en de onderlinge verhouding tussen groepen in de stad ervaren, en 2) aanknopingspunten vinden om het ontspannen samenleven in diversiteit binnen de stad te bevorderen. Het onderzoek richt zich daarbij op de ervaringen en inzichten van Rotterdammers met en zonder migratieachtergrond van diverse leeftijden en opleidingsniveaus.

De volgende vragen zijn hierbij leidend geweest:

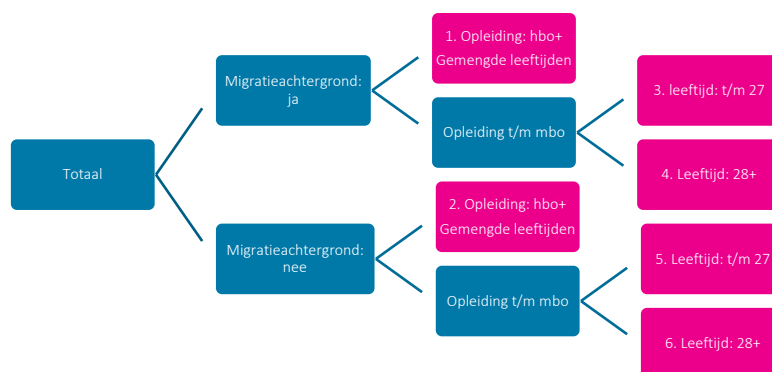
- In hoeverre voelen de respondenten zich thuis in Rotterdam?
- In hoeverre ervaren de respondenten dat ze zichzelf kunnen zijn in Rotterdam?
- In hoeverre ervaren de respondenten uitsluiting en/of discriminatie in Rotterdam?
- Hoe is het volgens hen gesteld is met de onderlinge verhoudingen tussen diverse bevolkingsgroepen in Rotterdam?
- Wat is er volgens hen nodig om het ‘ontspannen samenleven’ in diversiteit in Rotterdam te bevorderen?

1.3. Onderzoekopzet

1.3.1. De initiële opzet van het onderzoek

De gemeente Rotterdam heeft gevraagd om zes face-to-face focusgroepen te organiseren waarin de onderzoeksthematiek zou worden besproken, waarbij er werd uitgegaan van drie groepen met Rotterdammers mét een migratieachtergrond en drie groepen zonder. In beide gevallen diende er van de drie groepen één groep te bestaan uit hoger opgeleiden (wo- en hbo-opgeleiden) en twee groepen met mensen met een lager en middelbaar opleidingsniveau (basisschool t/m mbo-opgeleiden). Bij de twee groepen lager tot middelbaaropgeleiden diende verder onderscheid gemaakt te worden tussen (jong)volwassen tot en met 27 jaar en volwassenen van 28 jaar en ouder. Aanvullend werd verzocht rekening te houden met etnisch-culturele en religieuze achtergronden. De wens was verder om verschillende groepen met een niet-Westerse achtergrond vertegenwoordigd te zien, met name de vier grootste migrantengroepen.

Figuur 1: Opzet focusgroepen

1.3.2. Aanpassingen in de opzet en kenmerken van respondenten

Tijdens het onderzoek zijn verschillende aanpassingen in de opzet doorgevoerd. Dit had onder andere te maken met de impact van de COVID-19-pandemie en aanverwante maatregelen. Allereerst hebben focusgroepen vanwege corona grotendeels online plaatsgevonden (zie § 1.3.4.). Daarnaast verliep de werving onder respondenten met een migratieachtergrond in deze periode niet gemakkelijk (zie § 1.3.3). Het bleek een uitdaging om voldoende respondenten te vinden (vooral met een lager en middelbaar opleidingsniveau) die gelijktijdig beschikbaar waren en bleven. Verder gaven enkele vrouwen met een lager tot middelbaar opleidingsniveau aan wel deel te willen nemen aan een focusgroep, maar alleen als het gesprek zonder mannen zou worden gevoerd. Dit alles maakte het moeilijk om volledig vast te houden aan de scheiding naar opleidingsniveau en leeftijd. Uiteindelijk is besloten hieraan minder strikt vast te houden. Ook is er een extra groepsgesprek met alleen vrouwen georganiseerd.

Daarnaast is er een extra groepsgesprek met statushouders georganiseerd. Het was een wens van de gemeente om enkele statushouders te spreken over de onderzoeksthematiek. In eerste instantie is gepoogd om statushouders binnen de groepen met een migratieachtergrond te betrekken. Het bleek echter dat het taalniveau van de geworven statushouders op dat moment nog niet voldoende was om prettig deel te nemen aan deze gesprekken. Daarop is in overleg met de gemeente besloten om statushouders van Syrische afkomst, de grootste groep statushouders in Rotterdam, in een aparte groep te bevragen met een Arabischsprekende gespreksleider.

Tot is slot er bij de respondenten zonder migratieachtergrond maar één gesprek met lager tot middelbaar opgeleide respondenten gevoerd. Dit heeft ermee te maken dat er op verzoek van de gemeente tijdens de werving van respondenten is gestreefd naar deelname van respondenten met verschillende religieuze achtergronden, waaronder personen met een joodsreligieuze achtergrond. Oorspronkelijk was bedacht dat zij mee zouden kunnen doen binnen de groepen zonder migratieachtergrond. Labyrint kreeg vanuit enkele joodsreligieuze informanten echter te horen dat het prettiger zou zijn een aparte focusgroep te vormen. Dit heeft Labyrint voorgelegd aan de opdrachtgever, die daarmee instemde. Als gevolg hiervan is één van de twee gesprekken met lager tot middelbaar opgeleiden komen te vervallen. Het andere gesprek met lager tot middelbaar opgeleiden is vervolgens gevoerd met mensen van verschillende leeftijden.

Ondanks bovengenoemde wijzigingen in de opzet en groepssamenstelling is er in zijn geheel een redelijke goede spreiding gerealiseerd qua opleidingsniveau en leeftijden. In totaal is er in acht groepen met 47 respondenten gesproken. Van de respondenten hadden 30 personen zelf of hun (groot)ouders een migratieachtergrond. Hiervan hadden 12 respondenten een hoger (hbo, wo) en 18 een lager of middelbaar opleidingsniveau (basisschool t/m mbo). Deze laatste groep bestond uit 11 (jong)volwassenen tot en met 27 jaar en 7 volwassenen van 28 jaar en ouder. Van de groep zonder migratieachtergrond (17) hadden 11 respondenten een hoger opleidingsniveau (hbo, wo) en 6 een lager opleidingsniveau. Deze verdeling heeft ermee te maken heeft dat het selectiecriterium opleidingsniveau bij de Joodse groep is losgelaten, en die groep uit hoger opgeleiden bestond. De groep respondenten met een lager en middelbaar opleidingsniveau bestond uit 2 (jong)volwassenen tot en met 27 jaar en

4 volwassenen van 28 jaar en ouder. Zeven herkomstgroepen waren tijdens de gesprekken vertegenwoordigd, waaronder de vier grootste migrantengroepen en Syrische nieuwkomers (zie Bijlage A voor een overzicht).

Vergelijken we ondanks de beperkte omvang van de groepsgrootte (47), dan blijkt dat de verdeling jonger dan 28 jaar en ouder gelijk te zijn aan de CBS-leeftijdssstatiek van de gemeente Rotterdam (34% jonger dan 28 jaar). De verdeling onderwijs tot mbo versus mbo+ in de focusgroep is ook gelijk aan het Rotterdamse cijfer (30% lager onderwijs). Splitsen we mbo naar mbo en hbo, dan is de spreiding in de focusgroep wel afwijkend van de CBS-cijfers: er is overschatting van hbo in de focusgroep (30% CBS, 49% focusgroep). Vrouwen oververtegenwoordigd in de focusgroep (51% CBS, 68% focusgroep). Conform de wens is er een oververtegenwoordiging van respondenten met een migratieachtergrond (52% CBS, 64% focusgroep)

1.3.3. Ingezette wervingsmethoden

Vanwege de coronamaatregelen konden er slechts in beperkte mate face-to-face wervingsmethoden ingezet worden. De werving heeft daarom grotendeels online plaats moeten vinden. Voor de werving is de periode van juni tot en met juli 2020 een socialemidia-advertentie uitgezet waarin Rotterdammers werden uitgenodigd om deel te nemen aan het onderzoek. Ook zijn oproepen verspreid via de socialemidia-kanalen van Labyrinth. Geïnteresseerden konden zich aanmelden via de website of door te bellen of te mailen naar Labyrinth Onderzoek & Advies. In de advertentie is aangegeven dat het over ontspannen samenleven in het diverse Rotterdam zou gaan. Dit leidt er doorgaans toe dat vooral bewoners die hier een mening over hebben zich aanmelden.

Daarnaast is er gericht geworven via lokale organisaties en verbanden (bijvoorbeeld [religieuze] zelforganisaties en wijkraden) en sleutelinformanten, het netwerk van Labyrinth in de gemeente en de sneeuwbalmethode. Dit laatste houdt in dat met behulp van geworven respondenten nieuwe respondenten uit hun netwerk zijn aangetrokken. Deze drie methoden zijn onder meer ingezet om groepen mensen te betrekken die minder goed online werden bereikt. Mensen met een niet-Westerse migratieachtergrond en een lager opleidingsniveau, mannen in het bijzonder, bleken bijvoorbeeld minder geneigd om zich online aan te melden voor het onderzoek. Ook zijn er op deze wijze gericht deelnemers geworven met een Joodse en een Syrische achtergrond.

Om Rotterdammers te stimuleren deel te nemen aan het onderzoek is er gewerkt met een *incentive*. Deelnemers kregen als blijk van dank voor hun deelname en inbreng tijdens de gesprekken een cadeaubon van €20. Desondanks bleek het een uitdaging om in de coronaperiode voldoende (diverse) respondenten voor het onderzoek te vinden. Ook was er sprake van enige uitval door respondenten die op het laatste moment afhaakten. Hierdoor duurde de werving voor de focusgroepen langer dan voorzien. Het resultaat van de uitgebreide wervingsfase is wel dat de groep respondenten die aan het onderzoek heeft deelgenomen divers en veelstemmig is.

1.3.4. Procedure dataverzameling

In de focusgroepen is het gesprek gevoerd aan de hand van een gespreksleidraad die in overleg met de gemeente is opgesteld. De gespreksleidraad liet de nodige ruimte om tijdens de gesprekken de diepte in te gaan en onderwerpen te bespreken die door respondenten zelf naar voren werden gebracht.

De focusgroepen zijn gehouden tussen eind juli en eind oktober 2020. Het was oorspronkelijk de bedoeling om de gesprekken op een fysieke locatie uit te voeren. Vanwege de corona-pandemie is ervoor gekozen deze grotendeels online te laten plaatsvinden. Zeven van de acht focusgroep gesprekken zijn volledig online uitgevoerd, en bij één groepsgesprek participeerde een deel fysiek en een ander deel online (groep met migratieachtergrond en gemengd opleidingsniveau; zie paragraaf 1.4). Dit was mogelijk binnen de toen geldende maatregelen en is gedaan omdat enkele respondenten de voorkeur gaven aan een fysiek gesprek terwijl een ander deel juist online wilde participeren.

De online focusgroepen duurden circa anderhalf tot twee uur. Deelnemers kregen vooraf per e-mail de inloggegevens en informatie om deel te kunnen nemen aan het gesprek. Als zij dat wensten, konden deelnemers hun camera tijdens het gesprek uitzetten of hun naam anonimiseren. De gesprekken zijn op wat kleine technische problemen na soepel en zonder ongemakken verlopen.

Van de acht focusgroepen zijn er zeven in het Nederlands gehouden door onderzoekers van Labyrinth. Het groepsgebesprek met respondenten met een Syrische achtergrond is in het Arabisch gevoerd door een getrainde tweetalige gespreksleider, zodat respondenten hun ervaringen gemakkelijker konden delen en toelichten.

1.3.5. Verslaglegging, analyse en rapportage

Zeven van de acht groepsgebesprekken zijn opgenomen. Hiervan zijn er zes woordelijk getranscribeerd. Van het gesprek met Syrische statushouders, dat in het Arabisch is gevoerd, is door de gespreksleider een uitgebreid gespreksverslag gemaakt op basis van de opname. Relevante citaten zijn daarbij vanuit de opname woordelijk vertaald. Eén groepsgebesprek (groep met jongeren met een migratieachtergrond; zie paragraaf 1.4) is op verzoek van de deelnemers niet opgenomen. Van dit gesprek is een gespreksverslag gemaakt met behulp van de aantekeningen van de focusgroep-assistent. Zowel de transcripten als de gespreksverslagen zijn geanonimiseerd.

Vervolgens zijn alle kwalitatieve data per groep en op thema gerubriceerd. Voor de indeling in hoofdthema's zijn de thema's uit de gespreksleidraad aangehouden. De gesprekken verliepen behoorlijk gestructureerd en alle data konden goed onder deze thema's geschaard worden. De data zijn daarna geanalyseerd. Op basis daarvan zijn er binnen de hoofdthema's diverse sub-thema's aangebracht, die daarna zijn geanalyseerd en beschreven.

In het volgende hoofdstuk gaan wij in op de resultaten van het onderzoek. De resultaten worden geïllustreerd met citaten uit de verschillende groepsgebesprekken. Soms zijn deze citaten geredigeerd of ingekort ten behoeve van de leesbaarheid. Wanneer er is ingekort wordt dat in de tekst aangegeven met '(...)'. Bepaalde onderwerpen zijn in de ene focusgroep uitvoeriger besproken dan in de andere, bijvoorbeeld omdat een onderwerp in deze groep meer of juist minder leefde. Dit is terug te zien in de resultaten.

In de gesprekken is niet systematisch uitgevraagd hoeveel mensen een bepaalde ervaring hadden of herkenden. In de analyse is daarom niet gewerkt met aantallen. Een enkele keer kreeg een opmerking van een respondent veel bijval: in dat geval is dat wel benoemd. De bevindingen van dit kwalitatieve onderzoek zijn niet te veralgemeniseren naar de hele Rotterdamse bevolking of naar bepaalde groepen daarin. Dit heeft te maken met de onderzoeksopzet, het beperkte aantal respondenten en de wervingsmethoden. De resultaten geven een beeld van de diverse opvattingen en gevoelens die onder Rotterdammers voorkomen met betrekking tot het leven in de superdiverse stad.

1.4. Omschrijving respondentengroepen

Er zijn acht focusgroepen gehouden met Rotterdammers met een verschillend profiel. Vijf van deze groepen betreffen mensen met wortels elders. Het gaat om vier verschillende groepen met een migratieachtergrond (een groep hoogopgeleiden, een groep met diverse opleidingsniveaus, een groep lager en middelbaar opgeleide vrouwen en een groep gemengd opgeleide jongeren) en een groep met Syrische nieuwkomers die vrij recent als statushouder in Rotterdam zijn komen wonen. De drie andere groepen betreffen respondenten zonder migratieachtergrond. Een groep bestaat uit hoogopgeleide respondenten (hbo/wo) en een tweede groep uit lager tot middelbaar opgeleide respondenten (basisonderwijs t/m mbo) zonder migratieachtergrond. De derde groep bestaat uit Joodse mensen zonder niet-Westers migratieachtergrond (een van hen is een Westerse migrant). Bij deze groep is niet geselecteerd op opleidingsniveau. Zij bleken allen hoger opgeleid te zijn (hbo/wo). Voor de leesbaarheid noemen we deze groep 'respondenten met een Joodse achtergrond', zonder de toevoeging dat zij geen niet-Westerse migratieachtergrond hebben. Als we in de tekst refereren naar respondenten zonder migratieachtergrond dan doelen we daarbij niet op de respondenten met een Joodse achtergrond.

Rotterdammers met een migratieachtergrond

Er zijn vier groepen respondenten met een migratieachtergrond geïnterviewd:

De eerste groep hiervan bestond uit *hoger opgeleide respondenten met een migratieachtergrond* (12). Aan deze groep namen een twintiger, drie dertigers en een vijftiger deel. Iedereen was ouder dan 27 jaar.

De groep bestond uit mensen met een Surinaams(-Ghanese), Turkse en Indische (Westerse) migratieachtergrond.

De groep *gemengd opgeleide respondenten met een migratieachtergrond* bestond uit vier personen. Drie van hen waren hoger opgeleid (hbo, wo). De andere respondent had een mbo (middelhoge) opleiding. Vandaar de benaming 'gemengd opgeleid'. De leeftijden liepen uiteen van in de twintig tot in de zestig. Niemand was jonger dan 28 jaar. De groep bestond uit mensen met een Surinaamse, Antilliaanse, Marokkaanse en Colombiaanse migratieachtergrond.

De volgende groep bestond uit *lager en middelbaar opgeleide vrouwen met een migratieachtergrond*. Hieraan namen acht respondenten deel, waaronder een aantal (jonge) moeders. Twee van hen waren zussen van elkaar. Zes van hen waren twintigers (waarvan vijf onder de 28 jaar). De groep bestond uit mensen met een Surinaamse, Marokkaanse, en Turkse migratieachtergrond.

De groep *gemengd opgeleide jongeren met een migratieachtergrond* bestond uit zeven personen. Twee van hen waren hoger opgeleid en vijf van hen lager tot middelbaar opgeleid. Allen waren jonger dan 28 jaar. Deze groep werd door de sneeuwbal methode uniformer dan bedoeld; de groep bestaat geheel uit respondenten met een Surinaamse migratieachtergrond, waaronder zowel Hindoestanen als Afro-Surinamers. Van dit gesprek is geen uitgebreid verslag beschikbaar omdat er bezwaren waren tegen een opname.

De vier hierboven genoemde groepen verschillen erg weinig in hun mening over de behandelde onderwerpen en de antwoorden tussen de groepen lopen nauwelijks uiteen. Alleen spreken de respondenten met een lager opleidingsniveau zich meer uit over armoede. In alle vier de groepen voelt men een duidelijke binding met Rotterdam en voelt men zich er thuis en veilig, hoewel discriminatie wel ervaren wordt. Het feit dat Rotterdam zo multicultureel is draagt daar zeker aan bij. 'Iedereen is anders, dus leef en laat leven' lijkt bij veel bewoners met een migratieachtergrond typerend te zijn voor de manier waarop ze in het leven staan.

Syrische Rotterdammers

Er zijn vijf statushouders van Syrische afkomst geïnterviewd. Het gaat om een twintiger, twee dertigers en twee veertigers. Twee van hen vormen een stel. Vier van hen zijn lager en middelbaar opgeleid en één respondent is hoger opgeleid. Het gesprek werd gevoerd in de eigen taal door een Syrische gespreksleider. Deze respondenten wonen tussen de een en vijf jaar in Nederland. Ze zijn positief over Rotterdam, maar de mate waarin zij zich hier echt thuis voelen is verschillend. Degenen die hier wat langer zijn en de taal beheersen voelen zich meer thuis dan degene die hier net een jaar is en nog niet zoveel contacten heeft. Ze benadrukken allemaal het belang van het leren van de taal om te integreren in de Nederlandse maatschappij.

Rotterdammers zonder migratieachtergrond

Er zijn twee groepsgesprekken gehouden met Rotterdammers zonder migratieachtergrond.

Aan de groep *lager tot middelbaar opgeleide respondenten zonder migratieachtergrond* namen zes respondenten deel. Het ging om vier mannen en twee vrouwen verdeeld over de verschillende leeftijdscategorieën. Twee respondenten waren onder de 27. Verder zaten er twee dertigers, een veertiger, en een zestigplusser in de groep. De respondenten in deze groep hadden doorgaans contact met mensen met allerlei etnische achtergronden via het werk dat ze deden en/of de wijk waar ze woonden.

De groep *hoger opgeleide respondenten zonder migratieachtergrond* bestond uit vier mannen en twee vrouwen. Deze groep was gemiddeld ouder: twee respondenten waren twintigers, drie tussen de 50 en 60 jaar en een van hen ouder dan 60. In deze groep was er meer verschil tussen de respondenten in de mate waarin ze contact hadden met diverse groepen mensen. Een deel gaf aan door de keuze van studie, buurt, werk en hobby's toch vooral in witte kringen te verkeren, terwijl een ander deel juist erg actief betrokken is bij multiculturele initiatieven of in een heel multiculturele buurt woont.

Beide groepen zijn behoorlijk tolerant naar de multiculturele samenleving en noemen dat ook wel typisch Rotterdams. In deze groepen is ook besproken hoe de respondenten het ervaren om tot een minderheid te gaan behoren in de superdiverse stad.

Rotterdammers met een Joodse achtergrond

Aan deze groep namen zes respondenten deel, drie mannen en drie vrouwen. Zij waren alle zes hoger opgeleid. Deze groep was gemiddeld het oudst: drie van hen waren veertigers, een was een vijftiger en twee waren zestigplussers. Twee van hen vormden een stel. Een van de deelnemers is geëmigreerd uit een Westers land en sinds jaren woonachtig in Rotterdam. De andere bewoners hebben een lange woongeschiedenis in de stad, vaak woont de familie al generaties in Rotterdam. Een aantal deelnemers kende elkaar vanuit de joodse gemeenschap. De deelnemers in deze groep geven aan van Rotterdam te houden en zich met de stad verbonden te voelen. Zij kunnen genieten van de multiculturele sfeer, maar wijzen ook op negatieve kanten. Zij voelen zich niet overal in de stad vrij om hun joodse identiteit te tonen. Ook vertellen deelnemers hoe zij en anderen in hun omgeving te maken krijgen met antisemitische incidenten, variërend van gescheld tot daadwerkelijk fysiek geweld. Dit levert verdriet en boosheid op en de deelnemers in deze groep voelen zich ondanks hun verbondenheid met de stad steeds minder thuis in Rotterdam. In deze groep is het vertrekken uit de stad of zelfs uit Nederland het onderwerp van gesprek, en in enkele gevallen is daar al navolging aan gegeven.

2

Thuis in Rotterdam

2.1. Inleiding

In de focusgroepen begonnen we het gesprek met de vraag of de respondenten zich thuis voelen in de stad, en of zij zich een Rotterdammer voelen. En wat maakt iemand eigenlijk een Rotterdammer, is er iets dat Rotterdammers typeert of verbindt? We beginnen dit hoofdstuk met wat de respondenten van Rotterdam vinden en of ze zich met de stad verbonden voelen. Vervolgens gaan we in op wat volgens hen nu 'typisch Rotterdams' is. In de laatste paragraaf beschrijven we wie zich volgens de respondenten Rotterdammer mag noemen: wie horen daarbij?

2.2. Ik hou van Rotterdam!

Op de vraag of mensen zich verbonden voelden met Rotterdam ontstond een ware lofzang op de stad. De liefde voor Rotterdam blijkt groot en verreweg de meeste respondenten voelen zich beslist Rotterdammer. Het maakt daarbij niet uit of de respondenten lager of hoger zijn opgeleid, en ook niet of ze wel of geen migratieachtergrond hebben. Uit de antwoorden spreekt veel trots over het wonen in Rotterdam of een Rotterdammer zijn.

Een respondent met een Joodse achtergrond zegt hierover:

"Ik ben puur Rotterdammer, onze familie woont al honderden jaren in Rotterdam. Mijn ouders hebben ondergedoken gezeten in Rotterdam en in Groningen. Wij hebben altijd in de haven gewerkt. Mijn eigen bedrijf was in Rotterdam gevestigd. Wat voor taal ik ook sprak in het buitenland, ze hoorden altijd dat ik een Rotterdammer was en daar was ik trots op."

Een respondent uit de groep lager tot middelbaar opgeleide vrouwen zegt over zichzelf:

"Ik ben echt een nationalist hoor, ik ben echt een Rotterdammert! Nee, ik ben echt die-hard Rotterdam en anti-alles. Ik zou niet ergens anders kunnen wonen. Ik ben meer mezelf, ik ben socialer, ik kan beter uit mijn woorden komen, ik ben gezelliger als ik met iemand ben uit Rotterdam en ik heb echt het meeste met deze stad."

Een lager of middelbaar opgeleide respondent zonder migratieachtergrond:

"Ik ben ook wel heel erg Rotterdam-georiënteerd. Heel mijn privéleven is gewoon in Rotterdam. En voordat ik bij [organisatie] werkte, was ik gewoon nog nooit in Zwolle geweest of iets dergelijks. Nu moet ik natuurlijk wel, maar in principe hoeft je Rotterdam niet uit."

Een hoger opgeleide respondent met een migratieachtergrond roemt haar uitzicht:

"Dan denk ik: oké, dit is gewoon mijn stad. Ik kan het gewoon zien, terwijl eigenlijk heel Nederland erop afkomt en ik woon er gewoon. Ik heb het gewoon als uitzicht, dus dat is al één voorbeeld waardoor ik mij heel erg verbonden voel met Rotterdam. Maar ook de Willemsbrug en Erasmusbrug. Ik denk dat Rotterdam wel heel mooie bruggen heeft. Ook de kubuswoningen, de grote Rotterdamse markt, de Markthal. Ja, als ik dat gewoon zie, dat heeft gewoon eigenlijk heel Nederland niet."

Dat vindt ook een lager of middelbaar opgeleide respondent zonder migratieachtergrond:

“Ja. En als je met de auto over de Brienenoord rijdt en je kijkt naar links, dan zie je die skyline en dan gaat je hart toch wel een stukje harder kloppen, denk ik. Heb ik in ieder geval. Dan geniet je gewoon van het uitzicht en dat is hetzelfde als je op de Maasboulevard rijdt en je ziet de Willemsbrug en Erasmusbrug erachter. Ja, dat is gewoon de mooiste stad van Nederland. Van de wereld eigenlijk.”

En een hoger opgeleide respondent zonder migratieachtergrond:

“Ik ben er echt wel trots op als ik nu dat... Hoe heet dat ding bij Boijmans? Hoe hebben we hem weer genoemd? Bloempot? Ik fietste er laatst langs en dan krijg ik toch echt een beetje een warm gevoel van kijk, dat hebben wij dan weer, zo'n raar ding. Ja, geweldig!”

Het vele water in de stad en de mooie gebouwen worden vaak genoemd. Daarnaast zijn de respondenten trots op: het carnaval, het North Sea Jazz Festival, de marathon van Rotterdam en vele andere evenementen die in Rotterdam worden georganiseerd (bijvoorbeeld het Eurovisie Songfestival), maar ook plaatsen zoals Ahoy en de grote winkelcentra Zuidplein en Alexandrium. En Feyenoord: *“Als Feyenoord kampioen wordt, heel de stad komt bij elkaar. Maakt niet uit welke leeftijd, welke cultuur, iedereen viert feest”*, aldus een hoger opgeleide respondent met een migratieachtergrond.

Bij sommige respondenten gaat de liefde voor de stad zo ver dat ze echt niet langer dan een paar dagen de stad uit willen. Een respondent met een gemengd opleidingsniveau en een migratieachtergrond:

“Maar ja, als ik zeg maar een weekendje Amsterdam heb gepland, dan weet ik niet hoe snel ik daar weg moet wezen, omdat ik terug wil naar Rotterdam. Het moet echt niet langer duren dan een weekend! Persoonlijk zou ik daar nooit kunnen wonen, echt nooit. Ik weet niet beter, ik weet écht niet beter! Voor mij is Rotterdam echt gewoon mijn stad.”

Een respondent uit de groep lager en middelbaar opgeleide vrouwen met migratieachtergrond stelt:

“Nou, ik voel me best wel heel erg verbonden met Rotterdam. Het is ook als ik bijvoorbeeld een dagje naar het buitenland ga, bijvoorbeeld naar Antwerpen, dat als ik terugkom gewoon een soort van opgelucht ben als ik weer terug ben. Ik houd echt van Rotterdam, ik houd van de mensen om mij heen. Ik voel me gewoon echt goed hier snap je?”

Een lager of middelbaar opgeleide respondent zonder migratieachtergrond heeft dat ook:

“Ik heb zelf ook als ik gewoon op vakantie ben of iets, vind ik het hartstikke lekker tot gewoon na drie dagen, (...) en daarna begin ik ook gewoon de stad te missen.”

Ook een Syrische statushouder heeft dit gevoel: *“Als ik bijvoorbeeld naar Utrecht ga, heb ik het gevoel dat ik terug naar Rotterdam wil. Ik ben gewend geraakt aan de mensen hier.”*

Twee respondenten met een migratieachtergrond hebben een tijdje buiten Rotterdam gewoond, maar dat is niet bevallen. Deze respondenten misten de diversiteit van de Rotterdamse wijken. De eerste, een dame van middelbare leeftijd met een Surinaamse achtergrond uit de groep met een gemengd opleidingsniveau: *“Ik ben een tijdje weggeweest. Ik ben naar Berkel gegaan, Berkel en Rodenrijs, en ik ben weer gauw teruggekomen.”*

Ook het nieuwe gedeelte van Zuid beviel haar niet:

“Nou, ik heb een jaartje op Zuid gewoond, ik zat te janken! Daar voelde ik me niet geaccepteerd. Maar ja, dat was een nieuwe wijk. Een nieuw blok. Dat waren yuppen en die groeten niet. In het centrum, iedereen groet mekaar. En daar in die blokken, ik wist niet eens wie m'n buurman was.”

Een andere respondent uit de groep reageert daarop met:

“Rotterdam-Zuid hoef ik ook niet. Rotterdam-West, het centrum, Noord, daar is het leven.”

Eerstgenoemde respondent vindt dat het nu wel beter wordt op Zuid:

“Weet je wat het is met Rotterdam-Zuid? Daar woonden vroeger dus echt Brabanders, Zeeuwen, die woonden daar. Dat was een heel ander slag volk dan de mensen die aan deze kant van het water woonden. (...) Maar de mensen van Zuid zijn nou gewoner hoor. Gemixt.”

De tweede respondent die een tijdje buiten Rotterdam woonde is een vrouw met een Marokkaanse achtergrond uit de groep lager tot middelbaar opgeleide vrouwen. Ze had een mooie woning gevonden in Capelle, maar kon daar haar draai niet vinden. Ze had al voor het huis getekend en een maand huur en administratiekosten betaald, maar besloot alsnog in Rotterdam te blijven. Ze zegt over Capelle:

“Maar ja, er zijn natuurlijk ook bepaalde groepen. Ja, wat moet ik zeggen? Ik kan er niet zoveel positiefs over kwijt eigenlijk. (...) ik draag natuurlijk best wel lange kleren en er wordt best weleens wat gezegd door een bepaalde groep mensen. En ja, dat is gewoon de minder leuke kant. Dus ja, ik kan er natuurlijk heel veel positiefs over zeggen, maar wat Rotterdam positief maakt zijn toch de buitenlanders. De buitenlanders maken Rotterdam toch echt tot Rotterdam.”

Slechts twee respondenten geven expliciet aan geen innige band met Rotterdam te voelen. De ene, een respondent uit de groep lager tot middelbaar opgeleide vrouwen met een migratieachtergrond, zegt daarover:

“Ik voel me niet echt verbonden aan – dan zeg ik weer Nederland, aan Rotterdam. En dat is gewoon iets persoonlijks. Met het weer, dan wil je toch liever naar je eigen land. Dat is het enige. En soms met het racisme, dat je je soms niet verbonden voelt als iemand met een andere ethniciteit.”

Een tweede respondent, uit de groep lager tot middelbaar opgeleide respondenten zonder migratieachtergrond, voelt zich prima in Rotterdam maar ervaart geen enorm sterke binding:

“Nou ja, ik heb helemaal niet zo'n sterk gevoel met de stad als de rest dat heeft blijkbaar. Het is voor mij gewoon de stad waar ik woon. En dat is niet per se... Mijn vrienden komen ook van overal en nergens.”

Ten slotte nemen de statushouders uit Syrië wat dit onderwerp betreft een andere positie in. Zij geven aan zich nog niet helemaal thuis te voelen en dat heeft te maken met het feit dat ze er nog niet zo lang wonen. Eén van hen zegt:

“Ik heb nog geen ervaring met Nederlandse mensen, dus zou ik het niet weten. Ik woon hier pas een jaar, dus het is moeilijk om te zeggen of ik me thuis voel of niet. Dus dat gevoel is er in elk geval nog niet. Ik zou me wel thuis voelen als ik de taal goed spreek, als ik hier voor langere tijd woon, als ik een baan heb als verpleegkundige – want ik heb mijn diploma meegenomen – ook dat ik mijn weg kan vinden.”

Een statushouder die inmiddels vijf jaar in Rotterdam woont beaamt dat het beter wordt:

“Ik woon al vijf jaar hier in Rotterdam. Dat gevoel was niet meteen zo, het was zoals elke persoon die op een vreemde plek terecht komt. Maar met de loop van de tijd is mijn gevoel veranderd en ik voel me erg thuis in Rotterdam, omdat ik dat ook wilde. Ik wilde met mensen in aanraking komen en de cultuur leren kennen.”

Eén van de statushouders voelt zich wel thuis in Nederland:

“Ik ben heel blij dat ik naar Nederland kwam. Als ik bijvoorbeeld naar andere landen ga dan krijg ik het gevoel dat ik terug wil gaan. En op het moment dat ik de Nederlandse grenzen oversteeek word ik meer ontspannen.”

Een andere respondent merkt daarbij op dat ze hun moederland niet kunnen vergeten:

“We zijn een emotioneel volk en er zijn nog gevoelens naar ons land. We houden onze identiteit en cultuur. En we proberen een goed beeld te geven. We integreren hier, maar zonder onze oorsprong te vergeten.”

2.3. Typisch Rotterdams

We vroegen de respondenten wat Rotterdammers typeert. Ook daar zijn de respondenten, ongeacht hun achtergrond, vrij eensgezind over. In alle focusgroepen worden dezelfde karakteristieken genoemd.

Ten eerste zijn Rotterdammers behulpzaam en sociaal, ze staan voor elkaar klaar. In Rotterdam zal het niet gauw gebeuren dat iemand valt en geen hulp krijgt, of een oude vrouw een zware tas moet tillen. Een lager of middelbaar opgeleide vrouw met een Marokkaanse achtergrond:

“Ik zie sowieso best wel veel verschillen, sowieso qua persoon, qua cultuur en qua persoonlijkheid verschillen de mensen. Maar ik denk uiteindelijk hebben heel veel Rotterdammers toch wel een beetje hetzelfde karakter. Dat behulpzame, dat sociale, dat spontane. Ik denk dat dat echt wel karaktereigenschappen zijn die haast wel in iedere Rotterdammer zitten, naast sowieso wel de persoonlijke verschillen.”

Twee andere respondenten uit deze groep beamen dat. De één zegt:

“Als iemand het zwaar heeft, dan word je 100% gewoon geholpen. Dat is gewoon wat mensen met normen en waarden hebben meegekregen uit hunzelf. Want dat maakt Rotterdam Rotterdam. Dat iedereen voor elkaar klaarstaat.”

En de ander:

“Ik stond twee weken geleden bijvoorbeeld met pech op de weg en ik hoefde niemand te vragen: kan je me helpen? Ze kwamen zelf naar mij toe snap je? Niet iedereen is zo, maar de meeste Rotterdammers zijn best behulpzaam, aardig.”

Ten tweede zijn Rotterdammers recht door zee. Een respondent uit de groep met een gemengd opleidingsniveau en een Colombiaanse achtergrond vindt dat wel fijn:

“Ik vind dat Rotterdammers, die hebben hun hart op de tong, dus je merkt gelijk als ze iets niet prettig vinden. Dan zullen ze het toch wel snel laten merken. Dus dan weet je ook gelijk: oh, hier heb ik wat aan of hier kan ik niks mee. Ja, ook al is het niet in jouw straatje, je kan er in ieder geval wel over praten. Je komt er niet na een jaar achter: oh, hij dacht er zo over of zo.”

Een lager of middelbaar opgeleide vrouw met een migratieachtergrond, die eerder aangaf nooit ergens anders te kunnen wonen:

“En weet je, een beetje dat zweverige dat hebben wij Rotterdammers niet. Wij staan gewoon met beide poten op de grond zal ik maar zeggen. En wij zijn gewoon heel erg nuchter en helder.”

Een lager of middelbaar opgeleide respondent zonder migratieachtergrond typeert de Rotterdammer als “recht door zee en niet achter je ellebogen” en “Rotterdammers zijn allemaal straight on, rechttoe en eerlijk. De echte

Rotterdammer!“. Twee andere respondenten zonder migratieachtergrond denken dat niet iedereen buiten Rotterdam daar even gecharmeerd van is. Een lager of middelbaar opgeleide respondent:

“Ik onderstreep dat wel, want ik werk in het hele land en je merkt ook dat als mensen vanuit andere regio's bij ons op kantoor komen, dat ze soms zelfs wel aan de directe cultuur moeten wennen. En ik merk ook dat dat in andere delen van Nederland, ja, zijn mensen minder direct. Hier is niemand eigenlijk op zijn mondje gevallen.”

En een hoger opgeleide respondent zonder migratieachtergrond:

“Ik denk dat als je het echt over de Rotterdammer in het algemeen hebt, ik vind dat we over het algemeen heel erg direct zijn. En dat hoor ik ook vaak van mensen terug. Van ‘nou, je neemt niet echt een blad voor je mond en je bent niet altijd even genuanceerd in je uitspraken.”

Daarnaast worden Rotterdammers volgens enkele respondenten zonder migratieachtergrond beslist getypeerd door de ‘niet lullen maar poetsen’-mentaliteit. Een hoger opgeleide respondent zonder migratieachtergrond stelt bijvoorbeeld:

“Tenminste, (...) ik denk dat dat wel slaat op veel Rotterdammers die ik ken, die gewoon eigenlijk altijd doorgaan en aan onzin helemaal niks hebben. Dat is mijn algemene idee. Handen uit de mouwen en doorgaan en niet al te veel onzin.”

Twee respondenten met een lager of middelbare opleiding merken op:

“No-nonsense typjes” en “En niet opgeven ... Neel! Gewoon doorpakken, gewoon doorgaan en dan werken. Kijk, je kan ontevreden wezen over je leven, dan zal je er wat aan moeten doen. Als Rotterdammer doe je dat dan ook. Je gaat niet bij de pakken neerzitten.”

Rotterdammers hebben ook een kenmerkend accent, zo merkt een aantal respondenten op. Ondanks de verschillen in cultuur en leeftijd pikt één van de lager of middelbaar opgeleide vrouwen met een migratieachtergrond de Rotterdammer er zo uit:

“Ik merk meteen een grote overeenkomst als ik buiten Rotterdam kom en ik ben bijvoorbeeld een keer op Scheveningen Strand en ik ga ergens een drankje doen en je hebt alleen maar Hagenezen. En laten we zeggen, er zit iemand die uit Rotterdam komt, dan valt dat meteen op en dat herken je wel meteen. Dus als overeenkomst vind ik de communicatie, het accent en de manier waarop we praten. De duidelijke taalfouten die we maken die eigenlijk helemaal niet kloppen. De natte -t, weet je: ik ga op m'n brommert, op m'n scootert. En ja, dat is toch wel echt iets wat Rotterdams is. En dat doet een Turkse of Marokkaanse man van 70 ook en dat doet een jonge jongen van 20 ook, dus dat is wel een grote overeenkomst. En ik denk dat dat ons ook met elkaar verbindt.”

Tenslotte wordt in verschillende groepen opgemerkt dat Rotterdammers gewend zijn aan diversiteit. In alle vier de groepen respondenten met een migratieachtergrond benoemen veel respondenten dat kunnen leven tussen mensen van verschillende komaf kenmerkend is voor de Rotterdammer. Ze ervaren een mix van culturen om zich heen en gedijen daar wel bij. Een jongere met een migratieachtergrond denkt dat ‘sociaal zijn en diversiteit’ Rotterdammers bindt. Juist omdat ze allemaal anders zijn, zijn Rotterdammers volgens hem meer geneigd om elkaar te helpen en accepteren. Een Syrische statushouder vindt dat de overeenkomst tussen Rotterdammers is “dat ze allemaal in aanraking komen met aan andere culturen en dat de meesten van hen de verschillen respecteren”. Het is echter niet duidelijk of alle respondenten met een migratieachtergrond de Nederlanders zonder migratieachtergrond daar ook toe rekenen. Uit sommige uitspraken (zie ook hoofdstuk 4) lijkt het alsof respondenten onderscheid maken tussen ‘wij alle mensen met een migratieachtergrond’ en ‘de Nederlanders’.

Ook door respondenten zonder migratieachtergrond wordt het samenleven in de superdiverse stad genoemd als iets dat typisch Rotterdams is. Een lager of middelbaar opgeleide respondent:

“Ik denk dat wij wel heel uniek zijn met zoveel verschillende nationaliteiten binnen onze stad, die hier echt wonen, want op mijn middelbare school zaten al, geloof ik, vijftig verschillende nationaliteiten. Dus dat zegt, denk ik, wel iets over de stad, dat wij gewoon... Ja, dan zijn we daarin wel een wereldstad.”

En een hoger opgeleide respondent: *“Want wat ik het meest Rotterdams vind, juist omdat we zo een multiculti stad zijn, vind ik de Rotterdammer over het algemeen tolerant, geïnteresseerd in anderen”.*

Een andere hoger opgeleide respondent zonder migratieachtergrond vindt de tolerantie juist wat tegenvallen:

“Er werd net ook tolerantie genoemd en dat zou ik niet zo direct Rotterdams noemen. Ik mis dat eigenlijk wel een beetje, tolerantie. En juist omdat er zo direct op elkaar gereageerd wordt, is er ook nooit, of tenminste nooit, is er wat minder ruimte misschien om toch jezelf te zijn. Misschien mag ik het niet zeggen, maar als ik in Amsterdam ben, dan voel ik mij toch meer wereldburger dan in Rotterdam. En in Rotterdam heb ik toch wel het gevoel dat iedereen een beetje in zijn eigen groepje leeft en dat er bijvoorbeeld minder ruimte is voor homoseksualiteit.”

Deze respondent wijst ook op de verkiezingsuitslag in Rotterdam-Zuid *“waar twee partijen (LPF en Denk) die toch wel ook heel veel mensen uitsluiten dan echt de grootste partijen worden, dat zegt wel veel over wat mij betreft ook gebrek aan tolerantie juist.”* Hij geeft ook aan dat Rotterdam zich weliswaar profileert als inclusieve stad maar dat arme mensen ondertussen de stad uit worden gejaagd:

“Soms heb ik het idee dat ik in een soort marketingcampagne loop of zo. Weet je wel, dat Rotterdamse beeld, juist dat ‘niet lullen maar poetsen’, dat staat tegenwoordig op elke reclamebord door de gemeente neergezet en men is heel erg trots op dat imago van ‘deze stad hebben we samen opgebouwd’. Rotterdam Make It Happen, dat lees je een paar keer per dag. Maar tegelijkertijd draagt dat hele marketingwezen bij aan een soort stad die steeds minder toegankelijk wordt. Ik ging laatst een limonade drinken met mijn vriendin en die limonade was 4,50! En ik viel haast van mijn stoel! Dan denk ik van ja, zo inclusief vind ik dat helemaal niet. Dus als ik een verschil moet noemen, dan is het niet zwart-wit, maar dan is het echt arm-rijk, dat ik momenteel zie.”

2.4. Wanneer ben je een Rotterdammer?

Vervolgens werd aan de respondenten gevraagd wanneer zij iemand tot Rotterdammer rekenen. De respondenten geven uiteenlopende meningen. Sommigen geven aan dat iedereen die van de stad houdt en zich een Rotterdammer voelt zich een Rotterdammer mag noemen. Het maakt daarbij niet uit hoelang je er woont en of je er nog wel woont. *“En of je daar nou drie jaar woont of heel je leven, dat maakt niet uit. Het is hoe je je voelt, en als je je fijn voelt, dan ben je gewoon Rotterdammer”*, aldus een gemengd opgeleide respondent met een migratieachtergrond. Een andere respondent, uit de groep lager en middelbaar opgeleide vrouwen met een migratieachtergrond, is het daar mee eens: *“Stel dat je bijvoorbeeld opgegroeid bent in Rotterdam, al is het maar twee jaar hè, en je gaat ergens anders wonen en je voelt je echt in je hart gewoon Rotterdammer, dan ben je voor mijn gevoel gewoon een Rotterdammer.”* Een hoger opgeleide respondent zonder migratieachtergrond: *“Ik denk niet dat je per se in Rotterdam hoeft te wonen om je een Rotterdammer te voelen. En ik denk ook niet dat er ‘een Rotterdammer’ bestaat”.* Een Syrische statushouder: *“Ik voel me een Rotterdammer, ik zie geen verschil tussen mij en de anderen. Toen ik eerst naar Rotterdam kwam, had ik het gevoel dat ik een buitenlander was. Maar na een tijdje kreeg ik het gevoel van thuis voelen.”* Als voorbeelden worden ook mensen die decennia in de haven werken maar net buiten Rotterdam wonen of mensen die naar een omliggende gemeente zijn verhuisd genoemd: zij kunnen zich gerust Rotterdammer noemen.

Een enkeling is wat strikter in de leer en vindt dat je in Rotterdam geboren en getogen moet zijn, of ten minste je vormende jaren (kindertijd en puberteit) in de stad moet hebben doorgebracht. Deze respondenten associëren een Rotterdammer zijn vooral met de stad goed kennen. Twee respondenten uit de groep lager en middelbaar opgeleide vrouwen zeggen daarover:

“Oké, als je geboren bent, opgegroeid, als je de eerste vijftien jaar, dan heb je toch wel veel van de wijk, van de plaats mee. Dat is echt meer de leeftijd qua ontdekken (...). Want dan ben je ook het meest buiten, denk ik. In de jongere jaren ga je toch wel vaak rondjes en dan kom je vrienden tegen en dan ga je naar de buurten waar die vrienden wonen.”

En:

“Als je echt een tour kan geven aan iemand die van buiten komt. Dat je de weg weet en alles. Ja, je moet eigenlijk alles weten van Rotterdam, ook van de bombardementen vroeger.”

Twee respondenten met een migratieachtergrond vinden dat een Rotterdammer verschillende identiteiten moet kunnen integreren en moet kunnen leven met de diversiteit in de stad. Een hoger opgeleide respondent met een migratieachtergrond:

“Ik ben ook Rotterdammer, ik ben ook een Surinamer en ik ben ook een Ghanees. En waarom ben ik dat? Omdat ik er woon en leef. En kijk, als je in staat bent om je de Rotterdamse cultuur eigen te maken of waar je ook bent, dan kun je er leven.”

Een lager of middelbaar opgeleide vrouw met een migratieachtergrond:

“Nou, ik ben pas drie jaar een Rotterdammer, maar ik voel me een Rotterdammer omdat ik vind als je best wel goed kan omgaan met verschillende etnische groepen, dat je een echte Rotterdammer bent.”

Een andere vrouw uit deze groep vindt dat je je een Rotterdammer mag noemen *“als je een positieve bijdrage levert aan het vormen van de stad en een bijdrage levert aan bijvoorbeeld de economie, de netheid, de orde. Als je betrokken bent met bijvoorbeeld je eigen wijk”*.

We zien dus dat bewoners met een migratieachtergrond zichzelf aanduiden als Rotterdammer, maar zien respondenten zonder migratieachtergrond hen ook zo? In de groep hoger opgeleide respondenten zonder migratieachtergrond ontstaat hier een discussie over wanneer een respondent aangeeft contact te hebben met allerlei soorten mensen *“of dat dan Rotterdams is of allochtoon, dat is om het even eigenlijk”*. De gespreksleider vraagt haar daarop of iemand met een migratieachtergrond dan niet als een Rotterdammer ziet. De respondent steekt de hand in eigen boezem:

“Maar ik moet eerlijk zeggen dat ik de allochtone mensen niet als Rotterdammers zag destijds. Ja. Ik word nu een beetje met mijn neus op de feiten gedrukt, omdat mijn jongste zoon zijn verloofde, die heeft Kaapverdiaanse ouders, maar die komt uit Rotterdam en die staat er dus ook op dat ze Rotterdamse is. Dus daar word ik wel mee geconfronteerd. Geconfronteerd is een groot woord, maar dat hoor ik wel regelmatig dat zij er een hekel aan heeft als mensen zeggen van ‘jij bent toch Kaapverdiaans’. Dan zegt ze: ‘nee, ik ben Rotterdams.’”

Een andere respondent uit deze groep reageert hierop met:

“Ik geef Nederlandse les aan anderstaligen, volwassenen voornamelijk. En ik merk daarbij dat zij zich over het algemeen ook wel heel erg Rotterdammer voelen. En zij vinden het ook echt wel vervelend als anderen hen alleen maar zien als Turks of Marokkaans of waar ze dan ook vandaan komen, zij willen ook heel graag Rotterdammers zijn en zo gezien worden.”

De gespreksleider vraagt daarop of mensen met een migratieachtergrond uit bijvoorbeeld Polen ook als migranten of allochtonen worden gezien. Daarop antwoordt een derde respondent:

“Nou, dat wordt vaak niet als allochtoon gezien binnen Rotterdam. Nee. Nee, er wordt al gauw een plakker opgeplakt van of je bent Turks of je bent Marokkaans of je bent Surinaams, Antilliaans of zo. En dan houdt het wel op, maar Chinezen zijn oké, want die werken hard en die hebben lekker eten. En Koreanen zijn allemaal hoogbegaafd en spelen op een harp. En nou ja, ik weet het ook niet, maar dat zijn de oordelen inderdaad.”

Het lijkt erop dat de respondenten zonder migratieachtergrond wisselend over dit thema denken. Een aantal van hen ziet Rotterdammers met een migratieachtergrond als immigranten, ook als ze weten dat zij in de stad Rotterdam zijn opgegroeid.

3

Jezelf kunnen zijn in Rotterdam

3.1. Inleiding

Vrijwel alle respondenten voelen zich thuis in Rotterdam en verbonden met de stad. Betekent dit ook dat zij altijd zichzelf kunnen zijn en hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen? Daarover gaat dit hoofdstuk. In de gesprekken komt naar voren dat jezelf zijn niet voor iedere Rotterdammer vanzelfsprekend is. Dit is vooral het geval voor mensen met een joodse of LHBTI-achtergrond. De specifieke situatie van deze Rotterdammers beschrijven we in aparte paragrafen (§3.3 en §3.4). We gaan eerst in op de situatie van de andere respondenten.

3.2. Ruimte om naar eigen inzicht je leven te leven

De meeste respondenten voelen de ruimte om ongehinderd hun leven in te richten zoals ze zelf willen. Een hoger opgeleide respondent met een migratieachtergrond zegt hierover:

“Ja, ik kan natuurlijk niet voor andere mensen praten, maar voor mij persoonlijk: ja, ik kan volledig mezelf zijn, m'n eigen leven invullen zoals ik dat wil in de stad Rotterdam. En ik voel die vrijheid ook volledig.”

Drie andere respondenten uit deze groep beamen dat: *“Voor mij is er hetzelfde antwoord, ik heb niet echt het idee dat ik me in enige wijze zou moeten beperken tot iets.”* en *“Voor mij hetzelfde.”* en *“Ik ook hoor, ik voel me echt thuis en geaccepteerd. Ik heb geen rare dingen meegemaakt denk ik.”*

Ook onder de lager en middelbaar opgeleide respondenten met een migratieachtergrond overheerst dat gevoel: *“Ik denk dat Nederland wel open is en Rotterdam is best wel vrij is. Ja, Nederland in het algemeen is wel vrij en open. Ik denk dat je best wel je ding kan doen, maakt niet uit waar je bent eigenlijk in Nederland,”* aldus een lager of middelbaar opgeleide vrouw met een migratieachtergrond. Een Syrische statushouder denkt dat ook:

“Hier in Rotterdam accepteren mensen elkaar en je kunt je eigen rituelen doen zonder dat iemand jou stoort.”

Er zijn natuurlijk wel grenzen maar dat vinden de respondenten normaal. Een respondent uit de groep lager en middelbaar opgeleide vrouwen met een migratieachtergrond:

“Ja, het is best wel dat je kan leven hoe je wilt, vind ik. Soms moet je wel rekening houden – wij Surinamers houden bijvoorbeeld van feestjes geven. En in bepaalde buurten op bepaalde tijdstippen kan het niet. Dus dat eigenlijk, maar verder kan je wel leven zoals je wil, ja.”

Een Syrische statushouder zegt dat mensen zich niet met je bemoeien zolang je niet iets doet wat niet de bedoeling is. Als iets niet mag en je weet dat niet, dan krijg je het wel te horen:

“Bijvoorbeeld als ik de supermarkt binnenkom met een alcohol fles dan zou de Nederlander wel zeggen van ‘hee dat is niet toegestaan.’”

Een respondent uit de groep met een gemengd opleidingsniveau vindt dat haar islamitische, gelovige ouders “wel hun vrijheid krijgen om hun geloof te uiten en ook om hun cultuur te uiten. Dus ja, ik denk wel dat iedereen hier de vrijheid wel krijgt om te doen en laten wat die zelf wil zeg maar, maar wel binnen bepaalde grenzen natuurlijk.”

Een Syrische statushouder is nog wat op zoek naar zijn weg hierin:

“In het begin toen ik naar Nederland kwam, als mijn baard een beetje groeide was ik bang en vroeg me af hoe mensen mij zien. Gaan ze mij accepteren of gaan ze bang voor me zijn. Maar nu doe ik het gewoon zonder dat gevoel te krijgen. Maar ik heb wel het gevoel dat ze liever mensen zonder baard hebben. Maar niemand kan tegen jou iets zeggen. Ik ben niet helemaal geaccepteerd, wel half-half.”

Ook de respondenten zonder migratieachtergrond voelen de ruimte om hun leven te leven. Een lager of middelbaar opgeleide respondent zegt daarover:

“Ik denk dat het ook wel het voordeel is van een grote stad, dat je ook gewoon je eigen vrienden kan zoeken en je eigen gelegenheden. Je hoeft niet per se naar hetzelfde toe en iedereen kan zijn eigen ding doen. Ik denk dat daar vooral het verschil in zit.”

In de groep hoger opgeleide respondenten wordt wel naar voren gebracht dat het nafluiten en naroeppen van met name jonge vrouwen wel irritante vormen aanneemt in bepaalde wijken. Zo zegt een mannelijke respondent:

“Ik hoor wel van bijvoorbeeld vriendinnen – we gaan wel eens hardlopen door Rotterdam-Zuid, maar dat durven ze niet in hun eentje te doen. Ze worden daar wel nageroeppen, als je een vrouw bent van mijn leeftijd, dat gebeurt gewoon en ze geven ook wel aan dat het voornamelijk wordt gedaan door mensen met een migratieachtergrond.”

Een andere man uit deze groep herkent dit. Hij traint net als een vriendin voor een hardloophwedstrijd:

“We gingen afzonderlijk van elkaar trainen. En ik kan als jongen gewoon trainen wat ik wil en zij is misschien wel vijf keer nagefloten, nagesist, nageroeppen, tot het moment dat ze gewoon achter die jongens is aangerend en ze de huid vol heeft gescholden, omdat ze het gewoon echt zat was. Nou ja, zij en ik, allebei, doen ons best om de multiculturaliteit als een verrijking te zien, maar ze moest ook toegeven dat het vijf van de vijf keer toch mensen met een andere cultuur waren die haar nafloten. En ja, misschien is het gewoon ook een heel ander waardesysteem. Dat zij dat bijvoorbeeld niet vervelend bedoelen, maar het wordt wel als vervelend ervaren. Je wordt toch geseksualiseerd en je wilt gewoon niet de hele dag aan seks denken, zeker niet als je gewoon aan het hardlopen bent. Het is warm, dus dat doe je in een korte broek. En je wilt gewoon niet geseksualiseerd worden.”

Een vrouwelijke respondent bevestigt dit:

“Ja. Ik heb ook wel als jonge, blonde vrouw wel wat meer meegemaakt dan alleen maar naroeppen. En echt betasten en dat soort dingen. Ja, dus ik was heel lang op mijn hoede. Dat verdwijnt wel als je wat ouder wordt, dan laten ze je links liggen, maar dat maakt het niet minder erg.”

Daarna verzucht ze:

“Al mijn vriendinnen hebben jonge meiden, tienerdochters, en daar kijk ik wel eens naar van ‘o god, ik ben toch blij dat ik die meiden niet heb’, want ik zou mij echt geen raad weten.”

Opvallend is dat respondenten zonder migratieachtergrond vooral denken dat andere groepen Rotterdammers hun leven niet kunnen leven zoals zij willen. Zo denkt een lager of middelbaar opgeleide respondent dat vluchtelingen wel op eieren zullen lopen, omdat de ‘gewone’ Rotterdammer zich minder ondersteund voelt. Er zou daarom weerstand tegen statushouders zijn. Een hoger opgeleide respondent zegt hierover:

“Ik kan volledig doen en laten wat ik wil, maar ik realiseer mij ook wel dat ik in een bevoorrechte positie zit en dat er heel veel mensen zijn die dat niet kunnen,”

Een andere hoger opgeleide respondent zonder migratieachtergrond beaamt dit:

“Ik ben gescheiden en ik woon hier en ik doe wat ik wil en ik werk waar ik wil. Mijn buurvrouw is ook gescheiden, is Marokkaans en nou, die komt de deur niet uit. En dat doet ze deels zelf, maar ook deels omdat er toch een grote sociale controle is en ze gewoon de mogelijkheden niet heeft en het ook niet ziet of niet... Ja. Die horizon heeft zij niet.”

Deze kanttekening plaatst ook een lager of middelbaar opgeleide vrouw met een Marokkaanse achtergrond:

“Kijk, we praten over Rotterdam en Nederland dan zeg ik: ja, je kan doen wat je wil. Maar praat ik nou over bepaalde geloven of bepaalde culturen, dan kan dat niet. Kijk, ik kan het wel als ik dat wil, want je moet gewoon schijt aan hen hebben en dan moet het mij niet boeien wat zij zeggen, maar als ik dan naar mijn geloof en zo kijk, dan kan ik niet alles wat ik wil. Maar als ik dan kijk naar Rotterdam en Nederland, ja ik denk dat je in principe wel kan leven hoe je zou willen leven.”

Een ander opvallend thema dat naar voren wordt gebracht betreft de relatie tussen kunnen leven zoals je wilt leven en de financiële middelen daarvoor hebben. Deze opmerkingen worden alleen gemaakt door lager of middelbaar opgeleide respondenten met een migratieachtergrond. Zo zegt een respondent uit de groep met een gemengd opleidingsniveau:

“Tenminste, ik denk dat meerdere mensen hier het leven kunnen leiden dat ze willen, mits ze dat financieel of sociaal ook kunnen. Want er is ook wel erg veel armoede. Dus die mensen kunnen dus niet het leven leiden dat ze echt willen. En door armoede gaan ook je sociale connecties weg. Ja, vereenzaming krijg je.”

Een respondent uit de groep lager en middelbaar opgeleide vrouwen met een migratieachtergrond deelt die mening: *“Ik denk dat zodra je geld hebt, dat je kan doen en gaan en staan waar je wilt.”* Een lager of middelbaar opgeleide jongere brengt uitkeringsafhankelijkheid naar voren: mensen die een uitkering hebben moeten aan bepaalde voorwaarden voldoen om hun inkomen te krijgen, bijvoorbeeld vrijwilligerswerk doen. Hoger opgeleiden, zowel met als zonder migratieachtergrond, benoemen in een andere context wel dat het voor jongeren of hun kinderen onbetaalbaar wordt om in de stad te blijven wonen, ook als ze prima banen hebben. Dit ervaren ze als discriminatie van de stad Rotterdam jegens alle Rotterdammers.

Er is in de gesprekken ook gevraagd of mensen zich veilig voelen in de stad en zich zonder voorbehoud door Rotterdam bewegen. Dat geldt voor de hierboven genoemde groepen respondenten wel. Lege straten 's avonds laat en groepjes hangjongeren worden wel als minder veilig ervaren. Daarbij wordt ook opgemerkt dat er meestal niets gebeurt, en dat je banger wordt van wat je via de media over je eigen buurt hoort dan van wat je zelf meemaakt. Lager of middelbaar opgeleide respondenten met een migratieachtergrond kunnen zich wel voorstellen dat mensen die niet in de wijk wonen hun buurt als onveilig zouden kunnen ervaren. Omdat ze zo dicht op elkaar wonen kennen zij zelf bijna iedereen en dat geeft juist een vorm van veiligheid. De meeste hangjongeren zoeken gewoon elkaars gezelschap. Een hoger opgeleide respondent met een migratieachtergrond mijdt bepaalde buurten wel en dit geeft deze respondent ook het gevoel *“dat je in bepaalde buurten je gewoon niet meer in Rotterdam voelt”*. De respondenten zonder migratieachtergrond voelen zich ook veilig in Rotterdam. Een lager of middelbaar opgeleide respondent moet geregeld 's avonds laat met de metro en dan te voet naar huis. Zij loopt dan soms wel een blokje om grote groepen jongeren heen, als ze het gevoel heeft dat die de confrontatie zoeken. Een hoger opgeleide respondent is nooit bang en denkt dat dit ook met je karakter te maken heeft:

“Ik bedoel als jij zoiets hebt van de allochtonen komen hier onze wereld overnemen en je zit 's avonds laat in de metro en er zitten inderdaad voornamelijk gekleurde mensen, dat dat angstiger overkomt, dan wanneer je denkt van het zijn ook gewoon mensen. En die gaan ook van huis ergens naartoe of juist van ergens terug naar huis.”

De Syrische respondenten hebben wat meer moeite met de veiligheid. Een van hen voelde zich veilig tot hij hoorde dat er veel misdrijven zijn in zijn wijk. Bij een andere respondent is een poging tot inbraak geweest en een derde respondent kocht een nieuwe fiets die direct de dag erna al gestolen werd en dit gaf een onveilig gevoel. Een ander geeft aan dat mensen in Syrië gewend zijn om 's avonds de deur uit te gaan om mensen te bezoeken, *“maar hier zijn de straten leeg vanaf acht uur”*.

3.3. Je identiteit uitdragen als Joodse Rotterdammer

De Joodse Rotterdammers voelen niet de vrijheid om zonder voorbehoud overal in de stad te verkeren. Met uitzondering van een respondent die uit een Westers land geëmigreerd is, zijn de respondenten met een Joodse achtergrond geworteld in Rotterdam. Soms gaat het wonen in Rotterdam generaties terug. De respondenten vinden Rotterdam een leuke stad en voelen een duidelijke band met de stad. De Joodse respondenten hebben zich er lang prettig gevoeld. In toenemende mate ervaren zij echter openlijk antisemitisme. Het gaat hierbij om opmerkingen, bedreigingen en fysiek geweld. In hoofdstuk 6, dat over discriminatie gaat, gaan we uitgebreid in op het antisemitisme dat door de Joodse respondenten wordt ervaren; in deze paragraaf beperken we ons tot de impact die het heeft op het jezelf kunnen zijn in Rotterdam.

Het antisemitisme waar deze groep mee te maken krijgt betreft met name incidenten in het centrum van de stad of in bepaalde wijken waar veel mensen met een migratieachtergrond wonen. Dit zorgt ervoor dat deze bewoners in bepaalde delen van de stad uit lijfsbehoud hun Joodse uiterlijke kenmerken verbergen. Zo vertelt een respondent:

“Mijn moeder liep eigenlijk ook altijd met een Magen Dawied [d.w.z. davidster], maar die heeft zelf persoonlijk in het centrum van Rotterdam daar hele vervelende opmerkingen over gekregen. En zij is al wat ouder, dus voor de veiligheid en ook op ons aandringen, draagt ze het niet meer, wat ze heel erg vond.”

En een ander:

“Als mijn schoonouders komen – mijn schoonvader is rabbijn – dan doet hij een baret op en dan doet hij de pijpenkrullen achter zijn oren, omdat hij ook al een paar keer vervelend benaderd is.”

Deze respondenten kunnen niet overal in Rotterdam zichzelf zijn. Het aanpassen gaat geleidelijk en soms is men zich er niet eens zo van bewust, hetgeen onderstaand voorbeeld goed illustreert. Het betreft een stel dat recent naar de Krimpenerwaard is verhuisd. Meneer:

“Wat mij eigenlijk is gebleken, je leefde daar met een defensief gedrag, alleen dat besef je niet. En daar ben ik pas achter gekomen toen wij hier waren in een klein dorpje, dat ik vergat mijn kippa af te zetten of te bedekken. En dat ik terugkwam en dan zei mijn vrouw: ‘joh, je kippa!’ Ik denk: God, ja, er is eigenlijk niemand die erop gereageerd heeft.”

Zijn vrouw:

“Mijn man kan nu gewoon met een kippa op naar de winkels. Het is ongelooflijk!”

Een andere respondent:

“Wij wonen dan zelf in een buitenwijk van Rotterdam, Hillegersberg, waar het heel rustig wonen is en daar is ook een liberale Joodse gemeente. En hier durf ik het in principe wel, omdat veel mensen ons ook kennen en gewoon omdat de omgeving prettig is. Maar zodra ik naar het centrum ga, zou ik dat echt niet durven om uit iets te laten blijken dat wij van Joodse afkomst zijn. En dat is wel, denk ik, zeker de laatste tien tot vijftien jaar wel toegevoegd, dat gevoel.”

Meerdere deelnemers geven aan dat het antisemitisme de laatste 10 tot 15 jaar verergerd is. In bepaalde wijken is het niet meer prettig wonen voor bewoners van Joodse komaf. Een vrouw die recent verhuisd is vertelt:

“Ik heb midden in het centrum gewoond, eigenlijk boven op de Koopgoot, zeg ik altijd. Het wonen was daar voor ons heel tweeledig. De mensen die wisten dat wij Joods waren en direct om ons heen, dat ging hartstikke leuk en daar ben ik ook echt heel blij mee. Ik heb daar ook heel veel kennissen opgedaan, uit onze gemeenschap. Maar op straat ...”

Een andere respondent zegt:

“Dus ik woon in Rotterdam-West en we weten allemaal, het is, denk ik, een hele grote olifant in de ruimte, maar het is een vrij islamitische buurt. En ik weet niet precies wat er in de afgelopen jaren gebeurd is, maar ik merk wel dat er een verschil is met vroeger. Ik woon hier nu ondertussen tien jaar, ik heb dit huis gekocht, en ik moet wel zeggen dat ik hier niet meer met zo veel plezier woon als in het begin, in 2010.”

Dit gevoel heeft bij de verschillende respondenten geleid tot een verhuizing of de wens te verhuizen, naar andere wijken of de stad uit. Een van hen zegt:

“Kijk alleen nog maar naar de mensen die hier zitten. Iedereen gaat weg. Ik ga volgend jaar verhuizen naar Overschie, omdat ik het niet meer trek. Dus je krijgt een soort van mensen trekken weg, mensen die zijn er gewoon klaar mee. (...). Het is de weg van de kortste weerstand. Op gegeven moment is er een soort exodus en dan is het gewoon klaar. En dan is die hele identiteit uit onze stad verdwenen, dat is eigenlijk gewoon als je erover nadenkt, doodeng.”

Een ander vult dit aan met:

“Ja, wij wonen straks allemaal niet meer in de stad. Mijn familie komt allemaal uit de Eendrachtstraat, uit de Mauritsstraat en het gaat uiteindelijk verder. Ik ben de laatste, mijn hele familie woont niet meer in Rotterdam of in de binnenstad, dus het is heel vervelend dit allemaal.”

Sommige respondenten denken zelfs aan het verlaten van Nederland. Zo stelt een respondent dat hij zichzelf en zijn vrouw te oud vindt om nog te verhuizen, maar als zijn kinderen met de kleinkinderen naar Israël zouden gaan, “dan zijn wij aan het inpakken”. Een andere respondent benoemt dat vrienden van hem die heel herkenbaar Joods waren bijna dagelijks beschimpt, bespot, aangevallen en uitgescholden werden. Zij zijn volgens hem “gerepatrieerd naar Israël” en daar beter af dan in Rotterdam. Zijn kinderen zijn daar zelf ook op vakantie geweest en vonden het er fantastisch. Deze meneer denkt dat de toekomst van zijn kinderen niet meer in Nederland ligt:

“Ja, daar lopen er meer rond met een keppeltje, daar zijn meer mensen bezig met sabbat, daar kun je gewoon wel overal koosjer eten, daar zit ook heel veel familie van mij, van mijn vaders kant, vrienden. Ja, dat is een warm bad. En de Nederlandse Joodse groep is er natuurlijk, er blijven voortdurend natuurlijk Nederlandse Joden naar Israël gaan. (...). En ik voorzie gewoon dat hoe zij zich gaan ontwikkelen, dat ze ook niet hier gaan blijven. Dat zie ik niet gebeuren. En hun moeder wil dat ook absoluut niet (...). Dus er is echt een duidelijke verschuiving gaande en mijn kinderen voed ik op dat ze wel met een keppeltje rondlopen in het centrum, omdat ik wil dat ze wel trots zijn en zelfvertrouwen hebben in wie ze zijn en tegelijkertijd ook wel met: de toekomst ligt niet hier, jullie moeten naar Israël gaan, want onze toekomst ligt hier niet.”

De respondent vat goed samen hoe sommige bewoners met een Joodse achtergrond zich beslist verbonden voelen aan Rotterdam, maar zich tegelijkertijd steeds minder thuis voelen:

“Ik voel me bijzonder verbonden met de stad. Ik bedoel mijn familie aan mijn moeders kant is echt een Rotterdamse volksfamilie en mijn vader heeft heel zijn loopbaan in de Rotterdamse haven gewerkt, dus ik

voel mij op en top Rotterdammer. Zeer verbonden met de stad, ik heb aan alle wijken wel herinneringen en periodes van mijn leven meegemaakt. School, studievrienden, noem maar op. Dus dat doet aan dat gevoel niet af. Tegelijkertijd ben ik wel zo realistisch dat ik niet voorzie dat het er voor joods leven hier in Rotterdam beter op gaat worden. Dat is gewoon een stuk realisme.”

De aanwezigen voorspellen dat, als het tij niet gekeerd wordt, de joodse gemeenschap, die nu al nauwelijks zichtbaar is in het openbare leven, over nog eens tien jaar nagenoeg uit Rotterdam verdwenen zal zijn.

Uit een onderzoek van EenVandaag (2018) uitgevoerd in samenwerking met het Centraal Joods Overleg en JMW Joodswelzijn, waaraan 557 Nederlandse joden meededen, blijkt dat dit probleem ook elders in Nederland speelt. Veel Nederlandse Joden geven aan dat zij niet openlijk joods durven te zijn.

3.4. LHBTI Rotterdammers

Van alle respondent geeft slechts één persoon aan zich te identificeren als LHBTI. In dit rapport kunnen we dus alleen ingaan op de ervaring van deze specifieke respondent. We vinden het toch belangrijk om deze groep apart te benoemen. In alle focusgroepen noemen respondenten namelijk specifiek deze en alleen deze groep als het gaat om niet jezelf kunnen zijn, niet veilig over straat kunnen of niet geaccepteerd worden. Dat wordt dan meestal aangegeven in zinnen als: “Ik denk dat je in Rotterdam jezelf kunt zijn, behalve misschien als je homo bent.” In de vorige paragraaf beschreven we dat Joodse respondenten aangeven zich behoorlijk onveilig te voelen. Wat opvallend is, is dat in de andere respondentengroepen is door niemand aangegeven dat hij of zij denkt dat mensen met een Joodse achtergrond niet zichzelf kunnen zijn. Dit betekent niet dat mensen uit de LHBTI-groep degenen zijn die zich het minst thuis voelen in de stad: daarover kunnen we op basis van dit onderzoek niets zeggen. Wat we wel kunnen vaststellen is dat homo-intolerantie door andere groepen wordt waargenomen of verondersteld.

Een hoger opgeleide respondent met een migratieachtergrond herkent het beeld dat de gespreksleider schetst dat sommige mensen aangeven niet zichzelf te kunnen zijn niet. Maar hij zegt ook:

“Kijk, je hoort weleens verhalen natuurlijk van mensen – bijvoorbeeld gays – dat het soms nog weleens een dingetje kan zijn op straat dat ze nog weleens worden nageroepen als ze hand in hand lopen”.

Dat is ook het vermoeden van een lager of middelbaar opgeleide respondent zonder migratieachtergrond:

“Nou, misschien als je homo bent of een andere geaardheid dan hetero, dat je door sommige culturen niet geaccepteerd wordt. En dan met name ook jongeren, die daarvoor de confrontatie zullen opzoeken.”

Een respondent uit de groep gemengd opgeleide respondenten met een migratieachtergrond denkt dat homomannen en transseksuelen zich wel onveilig zullen voelen in het centrum. Zij heeft dat in ieder geval gehoord van haar ex-klasgenoot die homoseksueel is:

“Hij valt op mannen, maar hij zei ook dat als hij de keuze had om hetero te zijn dan had hij dat liever gehad, omdat het gewoon onveiliger is. En hij heeft twee keer zelfs onterecht ruzie gekregen omdat iemand 'homo' riep terwijl het nergens om gaat. (...) En zo weet ik ook uit mijn persoonlijke omgeving dat transseksuelen gewoon in elkaar geslagen werden, omdat ze een vrouw zijn in plaats van een man”.

Een wat oudere respondent uit deze groep vraagt zich af of de tolerantie is afgenomen:

“Ik zit zo een beetje te kijken en ik luister naar de jongedame. En ik vraag me af of het niet te maken heeft met generatie. Ik ben iets ouder en ik heb ook gewoon kennissen die LGL – weet ik veel hoe dat heet – en ik merk het eigenlijk niet. De mensen die ik ken die voelen zich wel fijn erin. (...) Misschien de jongere generatie, dat die er anders tegenaan kijkt. En dat wij ouderen er al een beetje gewend aan zijn, waardoor wij ook merken: joh, er is helemaal geen verschil.”

Een hoger opgeleide man zonder migratieachtergrond vertelt over een ervaring bij een debatavond over Rotterdam West:

“En ik stond met een jongen te praten voor het gesprek begon en hij was imam in de buurt. Een heel leuk gesprek en toen kwam mijn vriendin naast ons staan, dus ik wilde haar voorstellen, maar hij wilde haar geen hand geven. En dat had ik nog nooit zo meegemaakt en eigenlijk waren zij en ik gelijk zo van ‘oké, doe eens normaal of zo, het is oké’. En toen later ging het over homoseksualiteit en dat was ook wel echt een kwalijke zaak in zijn ogen en hij wilde dat nog net tolereren, maar eigenlijk accepteren en omarmen dat wilde hij niet.”

In het groepsgesprek met Joodse respondenten geeft één persoon aan zelf homoseksueel te zijn. Hij is zelf niet zo met zijn religieuze achtergrond bezig maar vergelijkt het openlijk homo zijn met openlijk joods zijn en zegt daarover:

“Ja, nou, kijk, ik ben buiten joods ook homoseksueel. En ik heb een relatie en ik heb gewoon een superleuk leven, ik heb hele leuke vrienden en dat soort dingen, maar dat is dus eigenlijk hetzelfde als waar jullie misschien tegenaan lopen met de kippa of de davidster. Ja, het is gewoon lastig. En ik heb soms het idee dat je heel erg rekening moet houden met de andere mensen om hun niet een vervelend gevoel te geven. En dat je daardoor niet helemaal 100% jezelf zou kunnen zijn.”

Een andere respondent met een Joodse achtergrond ziet dat koppels van hetzelfde geslacht zich in het centrum aanpassen:

“In het centrum van Rotterdam toch maar eventjes niet een hand vasthouden. Je hebt FERRY bijvoorbeeld zitten op de Westblaak en daar zie je dan mensen gewoon heel comfortabel zitten, maar zodra ze van het pleintje aflopen en in de binnenstad lopen, dan laten ze de handjes los.”

Ook hij trekt een parallel tussen niet hand in hand lopen met je partner van hetzelfde geslacht, als vrouw in een zomerjurkje toch maar niet door dat gebied fietsen en als jood je davidster verbergen. Dit wijt hij aan de hoge mate van intolerantie van de bewoners in het centrum.

In de groep gemengd opgeleide jongeren met een migratieachtergrond is één respondent van mening dat homoseksualiteit meer wordt geaccepteerd dan moslim zijn. Een andere jongere uit deze groep zegt dat hij niks tegen homo's heeft, maar ze niet in zijn buurt wil hebben. Dit leidt bij een derde jongere tot de behoefte dit toe te lichten. Hij legt uit dat de ander waarschijnlijk bedoelt te zeggen dat hij liever niet gezien wil worden met homo's, omdat hij bang is dat mensen hem dan ook als homo beschouwen. Dat is inderdaad wat hij bedoelde, beaamt de vorige respondent, maar hij zegt ook dat hij vanuit zijn geloof mee heeft gekregen dat homo's niet goed zijn en dat dat iets is dat altijd in zijn achterhoofd zit.

4

Samenleven in een superdiverse stad

In dit hoofdstuk gaan we dieper in op het met elkaar samenleven door alle verschillende groepen bewoners in de diverse stad. In de eerste paragraaf beschrijven we of de respondenten veel of weinig contact hebben met burgers met een andere achtergrond, en in welke context ze contact hebben met elkaar. In §4.2 beschrijven we wat zij eigenlijk van de steeds diverser wordende stad vinden. In de derde en vierde paragraaf beschrijven we de wrijvingen en spanningen die het samenleven opleveren, en of mensen nu vooral met elkaar of tussen elkaar leven. §4.5 gaat in op de grenzen van de tolerantie. Hebben de respondenten moeite met bepaalde groepen in de stad? Aan de respondenten zonder migratieachtergrond vroegen wij ook hoe het voor hen is om niet meer tot de meerderheidsgroep te behoren en nu ook een van de etnische groepen in de stad te zijn. Waar nieuwkomers het gevoel kunnen hebben zich te moeten invechten, kunnen de zittende bewoners het gevoel hebben te moeten inleveren. Dat is het onderwerp van de laatste paragraaf.

4.1. Contact met allerlei Rotterdammers

We vroegen de respondenten of ze contact met Rotterdammers met andere achtergronden hebben en zo ja, waar ze met elkaar in contact komen. Vrijwel alle respondenten blijken vrijwel constant in contact te staan met Rotterdammers met een andere achtergrond dan die van henzelf. Jongeren met een migratieachtergrond hebben nog contact met klasgenoten, schoolgenoten en eventueel vrienden met andere culturele achtergronden die ze uit de buurt kennen. Alle anderen noemen de wijk, werk, winkels en dergelijke als plaatsen waar men elkaar treft. Een respondent met een migratieachtergrond uit de groep met een gemengd opleidingsniveau zegt bijvoorbeeld:

“Dan praat ik voor mezelf, maar ik denk dat je dagelijks wel met andere afkomsten te maken hebt. Als ik boodschappen ga doen, zijn het negen van de tien keer toch buitenlanders die in de winkel werken. Je komt ze overal wel tegen. De supermarkt, de plaatselijke supermarkt bij mij in de straat is een Turkse supermarkt. Nou ja, daar kom je dan ook andere culturen tegen. Op het werk, op sociale media, overal wel denk ik.”

Een respondent met een migratieachtergrond uit de lager en middelbaar opgeleide vrouwengroep:

“Ja, burens, school, werk, overal eigenlijk wel een beetje. En je kan er ook op vallen, een andere achtergrond. Een relatie of iets dergelijks.”

Een andere respondent uit deze groep:

“Rotterdam is multicultureel, dus daar kom je sowieso wel met andere culturen in aanraking, dat is eigenlijk wel standaard.”

Dat zegt een hoger opgeleide respondent met een migratieachtergrond ook:

“Ja heel veel, eigenlijk alleen maar. Iedereen is gemixt.”

Een lager of middelbaar opgeleide respondent zonder migratieachtergrond vertelt over het bedrijf waar hij werkt:

“Dat is gewoon ook een superdivers bedrijf en dat is zelfs het aannamebeleid, dus vandaar dat ik via werk gewoon heel veel verschillende mensen en culturen eigenlijk ontmoet die ik in mijn privéleven eigenlijk nooit zou ontmoeten. En ook niet alleen cultuur, maar ook qua leeftijd en uit andere wijken, waar ik dan niet zo vaak kom bijvoorbeeld.”

De Syrische statushouders zoeken actief contact met andere Rotterdammers, ze gaan bijvoorbeeld naar een taalcafé of bibliotheek, of doen vrijwilligerswerk. Een van hen:

“Ik heb contact met Turken, Marokkanen, Nederlanders. Ik heb die meestal tijdens mijn werk leren kennen. Ook mijn burens zijn Nederlanders. Ik probeer ze te spreken en we werden goede vrienden. In het begin aarzelde ik om mensen aan te spreken maar daarna ging het wel goed.”

En een ander:

“Ik heb mensen leren kennen op de plek waar ik had gewerkt. Ik had veel Nederlandse vrienden maar ook een Marokkaanse vriend die mij erg had geholpen, ook Surinaamse mensen.”

Alleen één hoger opgeleide respondent zonder migratieachtergrond geeft aan dat hij nu in een wat homogene bubbel verkeert:

“Ik had het toen ik bij mijn ouders woonde heel veel in de wijk. Ik kom uit Rotterdam-West en ja, gewoon in een megadiverse straat opgegroeid en ook 18 jaar lang, dus dan op gegeven moment ken je iedereen. En dat ging ook heel goed, maar eigenlijk sinds ik daar weg ben op mijn 18e, moet ik zeggen: universiteit is vrij wit, voetbalclub is vrij wit en dan een paar bijbaantjes die ik gehad heb, daar kom ik dan wel gelukkig mensen tegen van een andere achtergrond, maar dat is wel weinig.”

Andere respondenten zonder migratieachtergrond hebben die ervaring niet. Zij werken of wonen in een diverse omgeving.

4.2. De superdiverse stad

Vervolgens vroegen we de respondenten wat ze er eigenlijk van vinden dat hun stad zo divers is. Veel respondenten, zowel met als zonder migratieachtergrond, vinden de veelheid aan culturen een meerwaarde hebben. Sommige mensen benoemen dat het veel leuker is. Zo zegt een respondent uit de gemengd opgeleide groep met een migratieachtergrond:

“Als we dezelfde cultuur hadden, hoe we leven, allemaal hetzelfde? Dat is gewoon saai. Dat zou niet meer leuk zijn denk ik.”

Een respondent uit de lager en middelbaar opgeleide migrantenvrouwengroep:

“Nou, dat vind ik juist heel positief. We kunnen heel veel van elkaar leren. Het zou maar zo zijn dat je in een dorp woont waar alles hetzelfde is, dat lijkt me ook niks. Maar hoe meer culturen, hoe beter.”

Dat is ook de mening van een lager of middelbaar opgeleide respondent zonder migratieachtergrond:

“Als ik gewoon maar naar mijn zoon ga, die nu in Alphen aan den Rijn woont, dan kom ik al in het buitenland. Vreselijk. Ja, sorry, maar ik vind het een verschrikking. Ze zien er allemaal hetzelfde uit. Allemaal met die gepaste lachjes. Maar ja, ach, zijn liefde is daar. En mijn kleindochter woont daar natuurlijk ook. Ik denk nou ja, dus dan ga ik daar maar weer eens heen, maar ik ben blij als ik daar weer weg ben, uit dat Alphen aan den Rijn. En dan durft hij nog te zeggen van: ‘nou ma, als je nou gaat verhuizen

als je hulpbehoevende wordt, kom dan in Alphen aan den Rijn wonen.’ Ik zeg: ‘Wil je me gelijk dood hebben?’ Dat gaat toch helemaal niet! Er zit geen geur of fleur aan. Dat is een verschrikking daar!”

Een andere respondent uit deze groep:

“Als ik zou verhuizen, dan zou ik ook naar een grote stad gaan, maar Rotterdam heeft wel dingetjes waarvan ik hou en wat ik heel prettig vind en de heel veel verschillende culturen en mensen, dat spreekt mij ook wel heel erg aan van Rotterdam.”

Een respondent met een Joodse achtergrond, die eerder haar ervaringen met antisemitisme deelde:

“Ik heb ook een aantal pluspunten erin gezien, want ik ben dus zelf gek op de wereldkeukens en ik moet zeggen dat die diversiteit van alle culturen, gewoon heerlijke kruiden en heerlijke gerechten allemaal hebben gebracht. En ook, wat ik zeg, ik geniet ook gewoon van al die culturen in Rotterdam. Dus hoe mensen leven, hoe ze dan met elkaar omgaan, kunnen gaan, want ja, ik ken dus ook heel veel mensen waar ik een hele leuke band mee heb van andere culturen, en dat wil ik wel even gezegd hebben.”

Ook de Syrische statushouders zijn positief. Een van hen zegt daarover:

“Zeker heel mooi. We leren andere culturen kennen. In Syrië was er geen ruimte om andere culturen te leren kennen maar hier moeten wij dat gewoon doen en daarmee omgaan.”

Een ander sluit aan:

“Ik vind het positief omdat dan iedereen is anders en dus ze moeten je accepteren. Dus als iedereen een migratieachtergrond heeft dan voel je je niet geëxcludeerd. Diversiteit is positief voor ons als vluchtelingen omdat we niet meer herkenbaar zijn,”

Een derde valt hen bij:

“Ja precies. Veel mensen met migratieachtergrond, dus we voelen ons niet echt als buitenlanders.”

Dat de stad als steeds diverser wordt ervaren de meeste mensen niet als een probleem. Ze zijn het al gewend. Een respondent uit de groep gemengd opgeleide respondenten met een migratieachtergrond:

“Eerlijk gezegd weet ik niet anders dan dat Rotterdam altijd al divers is geweest. Kijk, dat het zich nu alleen nog maar meer uitbreidt, ja, dat spreekt een beetje voor zich voor mij.”

Een andere respondent uit deze groep vindt dat ook:

“Ja, ik denk gewoon: prima weet je. Vroeger is dat ook zo geweest, dus waarom nu niet? En ik ben wel van het eten weet je, dus misschien komen er dan nieuwe restaurants, kunnen we daar gaan eten. Nieuwe gerechten proberen. Weet je, er zullen toch altijd wel mensen komen, dus wat maakt het nou uit of het diverser is of niet?”

Een derde reageert daarop met:

“Ja, ik denk er ook een beetje zo over. Stel, je hebt iemand die uit Syrië komt die hier komt. Als die hier een nieuw bestaan op komt bouwen, dat vind ik alleen maar mooi. Het is hem gegund.”

Ook een hoger opgeleide respondent met een migratieachtergrond zegt:

“Ja, ik weet niet beter eigenlijk, dus gewoon zoals ikzelf ben. Ik zie geen verschil, laat ik het zo zeggen tussen welke afkomst of wat dan ook. Iedereen is gelijk en hetzelfde.”

Anderen denken dat het er zelfs beter van wordt als de stad nog diverser wordt. En Joodse respondent:

“Rotterdam is natuurlijk super hot topic sinds de laatste tijd. En je hebt veel expats. Dus in dat opzicht wordt het landschap wel diverser natuurlijk. Ik vind dat wel een pluspunt.”

Een hoger opgeleide respondent met een migratieachtergrond benoemt dat er niet één etnische groep is die overheerst:

“Ik vind het alleen eigenlijk maar heel goed dat het nog diverser wordt. Het zorgt er in ieder geval voor dat er meer inclusie is, dat de mensen zich hier makkelijker kunnen aarden weet je. Iedereen is anders, er is niet één lijn van wat men is.”

Een respondent uit de groep lager en middelbaar opgeleide migrantenvrouwen:

“Ja, ik vind dat juist goed, want ik vind wel dat diversiteit je steeds meer naar elkaar toebrengt. Wat als zij anders is dan ik en er komen anderen bij, dan worden we allemaal een soort van mengelmoes van elkaar op een gegeven moment. Dan begint het allemaal een soort van te mengen en dat iedereen dan een soort van onbewust dingen overneemt en dingen loslaat.”

Er worden ook wel wat zorgen geuit. Zo zegt een lager of middelbaar opgeleide respondent zonder migratieachtergrond:

“Je geeft inderdaad aan dat het allerlei afkomsten kunnen zijn, maar het mag ook wel benoemd worden dat procentueel gezien bijvoorbeeld wel de Marokkaanse criminaliteit vrij groot vertegenwoordigd is en Antillianen bijvoorbeeld ook. En wat betekent niet gelijk dat alle Marokkanen slecht zijn natuurlijk hè, dus ik wil niet generaliseren, maar je ziet het wel in de cijfers terug.”

Een hoger opgeleide respondent zonder migratieachtergrond denkt *“wel dat in wijken waar zeg maar heel veel mensen geconcentreerd bij elkaar wonen dat je daar problemen krijgt, maar ik denk niet dat wat dat betreft diversiteit op zich het probleem is”*. Volgens de jongeren met een migratieachtergrond heeft een nog diversere samenleving voor- en nadelen. Hoe meer verschillende nationaliteiten hoe meer kans op discriminatie, zeggen zij. Daarbij wordt volgens hen de openbare ruimte drukker. Voordelen zijn wel dat mensen met een migratieachtergrond elkaar beter kunnen steunen, doordat ze elkaar beter begrijpen. Ze vinden dat er in Rotterdam veel laaggeschoolde mensen zijn en daar staat Rotterdam al in negatieve zin bekend om. Maar diversiteit zien ze in principe als een verrijking.

4.3. Goed samenleven gaat niet vanzelf

In de groeps gesprekken bespraken we hoe het samenleven in de superdiverse stad gaat. Wat is ervoor nodig om goed met elkaar samen te leven? Wanneer begint het samenleven echt te schuren?

Een respondent uit de groep gemengd opgeleide jongeren met een migratieachtergrond hanteert het motto ‘leef en laat leven’. Hij vindt dat je je eigen ding moet kunnen doen en vrij moet zijn in met wie je optrekt. Dit moet je ook van een ander accepteren. Hij denkt dat het makkelijker wordt anderen te accepteren als je elkaar leert kennen en begrijpt hoe die ander leeft. Ook in de groep gemengd opgeleide volwassenen met een migratiegrond is elkaar accepteren en je een beetje aanpassen het credo. Een respondent uit deze groep met een Surinaamse achtergrond zegt bijvoorbeeld:

“Ik probeer altijd iedereen in zijn waarde te laten, want de mensen hebben misschien ook moeite met mij, met mijn achtergrond, met mijn levensstijl. Kijk, je laat je gedachten wel gaan, maar je accepteert het.”

En een respondent met een Marokkaanse achtergrond:

“Je hebt er inderdaad misschien wel een mening over, over iemand anders' doen en laten, maar je laat iedereen gewoon in zijn waarde. (...) Er is zelden tot nooit wrijving zeg maar tussen verschillende culturen of geloven hier. Iedereen kan wel gewoon met elkaar omgaan (...). Op de een of andere manier komen heel veel culturen met elkaar overeen en ze kunnen allemaal met elkaar. En ik merk ook gewoon – het is niet van: jij bent Turks, jij bent Marokkaans, jij bent Surinaams, jij bent dat, jij bent dit. Het sluit allemaal op elkaar aan. We kunnen allemaal met elkaar leven. We hebben nooit, ja nooit wil ik niet zeggen, maar zelden last van elkaar. Alles is bespreekbaar ook met elkaar.”

Een derde respondent uit deze groep, met een Antilliaanse achtergrond, gaat wel het gesprek aan als ze iets niet begrijpt:

“Als ik iets bijvoorbeeld raar vind of vreemd of ik heb zoiets van: waarom doe je dat? Dan probeer ik wel in gesprek te gaan als ik dat echt wil weten. Anders heb ik zoiets van: joh, weet je, het is jouw leven, doe je ding maar ik doe het anders. Of je laat diegene gewoon.”

Zij denkt dat ze in Rotterdam allemaal gewend zijn om met verschillende culturen om te gaan:

“Wat ik wel merk, als wij naar de camping gaan in Noord-Brabant, daar zijn ze niet gewend dat er gekleurde mensen zijn of heel veel ervan in een groep. Dus dat verschil zie ik wel.”

Een hoger opgeleide respondent zonder migratieachtergrond denkt dat het begint met wederzijds begrip en wederzijds respect:

“Ik probeer wel altijd in mijn lessen met anderstaligen, als ik merk dat het speelt, een soort gesprek daarover te starten. Van ja weet je, als jij geaccepteerd wil worden met een hoofddoek, dan zal jij misschien ook een homoseksueel stel moeten accepteren. Dat werkt twee kanten op.”

Het samenleven gaat echter niet vanzelf. Een respondent met een migratieachtergrond uit de groep met een gemengd opleidingsniveau zegt dat hij wel heel veel rekening houdt met anderen. Dit komt omdat hij van zijn moeder ingeprent heeft gekregen: *“omdat je een kleurtje hebt zal je twee keer zo hard moeten werken, dat soort dingen allemaal.”* Hij houdt zichzelf in als hij met zijn *“eigen bevolkingsgroep praat. Dat je toch denkt: mensen kijken raar, ik houd me in. En dat hoeft eigenlijk helemaal niet, je hoeft je helemaal niet in te houden. Ik hoef me eigenlijk helemaal niet in te houden, dat is raar. Dus wat je zegt, wat je doet en dat je je aanpast eigenlijk.”* Ook een andere respondent uit deze groep merkt dat ze zich aanpast:

“Oké, als ik kijk, dan voel ik me niet echt Nederlands of zo. Gewoon meer Antilliaans. En ik bedoel dan ook meer op werk of zo, dan let ik wel meer op wat ik zeg, omdat ook al is de directheid gewenst, is het niet altijd gewenst als je gewoon zegt wat in je opkomt.”

Een Syrische statushouder ervaart dat ook zo:

“Als ik met al die mensen omga ben ik altijd bang om verkeerd begrepen te worden. We doen misschien een paar dingen die misschien in hun cultuur niet bestaan. Bijvoorbeeld je als een Arabisch persoon een kind op de grond ziet vallen, dan ga je hem helpen en zo. Maar ze vinden dat een beetje raar, omdat je een kind benadert. En daarom denken we altijd na voordat we iets doen om een miscommunicatie te vermijden.”

Een andere statushouder zegt daarover:

“Het klopt dat ze heel anders zijn, maar ze accepteren ons wel denk ik. We hebben andere tradities en andere religie en dat speelt allemaal een rol.”

Daar is een derde respondent uit deze groep het mee eens:

"Ja ik heb een voorbeeld daarvan. Ik wilde naar een andere stad gaan, ik sprak natuurlijk de taal niet, dus ik begin wat gebaren te maken, maar hij begreep niet wat ik wil. Hij zei tegen mij ook met gebaren dat ik moet ontspannen en geen zorgen maken. Hij zei je mag wel met gebaren spreken maar je moet ontspannen. Toen heeft hij mij begrepen en geholpen. Dus de taal was een groot obstakel. Maar ook met de manier hoe ze met hun kinderen omgaan. Hier gaat het kind alleen wonen als hij of zij 18 wordt. Dat hadden we niet in ons land. Dus we zijn wel bang dat onze kinderen ook zo gaan denken, dan moeten we ons wel aanpassen aan hun manier van denken. Dus hier zijn de ouders niet erg verantwoordelijk over de toekomst van hun kinderen."

De hierboven eerstgenoemde respondent vindt dat het alleen een kwestie van taal is:

"Als iemand de taal onder de knie heeft kan hij gewoon met iedereen communiceren. De Nederlandse samenleving is een open samenleving en ze respecteren het verschil. Maar het enige obstakel is de taal. Als je gewoon Nederlands spreekt dan wordt de Nederlander jouw vriend."

Er zijn ongetwijfeld ook irritaties en botsingen. Het gaat dan vaak om een ander een andere mening of leefstijl en bepaalde gebruiken niet kunnen begrijpen. Een respondent uit de groep lager tot middelbaar opgeleide vrouwen met een migratie achtergrond:

"Ik denk dat het botst qua geloven, en met Nederlanders en Antillianen bijvoorbeeld, merk je toch dat ze een heel andere manier van leven hebben waardoor ze dan als er burens zijn, de meeste Antilliaanse mensen om me heen, ik heb ook zelf Antilliaanse burens, die zijn dan heel erg van: alcoholgebruik in de avonduren en feesten in de avonduren. Dan merk je wel dat mensen zich toch een soort van gaan ergeren aan elkaar en dat het gaat botsen onderling."

Ook een respondent uit de gemiddeld opgeleide groep met een migratieachtergrond benoemt culturele botsingen, vooral wanneer haar eigen Antilliaanse achtergrond botst met wat er op haar werk gevraagd wordt.

"En als je dan ook kijkt naar cultuur, dan kan dat ook botsen omdat je zoiets hebt van: dit zie ik zo, waarom doen jullie dit niet? Bijvoorbeeld met vlees wassen of zo in de zorg. Dan heb ik zoiets van: waarom wassen jullie geen vlees? Waarom gooien jullie alles in de pan en gaan jullie dat zo koken? Terwijl ik uitgebreid met azijn ga wassen en met citroen. Dan denk ik zo van: hè, maar dit kan toch zo? Dit is hygiënischer."

Een respondent uit de groep lager tot middelbaar opgeleide vrouwen vindt "Rotterdam gewoon sociaal, we zijn heel open. We doen ons ding. Ik vind het wel goed, alleen er heerst wel veel racisme".

Dat vindt ook een andere respondent in deze groep:

"Ik vind de meeste Rotterdammers toch wel – ja, sorry dat ik het zo plat uitdruk – maar toch wel racistisch. Dan heb ik het echt over Nederlanders. Sorry dat ik het zeg, maar dat is echt zo."

Deze vrouw van middelbare leeftijd met een Marokkaanse achtergrond vertelt verder:

"Ik ben verhuisd naar een straat waar heel veel witte Nederlanders wonen, en bij hen hoef je echt niet na tien uur een muziekje op te zetten of zo. Waar ik hiervoor woonde, daar kon je dan om elf uur nog muziek aan. Dat waren toch meer buitenlanders die het van elkaar gewend zijn. Nou, dat hoef je bij witte Nederlanders niet te doen, want alles is rust en ze klagen over alles weet je wel. Ja, dan moet je je een beetje aanpassen eigenlijk. Het is echt aanpassen hoor! 'Ja, zo hoort dat in Nederland!' Maar ja, zo ben je niet opgevoed, dus dan ga je weer een muziekje opdoen. Maar dat kan niet, want dan staat er weer iemand van de gemeente voor de deur want je maakt herrie."

Deze respondent geeft aan dit in haar oude buurt nog nooit meegemaakt te hebben. Ze past zich nu wel aan "aan de waarden van Nederlanders hè. Dat hoort zo". Overigens vindt ze haar nieuwe buurtgenoten wel weer heel behulpzaam:

“Vooral nu met de coronatijden. Dan bellen ze toch vaak aan van: ‘kan ik wat voor je doen? Is er wat dat je nodig hebt, ik ga even naar de winkel’. Dat is toch wel heel apart weer. Ik had het niet verwacht dat ze dat zouden doen. Dat had ik niet verwacht nee.”

En een Syrische statushouder:

“Ik heb af en toe te maken gehad met mensen die een beetje een stereotypisch beeld hebben en dat brengt spanning in het gesprek en ik wil dan mijn antwoorden zo kort mogelijk houden om het gesprek te beëindigen.”

Ook een lager of middelbaar opgeleide respondent zonder migratieachtergrond irriteert zich als anderen haar een bepaalde leefstijl willen opdringen:

“Ik heb eigenlijk met niemand problemen hier, maar soms heb ik wel moeite met moslimse mensen, omdat die dan ook echt soms van jou verwachten dat jij ook met hen in hun geloof meegaat (...) want ik kom in mijn werk wel eens bij mensen thuis die moslims aangelegd zijn. En dan beginnen gelijk al die gesprekken van dat ik mij moet bekeren en dan denk ik van ja... Ik ga daar dan ook op dat moment geen discussies over aan. En dan zeg ik gewoon van kijk, u bent moslim, ik ben dat niet en ik vind dat u mij moet accepteren ook voor wie ik ben, want ik accepteer u ook gewoon met uw geloof wat erbij hoort.”

4.4. Met of tussen elkaar leven?

Een lager of middelbaar opgeleide respondent zonder migratieachtergrond werpt een belangrijke vraag op:

“Alle Chinezen, Marokkanen, Turken, die gaan wel het meeste met elkaar allemaal om. Of Polen en Nederlanders natuurlijk. Dus ik denk dat, we leven wel allemaal in harmonie, maar het is niet zo dat onze wegen elkaar heel veel zullen kruisen privé, maar dat merk ik zelf, bij mijzelf. Ik weet niet hoe dat bij anderen zit?”

Een respondent uit de gemiddeld opgeleide groep met een migratieachtergrond zegt dat het ervan afhangt. Doorgaans voelt zij zich meer Antilliaans dan Nederlands *“en andere momenten dan kan ik in een café zitten en dan kijk ik bijvoorbeeld voetbal en voel je je wel gewoon één. Want als het EK er is of het WK, dan gaat iedereen naar het café en iedereen juicht”*. Zij heeft via haar werk zeker wel collega's zonder migratieachtergrond waar ze een connectie mee heeft:

“Maar ik denk dat als het echt dieper wordt, dat je je dan niet echt Nederlands voelt, omdat sommige mensen niet kunnen of willen begrijpen waarom je bepaalde dingen doet. Als ik kijk naar mijn vriendengroep, dan is die toch wel meer divers. Die is wel gekleurd. Uiteindelijk als je kijkt op een dieper level, dan level ik ondanks dat ik met iedereen kan omgaan, toch meer met mensen met een andere achtergrond.”

Twee hoger opgeleide respondenten zonder migratieachtergrond vragen zich af of het verschil in opleidingsniveau en achtergrond niet voor een onoverbrugbare kloof zorgt. De ene respondent, een vrouw van middelbare leeftijd, woont in een enorm multiculturele flat:

“Hier is 80%, 90% buitenlands en ik merk wel dat ik veel meer contact heb dan in Dordrecht. Dus veel meer mensen die je af en toe aanspreken en nieuwsgierig naar je zijn. Ik vraag me wel af in hoeverre, ik woon hier nog maar drie maanden, je ooit één van hen zal worden. En dat heeft volgens mij ook veel meer met opleiding te maken, culturele interesses, dat soort achtergronden.”

De andere respondent, een jonge man:

“Ik ben sinds kort dan begonnen bij een soort van Mai Tai kickboksvereniging in Rotterdam. En tot die tijd heb ik weinig contact gehad met mensen met een migratieachtergrond en voor het eerst was ik daar een minderheid. Dat vond ik wel heel interessant om te zien, maar ik besepte toen ook dat ik het wel lastig vond om met die mensen te communiceren op de manier waarop... Met de dingen waar zij mee zaten op dat moment. En ik denk dat, nu ik erover nadenk, dat dat misschien ook wel deels door de educatie zou kunnen komen. Als je in Rotterdam opgegroeid bent en je gaat hier naar de basisschool en middelbare school, dan heb je niet altijd de makkelijkste start denk ik.”

Een derde respondent uit deze groep, weer een vrouw van middelbare leeftijd, vertelt over de ervaringen van vriendinnen van haar die lesgeven op zwarte scholen. Deze zijn bijna allemaal gestopt vanwege overspannenheid:

“En dat is een problematiek, daar kun je boeken vol over schrijven en daar is ook niet zomaar een oplossing voor. Er zit zo een verschil tussen hoe ik door mijn ouders ben opgevoed en hoe sommige kinderen bij haar in de klas zijn opgevoed.”

Ook een aantal andere respondenten benoemen ‘eigen bubbels’. Zo zegt een hoger opgeleide man van middelbare leeftijd met een Surinaamse achtergrond: *“Op voeding kan je makkelijk mengen, iedereen eet roti. Maar op sport en dat soort dingen moet je niet mengen.”* Een andere respondent, een jonge vrouw met een Surinaamse achtergrond, beaamt dat zij geen zin zou hebben om met een gemengde groep te voetballen, *“want dan word je een subcultuur, weet je”*. De eerdere respondent licht zijn uitspraak toe:

“Maar weet je, zelf ben ik erg ras-bewust. Ik bedoel, ik zeg altijd: kippen gaan met kippen, geiten gaan met geiten, schapen met schapen, maar het zijn allemaal dieren. Zo zie ik het ook bij mensen. Ik heb een hele andere vibe met mijn Surinaamse vrienden of met mijn Ghanese vrienden dan met mijn witte vrienden.”

Hij vindt dat daar ook ruimte voor moet zijn. Een respondent uit de groep lager tot middelbaar opgeleide vrouwen met een Marokkaanse achtergrond zegt iets vergelijkbaars:

“Het is meer dat je vooral naar je eigen soort toetrekt. Dus eigen afkomst, eigen cultuur, daar trek je natuurlijk naartoe. Dus als ik een bankje zie met Nederlandse vrouwen en ik zie een bankje met Marokkaanse vrouwen, dan zie je mij eerder naar die Marokkaanse vrouwen toelopen. Dat is gewoon hoe je bent ingesteld, je trekt naar je eigen soort toe. Dat is natuurlijk ook wel weer makkelijk, maar als het gaat om werk of opleiding, dan heb je niet altijd die keuze. Dan moet je het gewoon doen met de mensen die er zijn en af en toe kan dat moeilijk zijn.”

Een andere respondent uit deze groep vult haar aan:

“Ja, iedereen zijn eigen cultuur weet je wel. (...) maar valt niet echt zo heel erg op, het belemmert niet of zo.”

Een respondent uit de Joodse groep die vrijwilligerswerk is gaan doen in de wijk:

“Dat hebben we natuurlijk allemaal. Kijk, jullie gaan met zijn allen naar de synagoge. Ik denk dat dat in onze menselijke soort zit. Mensen kruipen bij elkaar, soort zoekt soort. Maar wat ik wel vond, ik heb dat een jaar gedaan en mijn ogen zijn wel echt heel erg geopend. Ik had als blanke Nederlander niet echt een idee van wat hier nou precies in de buurt speelde en ik vond dat wel echt heel erg verhelderend.”

4.5. Grenzen aan de tolerantie

Zijn er ook grenzen aan de tolerantie van elkaars cultuur? Alleen enkele respondenten zonder migratieachtergrond geven aan dat er grenzen aan de tolerantie zijn. Bij de lager of middelbaar opgeleide respondenten lijkt een aantal

mensen te vinden dat er geen sprake is van een eerlijke balans bij het aanpassen aan elkaar. Een man uit deze groep:

“Ja, ik voel mij niet per se achtergesteld, maar ik kom bijvoorbeeld op de Beijerlandse laan in een kapper. En als er dan gemeenteraadsverkiezingen zijn, dan zie je bijvoorbeeld flyers van de PvdA in het Arabisch en dan denk ik: ja, als je mee wil doen in Rotterdam, vind ik gewoon dat je de Nederlandse taal machtig moet zijn.”

Een andere man uit deze groep vindt het massale getoeter als een Turks stel trouwt overdreven. De respondent vermoedt dat ze dat in hun thuisland niet in diezelfde mate kunnen doen en er misbruik van maken:

“Kijk, het is daar normaal, maar of ze het daar ook in zulke proporties doen als dat het hier gebeurt? Ik denk dat daar ook een stukje interpretatie bij zit van nou, daar mag het misschien minder, maar wat maakt het uit? We zijn hier. (...) Ik heb geen idee hoe dat in Marokko en Turkije wordt gevierd, maar ik zie niet dat ze daar met die dure Mercedesen allemaal door de straat lopen te rijden.”

Hij denkt dat moslims dit uitvergrooten en “dat het daardoor in de ogen van de Nederlander of Rotterdammer een beetje storend... nou, beetje – beetje boel – storend kan overkomen.”

Een derde respondent uit deze groep, een vrouw zonder migratieachtergrond, wil ook iets zeggen over tradities:

“Mag ik nog even terugkomen over het accepteren van elkaars dingen zoals met tradities, dat wij zeg maar wel van bepaalde culturen hun tradities moeten accepteren, maar andersom moeten wij als Nederlanders ons allemaal aanpassen aan bepaalde culturen. En dat is voor heel veel mensen heel moeilijk, waardoor je dus nu echt die haat en nijd-strijd naar elkaar toe gaat krijgen. Dat valt mij wel de laatste tijd heel veel op.”

Deze respondent noemt als voorbeeld:

“Het Sinterklaasfeest dat nu zonder Zwarte Pieten moet en het kerstfeest dat ineens winterfeest genoemd moet worden. (...) je ziet dat heel veel volwassenen daar heel veel strijd om maken, dus zeg maar met de Surinamers, met de Antillianen, die daar vaak tegen zijn. Maar zij hebben ook bepaalde tradities en wij moeten ons daar wel op aanpassen, maar andersom dan is het eigenlijk een taboe.”

Volgens deze respondent gaat het om kleine groepen die iets tegen Zwarte Piet hebben. Maar dit heeft als gevolg

“... dat de meeste Nederlanders nu opeens heel fel tegen de donkere mensen zijn. Dus ‘oppleuren naar je eigen land’ en dat soort dingen. En dan gaan ze de Marokkanen er weer bij halen van ja en wij moeten aanpassen aan die Marokkanen met hun slachtfest en het Suikerfeest. Dus dan wordt eigenlijk van de ene cultuur een andere cultuur erbij betrokken. En je gaat zo, wat ik dus zie, dat hier op gegeven moment gewoon misschien een burgeroorlog gaat komen tussen mensen gewoon door elkaars tradities en culturen niet te accepteren.”

De hoger opgeleide respondent zonder migratieachtergrond die op de debatavond met de jonge imam botste zegt over de multiculturele samenleving:

“In principe vind ik het wel een verrijking, maar ik moet wel zeggen dat er soms grenzen zitten aan wat ik wil tolereren.”

Hij wil wel aan bepaalde normen en waarden en wetten blijven vasthouden, en “niet alles overboord gooien ten faveure van een soort utopische diversiteitssamenleving, want voor mij dan maar liever niet of zo”. Een vrouw in deze groep is het daar mee eens, maar wijst er ook op dat onder Nederlanders zonder migratieachtergrond homoseksualiteit ook nog lang niet zo lang geaccepteerd wordt:

“En daarnaast denk ik ook van catholicisme en SGP: die accepteren ook nog steeds de gelijkheid niet. Dus er zijn ook de witte mensen – die zijn er ook nog zat – die dat niet accepteren en die dat niet als hun verworven normen en waarden zien. Ik bedoel SGP willen hun vrouw ook in de keuken houden.”

Twee andere respondenten zonder migratieachtergrond wijzen erop dat gedrag van mensen niet gekoppeld kan worden aan hun afkomst. De ene:

“Voor mij is dat verbonden aan gedrag. Of je nou bruin bent of geel of groen of paars, het maakt me niet uit, ik vind dat je elkaar op een bepaalde manier moet bejegenen. En dat heeft helemaal niets te maken met kleur, wat mij betreft.”

En de ander:

“Ik merk gewoon vaak wel dat er bij elke afkomst altijd wel een paar mensen tussen zitten die zich anders moeten gedragen en die... Ja, toch gewoon zich niet netjes gedragen, vind ik zelf. En dan kun je zeggen dat heeft te maken met afkomst, maar ik zie ook juist ontzettend leuke jongens zitten, die juist een andere achtergrond hebben, waarbij ik dan zelf denk: het is zonde dat hun naam ook achteruitgaat.”

In de groep respondenten met een Joodse achtergrond trekken een aantal deelnemers behoorlijk fel van leer tegen de islam. Een vrouwelijke respondent uit de Joodse groep ziet het probleem vooral bij de moslims:

“En ik denk dat het niet specifiek aan Rotterdam verbonden is, maar toch de hele tendens en sfeer in Nederland en ik denk Europa zelfs. En ik moet heel eerlijk zeggen, dat is mijn conclusie, na 9/11 is wel de omkeer gekomen bij de moslims, alsof de islamitische bevolking zoiets had van ‘we zijn hier’. Kijk, ze hoeven zich niet als gast te gedragen, maar ik bedoel in Rome spreek je ook Romeins. En ik heb het gevoel dat vroeger als ze hier naartoe verhuisden, hier gingen werken, hier bleven wonen, dat ze meer het gevoel hadden dat ze zich aan moesten passen. En ik krijg zeker de laatste vijftien jaar het gevoel dat die hele gemeenschap ontzettend snel groeit. Ze voelen zich heel sterk en ze hebben het gevoel van, volgens mij, dat wij ons moeten aanpassen. En dat stralen ze uit.”

Volgens deze respondent is dat gevoel niet specifiek op Joden gericht, maar op iedereen. Zijzelf ziet er niet herkenbaar Joods uit, maar ze heeft een blonde vriendin:

“... en die ging daar ook een keer boodschappen halen en die is van haar fiets gerukt en helemaal in elkaar geslagen, omdat ze gewoon heel Nederlands eruitziet. Dus het is niet specifiek, denk ik, alleen naar ons toe. Het is gewoon een bepaalde groepering in Nederland die zich heel sterk voelt en denkt dat ze het recht in hun handen kunnen nemen.”

Een andere respondent uit deze groep, een man van middelbare leeftijd, meent te zien dat mensen zich onbewust een beetje aan het aanpassen zijn. Hij noemt het verbergen van de davidster, maar ook:

“Bepaalde plekken loop je niet meer, vrouwen die als ze zeg maar heel zomers gekleed zijn ergens niet meer naartoe willen lopen, bepaalde straten die ze dan vermijden. En dat is heel subtiel gedrag. Ik merk het ook aan mijn studenten. Ik bedoel, toen 9/11 gebeurde was ik 23 ongeveer en toen studeerde ik nog. Het was voor mij heel nieuw hè, islam, salafisme, jihad, noem maar op. En ik heb tien jaar op [een school] gewerkt en die studenten groeiden gewoon op met die termen en ook met dat ze het normaal vonden om zich daarop aan te passen. Ja, als het ramadan is, dan ga je toch niet naast een collega wat eten of drinken. Waarom niet? Jij hoeft toch niet te vasten als ik een vastendag heb, wat voor onzin is dat? En mensen die dan denken: ja, toch ook weer geen alcohol drinken als iemand in de buurt islamitisch is. Dus het is een heel subtiel proces van jezelf aanpassen aan de nieuwe, sociale realiteit. Ik zie het gewoon gebeuren.”

Deze respondent zag vijftien jaar geleden vrouwen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond in het centrum niet altijd met een hoofddoek lopen:

“En toen vijf jaar later liepen de meesten met een hoofddoek en een paar jaar daarna was het hoofddoek en halsbedekking. En mijn vrouw droeg in die tijd, als getrouwde joodse vrouw ook bedekking over haar haar en die werd vies aangekeken in de buurt, omdat ze haar hals niet bedekte. En dat was voor haar opeens echt iets wat we zagen verschuiven in vijf jaar tijd.”

Een andere man in deze groep, een zestigplusser:

“Ik kan mijzelf niet voorstellen dat, als er tien jaar geleden met dezelfde gemeenschap niks aan de hand is en die vrouwen hun eigen keuzes kunnen bepalen in hun omgangsnormen en hun gedragingen en dat nu anders is, kan ik me niet onttrekken aan het idee dat er toch een bepaalde dwang vanuit de gemeenschap of vanuit een bepaalde groep is. En ik vind het beangstigend dat die dwang kan blijven plaatsvinden, want je ziet het groeien en dat het eigenlijk vanuit een soort ‘braaf jongetjes’-gedrag van de overheid nog wordt gesteund en gesubsidieerd ook.”

Deze respondent geeft aan dat het niet een bepaald ‘ras’ is dat dit doet maar een bepaalde groep die druk ervaart uit de landen waar ze vandaan komen. Hij ziet een *“maatschappelijke verpaupering”* en rekent dat de Nederlandse overheid aan:

“En dat is eigenlijk gekomen door de zwakke tolerantiehouding van het Nederlandse beleid, want we moeten toch maar iedereen accepteren en daar dus scheppen ze een ongelijkheid, die er in het begin niet was.”

Hij vraagt zich af hoe lang ze dit vol gaan houden *“want ik heb ook gewoon medelijden met hen”*.

Weer een andere respondent, ook een man van middelbare leeftijd zegt:

“Kijk, wij zijn natuurlijk allemaal Joods, we hebben allemaal familie en mensen verloren in de Tweede Wereldoorlog en je wil niet zo een standpunt innemen van zij en wij.”

Hij geeft aan het er best wel lastig mee te hebben, *“maar het komt wel altijd uit die richting vandaan, de intimidatie en de agressiviteit”*. Hij benadrukt dat mensen met een migratieachtergrond het niet altijd makkelijk hebben:

“Ik ben heel erg in shock. Ik heb een Marokkaanse collega, als zij gaat solliciteren, dan wordt zij niet uitgenodigd op een sollicitatiegesprek. Dat is natuurlijk ook heel triest. Dat is het andere geluid hè. En ik bedoel, het zou natuurlijk ook best kunnen dat zij helemaal naar binnen gekeerd zijn van nou, we blijven maar bij onszelf. Dat is natuurlijk eigenlijk ook heel triest, als dit hier gewoon de directe aanleiding van is.”

De respondent die zelf uit een Westers land geëmigreerd is, mist een wij-gevoel. Ze had op haar werk leuk contact met twee jongens met een Marokkaanse achtergrond. Ze hoort echter ook hoe er over deze collega's gesproken wordt als ze de kamer hebben verlaten:

“Zij willen een beetje afstand doen van hoe zij staan in islam, want zij willen meer weten van o, je komt uit [land]! Dit was voor 9/11. O, je komt vanuit [land], ik ken deze lied! Ken je deze plek? En zij hadden wel interesse in mijn leven. Maar ik zie hoe meer ze worden buiten geplaatst van de wij, hoe meer agressief zij worden.”

De respondent die zijn wijk zo zag veranderen vertelt dat hij een keer een gesprek had met iemand van de PVV en vroeg: *“Wanneer hoort iemand er nou echt bij? Ga dat positieve nou eens benoemen.”* Hij kan zich goed voorstellen

dat het “voor immigranten heel koud en eenzaam aanvoelt om in deze samenleving binnen te komen”. Hij heeft zelf familie en kennissen in Latijns-Amerika, waar je veel makkelijker deel kan worden van het collectief, “en dat voorkomt ook dat je gaat zoeken naar een collectief en iemand die wel een sterke groepsidentiteit biedt, zoals bijvoorbeeld salafisten”. We zien in deze groep dus forse kritiek op de (zeer conservatieve) islam, maar tegelijkertijd ook oog voor de positie van migranten.

Uit de genoemde voorbeelden blijkt dat het werkelijk ontspannen met elkaar samenleven lastig is. Verschillende respondenten maken zich zorgen over de afnemende tolerantie. Een hoger opgeleide vrouw zonder migratieachtergrond:

“Niet zozeer met anderstaligen of mensen met een migratieachtergrond of homoseksualiteit, maar echt veel meer mijn soort mensen, de blanke mensen, die dus zeggen van nou, die gekleurde mensen die moeten er allemaal maar uit. En ik heb daar heel veel moeite mee!”

Een hoger opgeleide man met een Surinaamse achtergrond legt een andere kloof bloot:

“Ik heb nu wel zoiets dat met het racismedebat en Black Live Matters, dat we ineens wel anders met elkaar omgaan vanwege die discussie. Dat vind ik wel een raar iets, weet je. Daarvoor was iedereen chill en nu is het ineens een dingetje weet je.”

4.6. Van meerderheid naar één van de bevolkingsgroepen

Rotterdamers zonder migratieachtergrond vormen inmiddels geen meerderheid meer. In het superdiverse Rotterdam zijn zij één van de etnische groepen. Hoe is het voor hen om niet meer tot een meerderheidsgroepering te behoren? Ervaren zij dat als een verlies? We bespraken dit met de twee groepen respondenten zonder migratieachtergrond (lager tot middelbaar opgeleid en hoger opgeleid). We bespraken dit niet met de Joodse groep. Deze groep heeft weliswaar geen migratieachtergrond maar behoort wel tot een (religieuze) minderheidsgroepering.

Hoger opgeleide Rotterdamers zonder migratieachtergrond denken dat mensen in achterstandswijken het inderdaad als een verlies zullen ervaren. Een respondent die lang als opbouwwerkster in diverse wijken op Zuid werkte zegt hierover:

“Ja. Mensen die daar bang voor zijn, die vinden het zeker geen verrijking! Die kunnen niet door kleur of hoofddoek of wat dan ook heen kijken. Komt dat niet een beetje daaruit voort? Dat mensen om zich heen de buurt zien verkleuren en dat ook gewoon zo noemen hè. Ik werk nu bij een corporatie en daar horen we ook continu van ‘ze stoppen er maar alles in’. En dan wordt vaak etnische achtergrond bedoeld. En mensen dat gewoon unheimisch voelen. En dan bang zijn om ... En dan gaan ze heel erg aan hun identiteit als Zwarte Piet vasthouden, gewoon uit angst dus, uit angst om overruled te worden, dat ze een minderheid worden.”

Ze heeft er weinig consideratie mee als mensen in vrij ‘witte’ wijken intolerant zijn. Ze heeft wel meer begrip gekregen voor “mensen in zwakkere wijken, Nederlandse mensen die graag misschien tolerant zouden willen zijn” die met allerlei problemen te maken krijgen:

“En dan denk ik: ja, kijk, ik ben uit eigen beweging, eigen keuze hier in deze wijk komen wonen. Er zijn ook mensen die hier niet weg kunnen, die zien hun buurt veranderen en die zien het bij wijze van spreken jarenlang achteruit hollen. Dus daar heb ik wel iets meer begrip voor gekregen, want het zijn niet alleen mensen met een migratieachtergrond, het zijn steeds meer mensen met psychische problemen, mensen met hulpverlening, rugzakjes, die nauwelijks begeleid worden. Dus dat is ook wat die mensen continu maar op hun bordje erbij krijgen dus in die zwakkere wijken ...”

Een vrouwelijke zestigplusser uit de groep lager tot middelbaar opgeleiden denkt dit ook:

“Dat ligt natuurlijk aan het gedeelte van Rotterdam, de wijk waar je op dat moment zit, waar je dus geconcentreerd heel veel van een bepaalde nationaliteit hebt. Dat heb je toch wel. Daar ervaren ze dan wel dat de Rotterdammer een minderheidsgroep is.”

Zijzelf heeft hier niet zo last van:

“Ik zie dat ook niet zo sterk. Kijk, ik zou best bijvoorbeeld in de Afrikanerwijk kunnen wonen. Voor mij maakt dat niet zoveel uit of de populatie dan veel van het ene of van het ander zal zijn. Nee, mij maakt het niet uit.”

De hoger opgeleide respondenten zonder migratieachtergrond zien een gemixte stad waar iedereen zichzelf kan zijn zonder concentraties van bepaalde groepen in bepaalde wijken als het beste scenario. Een van hen zegt:

“Nou, ik zie dan wel een soort van utopie in Rotterdam, waar leefgemeenschappen ontstaan en niet zoals the sixties of zo, nou, waarom ook niet eigenlijk? Waar gewoon diverse groepen mensen wonen van jong tot oud, rijk en arm, kleurtje, geen kleurtje, whatever, alles door elkaar, mensen die elkaar ondersteunen en die elkaar helpen boodschappen doen. (...) Dus waar studenten ook kunnen wonen en waar ze boodschappen kunnen doen voor oudere mensen, die de deur niet uitkomen.”

Ze denken wel dat het lastig wordt dat te bereiken. Een respondent:

“Ik denk – statistisch – in Rotterdam heeft al meer dan de helft van de mensen een migratieachtergrond, maar zolang dat niet bij de politie en in de politiek en al dat soort plekken, en het bedrijfsleven, niet divers wordt ... En daar zijn we natuurlijk wel hard mee bezig, maar dat is niet zo makkelijk blijkt. Kijk maar ook naar dit gesprek. Het is gewoon niet zo makkelijk om mensen te bereiken buiten je eigen kringen ...”

Een ander is nog iets somberder:

“Ik denk dat er een hoge mate van tolerantie nodig zou zijn om het ‘ideaal’ te maken, tussen aanhalingstekens. En die is er niet meer.”

5

Ervaren discriminatie, racisme en antisemitisme

Uit het Wijkprofiel komt naar voren dat een aanzienlijk deel van de Rotterdammers discriminatie ervaart (Gemeente Rotterdam, 2020b). Het gevoel gediscrimineerd te worden komt vaker voor onder Rotterdammers met een migratieachtergrond. In 2017 gaan de meeste discriminatiemeldingen bij antidiscriminatiebureau RADAR over discriminatie vanwege herkomst of huidskleur (43% van alle meldingen). Ook discriminatie vanwege een beperking of chronische ziekte wordt relatief vaak gemeld, net als discriminatie vanwege geslacht. Discriminatie vanwege religie, wat meestal om discriminatie van moslims gaat, wordt minder vaak gemeld dan in eerdere jaren. Volgens RADAR krijgen Rotterdammers met een migratieachtergrond vaker dan gemiddeld te maken met discriminatie: in 2017 kreeg 20% van de Rotterdammers met een migratieachtergrond te maken met discriminatie, tegen 14% van Rotterdammers zonder migratieachtergrond (IDEM, 2019).

RADAR registreert in 2018 één antisemitisch incident. In 2017 waren dat er zes. De door RADAR geregistreerde antisemitische uitingen zijn divers en niet altijd eenduidig (IDEM, 2019). Uit andere bronnen weten we over antisemitische incidenten het volgende. In de politieregistratie zijn in 2018 veertien antisemitische incidenten in Rotterdam opgenomen. Dat waren er zeventien in 2017. Tegelijkertijd concludeert het Fundamentele Rechtenagentschap (FRA) in 2018 in een rapport over antisemitisme in de EU dat van de Nederlandse respondenten die de afgelopen vijf jaar slachtoffer waren van antisemitisme, slechts één op de vier daarvan melding maakte bij een instantie of aangifte deed. Het CIDI (2020) constateerde in 2019 juist het grootste aantal antisemitische incidenten in 30 jaar.

In de focusgroepen bespraken we de door de respondenten zelf ervaren discriminatie en gevoelens van achterstelling. Bij discriminatie is het vaak heel lastig om vast te stellen of het werkelijk om discriminatie ging of dat er sprake was van een botte of nare opmerking of behandeling die iedereen ten deel zou kunnen vallen. We gaan in de tekst hieronder uit van de ervaringen van de respondenten en hun interpretatie van daarvan, en niet van gemelde incidenten.

In zes groepen geven respondenten aan discriminatie te hebben ervaren. In twee groepen worden geen eigen ervaringen genoemd: de voorbeelden van discriminatie die deze respondenten noemen betreffen andere mensen. Het gaat hier om twee groepen hoger opgeleide respondenten, de groep met en de groep zonder migratieachtergrond. In de focusgroepgesprekken maakten we in eerste instantie onderscheid tussen discriminatie in de privésfeer en discriminatie binnen maatschappelijke instellingen. Dat onderscheid bleek tijdens de analyse wat kunstmatig want de organisatie waar de ene respondent klant van is en discriminatie ervaart, is voor de andere respondent de werkvloer waar haar als collega dezelfde opmerkingen ten deel vallen. We benoemen de ervaringen met instellingen wel, maar niet als aparte paragraaf.

In dit hoofdstuk gaan we eerst in op de discriminatie die de respondenten zelf hebben ervaren. Vervolgens bespreken we of de respondenten zelf ook vooroordelen hebben en dat onderkennen. De *Black Lives Matter*-beweging van voorjaar 2020 zou de verschillen tussen groepen in de stad kunnen hebben verscherpt. Vandaar dat is gevraagd wat de respondenten hiervan vinden. Dit onderwerp komt in de laatste paragraaf aan de orde.

5.1. Ervaringen met discriminatie

Uit de analyse blijkt dat respondenten met een migratieachtergrond discriminatie ervaren op basis van hun etnische achtergrond of huidskleur. Ook de Joodse respondenten en de Syrische statushouders hebben hun eigen ervaringen. Vandaar dat we in onderstaande beschrijving onderscheid maken tussen deze vier groepen respondenten.

5.1.1. Ervaringen met discriminatie van respondenten met een migratieachtergrond

Respondenten met een migratieachtergrond uit de groep lager tot middelbaar opgeleide vrouwen en uit de groep met een gemengd opleidingsniveau leggen de nadruk op discriminatie vanwege hun uiterlijk (huidskleur) of etnische afkomst. Een jonge vrouw met een Antilliaanse achtergrond zegt hierover bijvoorbeeld:

“Wat ik wel merk is als je bijvoorbeeld naar de winkel gaat met een kinderwagen, is dat de beveiligers sneller achter jou aankomt dan een omaatje die in een rollator zit. Zulke dingen, dat valt me wel meer op.”

Ze lijken daarbij vooral last te hebben van Nederlanders zonder migratieachtergrond: *“Nou, echt een beetje als ik naar bijvoorbeeld IJsselmonde ga. Daar zijn ook best wel veel Nederlandse racisten ook, en daar voelen wij ons niet echt thuis”*, aldus een vrouw met een Marokkaanse achtergrond. En een andere respondent:

“Bepaalde plekken waar veel Nederlanders wonen, daar voelen wij ons dan niet thuis omdat ze ons best wel aankijken en een bepaald iets kunnen zeggen. Maar voor de rest, wij wonen best wel in multiculturele wijken allemaal eigenlijk. Dus daar voelen wij ons wel thuis. Je hebt er van alles; Turken, Marokkanen, Antillianen, Surinamers, echt van alles. Weet je wat ik vooral echt erg vind? Wanneer ze zeggen ‘kut-Marokkaan, ga terug naar je eigen land’. Dan heb ik zoiets van: ik heb gewoon mijn rode paspoort, ik ben hier geboren en getogen. En dat maakt jou niet beter dan mij.”

Een respondent met een Surinaamse achtergrond voelt zich niet gediscrimineerd in de privésfeer maar wel als het instellingen betreft:

“Het is meer bij zaken regelen bijvoorbeeld, bij de gemeente gaan. Of een gerechtelijk iets in orde maken, dat je je meer een beetje gediscrimineerd voelt. Maar in het algemeen niet. Want nu ik ziek ben moest ik bijvoorbeeld een urgentie krijgen en toen ik dat zelf moest aanvragen deden ze moeilijk, maar toen ik het via iemand van de gemeente heb laten doen die zelf blank is, toen ging het wel heel simpel. Dus dat eigenlijk meer.”

Het gaat bij de ervaringen met discriminatie niet altijd om ronduit racistische opmerkingen of gedrag. Soms gaat het om onverdraagzame opmerkingen en (onbewuste) vooroordelen waaruit blijkt dat de inclusieve samenleving nog geen realiteit is. Twee respondenten, beiden hbo-opgeleid, merken dat op hun werk. Een man met een Colombiaanse achtergrond zegt daarover:

“Ik heb een nieuwe werkplek en daar zijn veel autochtonen, dus Nederlandse mensen werken daar. En ze hadden het over sollicitanten. Er was weer een vacature open en ze hadden het over namen die ze niet kunnen uitspreken en zo. En mijn teammanager die zei dat. En op zich is dat niet erg, alleen is het wel voor inclusiviteit dat ik denk van: oké, misschien hoor ik er niet bij. Dus het is niet echt racisme, maar het is wel van – oh – je voelt ‘m wel eventjes.”

En een vrouw met een Antilliaanse achtergrond:

“Ik herinner me wel een moment, ik ga even naar de kantine en ze hadden het over de benaming van donkere en zwarte mensen, wat dan juist is. En dan zeggen ze: ‘ik bedoel niet jou ermee’ of ‘jij bent vast

niet zo'. En ik had gewoon 'ja' geknikt en ik liep door. Weet je, het zal wel. Maar op dat moment denk je van: eigenlijk bedoel je dat wel, maar je zegt het niet."

Twee respondenten hebben de ervaring dat mensen hen vanwege hun huidskleur of achtergrond op een dommige manier aanspreken. Een oudere vrouwelijke respondent met een Surinaamse achtergrond en een hbo-diploma zegt:

"Ja, dat ervaar ik wel, in zoverre; je merkt dat mensen – ik ben zwart – dat mensen je lager schatten qua niveau en taalgebruik. Want wanneer ze horen hoe je praat, dan zie je ze een beetje verbaasd kijken en vragen ze: 'Goh, waar heb jij Nederlands geleerd?' En ik merk het ook gewoon – en dan niet bij mij, maar bij jongeren die zwart zijn of Turks of Marokkaans. De taal waarin ze spreken is altijd een beetje dommig. Dan zeg ik: 'Nee, zo moet je niet met ze praten, je moet gewoon praten hoe je normaal praat.'"

De respondent met de Colombiaanse achtergrond vult aan:

"Toen ik in Rotterdam werkte, werkte ik ook in de GGZ in de zorg. En dan had je veel behandelaren, die waren overwegend wit en die werkten wel op Zuid, dus dan was er wel een cultureel verschil daar en ze praatten soms wel extra dommig, laat ik maar zeggen."

De dame met een Surinaamse achtergrond wijst op de kwalijke rol van de media:

"Wat me wel opvalt hè, als een Nederlander van Antilliaanse afkomst iets positiefs heeft gedaan dan is het een Nederlander. Is het een Nederlander van Antilliaanse afkomst en hij heeft iets negatiefs gedaan, dan is het een Antilliaan. En dat is hetzelfde met de Marokkanen, met de Surinamers, met alles."

Anderen vallen bij met voorbeelden: in dezelfde zomer werd een donkere actrice op een festival gepakt met drugs en de bladen stonden er vol mee, terwijl je volgens de respondenten niets hoorde over twee witte jongens die ook op een festival gepakt waren met drugs. Hetzelfde geldt voor de aandacht voor Humberto Tan en Marco Borsato die beiden vreemdingen maar waarbij de aandacht voor Humberto Tan volgens de respondenten buitenproportioneel was. Daarna vervolgt ze:

"En de media die bepaalt alles. En de media is heel wit. Oude, grijze, witte mannen, blonde vrouwen die daar zitten en die bepalen een beetje hoe het verwoord wordt."

Als er deskundigen aan tafel zitten, zoals bij het nieuwe programma M, zijn dat volgens de respondenten altijd witte mensen. In reclames worden langzamerhand wel wat meer gekleurde mensen getoond.

In deze groep komt ook aan de orde dat men geen zin meer heeft om zich te verantwoorden voor het gedrag van anderen uit hun etnische groep. Zo zegt een respondent met een Marokkaanse achtergrond:

"Maar ik moet me wel verantwoorden als een moslim of een Marokkaan iets negatiefs doet of iets negatief op beeld is geweest, dan moet ik me daarvoor verantwoorden. Ik voel het dan in mijn omgeving met mijn Nederlandse collega's, dan verwachten ze het wel, maar ik vertik het gewoon, want ik sta er helemaal los van."

Ook is ze soms niet meer zo gediend van de mening van de Nederlander zonder migratieachtergrond:

"Ik doe dan mee aan de ramadan en dan heb ik collega's die dan niet meedoen aan de ramadan. En dan willen ze zeg maar wel interesse tonen in wat het allemaal inhoudt, in wat dan allemaal wel en niet mag et cetera. Maar dan hoor je ze dan opeens: 'nou, ik zou dat nooit doen!' Ja, dan denk ik van: dit is mijn ding, jij doet jouw ding, je hoeft het niet te doen. Laat mij mijn ding doen en jij doet ook gewoon je ding."

Ook de bereidheid om steeds weer hetzelfde uit te leggen neemt af. Een andere respondent, met een Surinaamse achtergrond:

"We hebben tegenwoordig internet en je kan tegenwoordig alles vinden op internet. Ik word er een beetje moe van, ik doe geen ramadan, maar stel je voor dat ik ramadan zou houden, dat ze mij zouden vragen 'Wat is dat?' Dan zou ik zeggen: 'Joh, ga lekker zoeken.'"

Een ander, met Antilliaanse wortels, licht haar mening niet meer toe:

"Ik kan me nog wel een voorbeeld herinneren, dat was vorig jaar toen met het Sinterklaasfeest en collega's waren stellig van: 'nee, het moet gewoon doorgaan, dit en dat, wat is dit nou weer?' En ik zei: 'Ik ben er gewoon tegen, punt', weet je. Ik kan het je uitleggen, maar als je er niet voor open staat, dan ga ik het ook niet uitleggen, want dat heeft ook geen zin."

De respondent die aan de ramadan doet ergert zich eraan dat dezelfde vragen steeds weer terugkomen:

"Ja, want elk jaar krijg ik de vraag: 'maar mag je dan ook geen water? Dan denk ik van: dan heb je ook geen geheugen ... ik weet niet of je nog van vorig jaar weet wat daar het antwoord op was?'"

De respondent met een Surinaamse achtergrond merkt op dat ze de getoonde interesse weinig oprecht vindt:

"Ja, het is ook een beetje desinteresse denk ik. Want ze moeten ook zelf gaan leren om uit te gaan zoeken hoe of wat, en dan pas ben je geïnteresseerd in die persoon of wat die persoon doet en dan kan je vragen stellen, want dan weet je een beetje van die achtergronden. En het is zo gemakkelijk om het gelijk te gaan vragen. En dat zouden ze gewoon niet moeten doen."

In de groep respondenten met een migratieachtergrond die enkel bestond uit hoger opgeleiden herkennen ze discriminatie zeker, maar ze benoemen daarbij voorvallen die andere mensen betreft en geen eigen ervaringen. Zo zegt een vrouw met een Indische achtergrond:

"En ja, van een vriend van mij, Irakees/Iraanees is hij, en hij heeft toen heel veel sollicitaties uitgestuurd en ook een keer gesolliciteerd met zijn eigen naam en met een Nederlandse naam precies dezelfde brief, precies hetzelfde cv. Degene die uitgenodigd werd was degene met de Nederlandse naam. Dus ja, op de arbeidsmarkt is er zeker sprake van discriminatie. Ik heb ook weer een ander voorbeeld: een horeca-uitzendbureau in Rotterdam. Daar werd door de opdrachtgever gezegd: 'Zouden jullie alleen maar Nederlandse oproepkrachten kunnen sturen?' En daar werd toen ook gehoor aan gegeven. Dus ja, er is zeker wel discriminatie in Rotterdam op de arbeidsmarkt."

Een respondent die zelf een leer-werkbedrijf heeft, een man met een Surinaamse achtergrond, beaamt dit:

"90% van de leerlingen zijn diaspora, dus met een andere achtergrond. En dat is gewoon een ramp om een BBL-plek te vinden, dus vier dagen werken, één dag leren. Want een BBL-plek is juridisch een arbeidscontract en er zijn heel weinig bedrijven die deze jongeren gewoon dat durven geven."

Een respondent uit de groep jongeren met een migratieachtergrond heeft die ervaring ook. Volgens deze respondent moeten mensen met kleur zich altijd extra bewijzen om hoger op te kunnen komen.

Een respondent die een hoofddoek draagt uit de groep lager en middelbaar opgeleide vrouwen met een migratieachtergrond heeft vooral last van Hindoestanen:

"Kijk, ik respecteer elke godsdienst. Van hindoeïsme tot christelijk, ik respecteer alles. Ik ben zelf moslim, wij allemaal. En ik krijg best wel veel dingen over me heen van: 'Kutmoslim, waarom draag je een doek? Ik hoop dat je stikt in je doek'. Ja, dat soort dingen worden echt gezegd door Hindoestanen... 'Ga je ons bombarderen?' Ja, zulke domme dingen."

Zij is de enige binnen de groep met een migratieachtergrond die aangeeft dat ze vooral last heeft van mensen uit een andere migrantengroep. Een respondent zonder migratieachtergrond geeft aan dat haar Koreaanse

schoonzus vooral gediscrimineerd wordt door mensen met een migratieachtergrond. Een enkeling oppert het: “We hebben het vooral over discriminatie door witte mensen, maar het is niet zo dat er geen discriminatie is door andere groepen.” Toch is dit in geen enkele focusgroep echt onderwerp van gesprek.

5.1.2. Ervaringen met discriminatie van Syrische statushouders

Discriminatie bij instellingen wordt ook door de statushouders uit Syrië genoemd. In deze groep benoemen vier van de vijf respondenten incidenten die zij hebben ervaren als discriminatie. Bij alle vier ging het om discriminatie door medewerkers van organisaties. Een persoon benoemt een geïrriteerde behandeling nadat deze een ING-medewerker aansprak op het feit dat ze een kwartier moest wachten. De tweede kreeg geen uitleg bij een nieuwe baan en zijn vragen werden genegeerd. Men liet hem wachten en daarna werd een nieuwe werknemer zonder migratieachtergrond die na hem binnenkwam wel geholpen:

“Hij liet mij alleen en ging met die Nederlander spreken en hij ging met hem laten zien. Ik heb hem dus gevolgd en ik zei: ‘Zoals je hem hebt laten zien, laat mij dan ook zien’, maar hij reageerde niet.”

De derde heeft een onaangename ervaring met een uitkeringsinstantie:

“Ik was uitgestroomd van de uitkering door mijn werk, maar ik wilde terug naar uitkering omdat ik mijn baan kwijt had geraakt. Ik ging naar een organisatie, de eerste keer was mijn aanvraag afgewezen door de ambtenaar en hij zei dat ik geen recht heb op uitkering. Maar een vriendin van mij zei van ze heeft wel recht daarop. Toen heeft hij de papieren gegooid en zei tegen mij laat je vriendin dan de aanvraag accepteren en je gaat de uitkering niet krijgen. Toen kreeg ik wel de uitkering maar niet door hen, gewoon alleen. Ik kon wel een klacht indienen, maar ik wilde geen problemen maken.”

Hierop reageert een ander met de opmerking dat Syriërs zelf geen problemen willen maken, maar ook het advies krijgen om het niet te hoog te spelen. Daarop reageert de vorige spreker met: “Als de klacht van een Nederlander komt dan wordt het wel een probleem en zou er helemaal anders mee worden omgegaan.” Die ervaring heeft ook een andere Syrische respondent na een gewelddadig incident met een buurtbewoner. Deze belde aan en viel de tienerjongen in huis met een mes aan terwijl ze hem ervan beschuldigde dat hij haar dochtertje van vijf had lastiggevallen en mee probeerde te nemen naar zijn huis. Op het bewuste moment lag de jongen volgens deze respondent echter thuis te slapen. Als zij het incident filmt pakt de buurtbewoner haar telefoon af. Vervolgens bellen beide partijen de politie. De respondent ervaart de afhandeling door de politie als discriminerend:

“Toen de politie het filmpje zag waar ze zei ‘Ik ga jij en je familie vermoorden’ en zo, zei de politie van ‘Jullie zijn burens, jullie moeten elkaar respecteren en bla bla bla en jullie moeten het niet te groot maken, jullie moeten elkaar wel begroeten als jullie in de ochtend elkaar zien’. Omdat ze dus een Nederlander is probeerde de politie het niet groot maken, maar als het omgekeerde was geweest zou het een groot probleem zijn.”

5.1.3. Ervaringen met discriminatie van respondenten zonder migratieachtergrond

In de groep lager en middelbaar opgeleide respondenten zonder migratieachtergrond denken de meesten dat het met het racisme wel meevalt. Zij ervaren Rotterdam als een tolerante stad met *open-minded* mensen. Een van de respondenten heeft een ex-vriend met een donkere huidskleur en hij heeft wel incidenten meegemaakt (politie sprayde zonder aanleiding pepperspray in zijn ogen). Een andere respondent deelt dat de enige discriminatie die zij om zich heen bemerkt opmerkingen over homo's zijn. Zelf maken deze Rotterdammers ook discriminatie mee. Een van hen zit in een rolstoel en solliciteren leidt maar niet tot een baan. Hij weet niet zeker of het met zijn handicap te maken heeft maar vermoedt van wel. Hij wil het geen discriminatie noemen, maar wel dat het lastiger is om aan werk te komen. Een ander heeft overgewicht en tatoeages. Zij werkt in de thuiszorg en heeft last van *fat shaming*, bijvoorbeeld door een cliënt: “Dat zij tegen mij zei van ‘Oh, jij bent dik! Ik ben helemaal niet gewend

aan dikke mensen.” Ze werkt bij een christelijke organisatie en sommige mensen willen niet dat ze bij hen komt werken:

“Maar als ik bij sommige mensen thuiskom, die echt christelijk opgevoed zijn, ik zit onder de tattoos. Dan zeggen ze tegen mij: ‘Daar is het gat van de deur. En tot ziens!’ En ik heb ook een cliënt gehad die mij gewoon echt ging verplichten om naar de kerk te gaan. Ik zeg: ‘Nou sorry, u mag van mij alles verwachten, maar naar de kerk ga ik niet.’ Toen zegt ze: ‘Ja, dan wil ik nu dat je mijn huis verlaat.’”

Als het gesprek later gaat over tolerantie ten opzichte van mensen die anders zijn, zegt deze respondent dat haar grens ligt bij mensen die je hun eigen levensstijl willen opdringen.

Hoger opgeleide respondenten zonder migratieachtergrond zien meer discriminatie om zich heen. Zij zijn soms getuige van ronduit discriminerend gedrag. Met name op de werkvloer krijgen ze daar mee te maken. Een respondent hoort van mensen op haar werk met een migratieachtergrond *“dat die zich heel vaak gediscrimineerd voelen en niet getolereerd, nagekeken. Ja, ik hoor heel vaak verhalen dat ze daar ervaringen mee hebben”*. Een ander geeft aan dat ze regelmatig in teams heeft gezeten om cv's te beoordelen. *“Cv's van mensen met een migratieachtergrond werden op basis van de geboorteplaats en/of achternaam ongelezen weggelegd. Ja, verschrikkelijk!”* Maar ook buiten de werkvloer horen deze respondenten over discriminatie van mensen met een migratieachtergrond. Een respondent vertelt dat een vriendin met een duidelijk Nederlandse achternaam een nieuw appartement heeft gekregen:

“Die kreeg van de makelaar te horen dat ze eigenlijk wel heel erg blij met haar waren en dat ze eigenlijk voornamelijk haar hadden gekozen vanwege haar naam. Om zoiets te horen ..., de andere kant van de partijen zal het nooit horen, de mensen die afgewezen zijn, waarom ze het niet zijn geworden.”

Sommige respondenten worden door opmerkingen van anderen op het bestaan van racisme en daarmee ook op hun eigen onwetendheid gewezen. Zo vertelt een respondent dat ze haar uit Korea geadopteerde schoonzus nooit als iemand met een migratieachtergrond zag. Toen deze zich publiekelijk uit begon te spreken over het racisme jegens Aziaten hoorde ze pas hoeveel last zij daarvan had. Een ander wordt door internationale kennissen gewezen op het racistische karakter van Zwarte Piet:

“Toen ik bijvoorbeeld een foto deelde op social media van Zwarte Piet (...), en mijn Amerikaanse vrienden mij daarop attenderden van ‘wat doen jullie daar nou? Wat is dat nou? Ben je wel helemaal goed? Dat kan toch niet!’ Ik zeg ‘Nou ja, dat is gewoon Zwarte Piet! Doe niet zo moeilijk.’ En toen ben ik er over gaan nadenken. Echt van: ja, inderdaad. Wat belachelijk.”

De hoger opgeleiden zonder migratieachtergrond hebben zelf geen ervaringen met discriminatie. Eerder gaven zij wel aan dat dit mogelijk anders is voor mensen met een niet-heteroseksuele voorkeur en dat vrouwen in bepaalde wijken seksistisch gedrag ervaren.

5.1.4. Ervaringen van Joodse respondenten met antisemitisme

De voorgaande bevindingen doen vermoeden dat hoger opgeleide respondenten veel minder tot geen discriminatie ervaren. Dit geldt echter beslist niet voor de respondenten met een Joodse achtergrond die allen hoger zijn opgeleid: zij hebben allemaal ervaring met antisemitisme. In §3.3 beschreven we al dat deze respondenten in bepaalde delen van de stad hun joodse identiteit liever verhullen.

De ervaringen die Joodse Rotterdammers hebben variëren van ‘aangesproken worden op’ tot expliciet gewelddadig gedrag. Een bewoner werd bijvoorbeeld aangesproken tijdens het boodschappen doen:

“Jood? Nee. Nee. Mozes komt vanuit de islam.’ En het was een heel ander verhaal en ik wil niet vechten met de eigenaar van de winkel, maar hij gaat weer: ‘(...) en de Jood doet het fout. En ze hebben het (...) over de hele wereld.”

Ook ervaren de respondenten last van het zich moeten verantwoorden over Israël. Zo zegt een respondent:

“Maar ik heb het gevoel dat over alles wat er gebeurt in Israël, dat je als Nederlandse Jood daar ook gelijk een standpunt over moet hebben. Ik ben zelf nog nooit een Israël geweest! Het is heel vermoeiend ... En als je constant jezelf moet verdedigen, dat joods zijn niet hetzelfde is als een zionist zijn, daar word je wel gewoon een beetje moe van opgegeven moment.”

Ook een andere respondent in deze groep merkt op dat er wel opmerkingen zijn maar werkelijk iets van de situatie willen begrijpen lijkt niet het doel te zijn:

“Dus dan moet je ook jezelf weer gaan lopen verdedigen over het beleid dat Israël voert, terwijl ze dan zelf ook door de media beïnvloed zijn. Als je dan zei: ‘Oké, ga jij je maar eens verdiepen in de situatie, ga maar een keer naar Israël, hoe de situatie is. Dan wil ik best een discussie met je aangaan.’ Maar daar hebben ze dan weer te weinig interesse voor, en dat was dan iemand van de SP.”

Volgens een andere respondent in deze groep is het taalgebruik, zowel op straat als op internet, verhard:

“Wat [veertien jaar geleden] nog niet door de beugel kon, publiekelijk, en waar men heel geschokt van was als dat zou gebeuren, dat is nu gewoon, die uitingen zie je nu gewoon op internet en die dingen hoor je gewoon nu op straat.”

Een andere respondent merkt op:

“Ik ben het bijna vergeten, maar op dit moment zit een Swastika op mijn auto.”

Het antisemitisme kan echter ook behoorlijk agressieve vormen aannemen. Een respondent vertelt:

“Ik liep een keer van mijn auto naar het portiek en er kwam eentje aan, die kwam zo vanaf de trambaan de stoep op fietsen, die reed vlak langs mij heen, hij raakte mij nog net niet. Hij spuugde voor me op de grond en hij zegt zo: ‘jij vieze rot jodin’. En toen dacht ik echt van: waaraan zie jij dat? Waaraan?”

Een andere respondent:

“En mijn dochter, die kwam een keertje vanuit haar werk en die moest dus via de Witte de Withstraat, vanwege die demonstratie en die kwam daar toevallig ook doorheen. En die stond netjes te wachten, helemaal geen kenmerken, helemaal niets. Ja, ze heeft een behoorlijk Joods uiterlijk, maar ze werd gewoon uit haar auto getrokken.”

Zelf had ze een confrontatie met iemand op de school waar ze werkt:

“... die merkte dat ik Joods was en die zei toen tegen mij: ‘De volgende keer dat ik jou in de Koopgoot tegenkom, dan breng ik jou de Hitlergroet’. (...) Op gegeven moment – het is jaren goed gegaan, want ik werkte dus al 17 jaar bij die school – toen er een paar achter kwamen. En tot die tijd had ik niks gezegd en ja, toen was het raak.”

Maar ook als het antisemitisme subtieler is heeft dit veel impact en voelen mensen zich in hun kern geraakt. Een respondent heeft een slechte ervaring met een medewerker van het wijkteam. Als zij daarna iemand nodig heeft om naar de gootsteen te laten kijken werkt deze ervaring door:

“Ik dacht: misschien ik moet mijn menora en andere joodse objecten in mijn huis in de kast zetten. En ik schaam mij, dat is wat ik heb gedaan in mijn eigen huis gisteren. Omdat één keer ik had een medewerker hier en zij blijft de hele tijd staren op mijn menora. En ze kijkt niet meer in mijn ogen. En ik wil geen meer problemen, maar het was echt een onprettig gevoel van de eerste medewerker. Toen zij vertrok, begon ik

meteen te huilen. Maar de medewerkers van het wijkteam hebben hun excuses aangeboden. Ze zeiden: 'Dat moet je nooit voelen in je eigen huis. Dat is niet acceptabel.'"

Een andere respondent reageert daarop met:

"Ik vind het te gek voor woorden dat je jezelf dus moet verbergen, want eigenlijk zijn we net zo ver als toen mijn ouders ondergedoken zaten."

Een aantal respondenten ervaart vooral last vanuit mensen een islamitische achtergrond. Een respondent relateert dit onder meer aan de invloed van het salafisme. Hij ervaart dat de salafistische stroming steeds invloedrijker wordt binnen de moslimgemeenschap in de stad en is hier bezorgd over. Volgens hem heeft het een sterke negatieve invloed op het leefklimaat voor de joodse gemeenschap in de stad. Een andere respondent stelt juist vooral last te ervaren van Nederlanders zonder migratieachtergrond. Deze respondent merkt op:

"Ik vind het vaak van de Nederlanders erger. Dat kwetst mij meer als ik daar iets van discriminatie ondervind, dan van zeg maar de nieuwe Nederlanders. (...) En het antisemitisme leeft best wel weer onder de Nederlanders en dat vind ik eigenlijk nog triester, moet ik heel eerlijk zeggen."

De gespreksleider vraagt of de Joodse respondenten een ervaring van extreemrechts bemerken. Een van de respondenten zegt:

"Dat vind ik een achterhaald stokpaardje waar wij echt geen last van hebben. (...) Mensen, extreemrechts kan zich politiek niet verenigen, dat is juridisch buiten werking gesteld. Dat is één. Twee, maatschappelijk worden ze door iedereen verketterd. En drie, zitten ze ook niet in de Randstad, maar daarbuiten. En vier, hebben ze een dusdanig intellectueel kaliber, dat ze nog geeneens hun eigen feestjes kunnen organiseren. Dus van die lui hebben we echt geen last. Nederland moet nou eens gewoon stoppen met die focus te leggen op extreemrechts en nou eens gaan kijken naar waar we – joden, moslims, vrije vrouwen en andersgelovigen en niet-gelovigen – last van hebben in de Randstad en dat is Islam. Oké? Dus echt alsjeblieft. Wat ze in de polder daar doen met hun laarsjes en hun dingen, dat zal me een zorg zijn. Hun aantallen zijn niet indrukwekkend genoeg."

De Joodse respondenten zijn de enigen die institutionele discriminatie benoemen. De respondent die op een school werkt, moest op haar werk haar joodse identiteit verhullen:

"Ik moest mij verstoppen, een stukje, op mijn werk door mijn davidster in een medaillon te doen. Dat was mij opgedragen ook door mijn leidinggevende."

De voormalig medewerker van een Joodse organisatie geeft aan dat hij de joodse feestdagen standaard vrij kreeg. Daarna had hij een werkkring waarbij hij altijd medewerking voor zijn joodse feestdagen kreeg. Bij latere banen was dit anders:

"Maar je hebt geen enkel recht om vrije dagen op te nemen op joodse feestdagen. Ik heb het nog niet eens over dat ik de joodse feestdagen krijg, nee, ik heb het over dat ik het recht hebt om vrije dagen op te nemen op joodse feestdagen. Dat recht hebben we niet. En dan zitten we hier al, nou zeg, pak hem beet, 400 tot 600 jaar (...). Is dat inclusiviteit, diversiteit en verbondenheid? (...) Dus ook in de arbeidsmarkt is onze identiteit niet geborgd en niet verzekerd. En dan worden er al tientallen jaren – decennia – wordt er geld gepompt in diversiteit, inclusiviteit en allemaal soorten maaltijden, activiteiten, maar dit is nog steeds niet mogelijk voor ons. Na 500 jaar. En dat vind ik een enorme schande en ik ben er trots op dat in Israël elke religieuze groep het recht heeft om vrije dagen op te nemen op zijn eigen feestdagen. Christenen, moslims et cetera. En daar kan Nederland nog een voorbeeld aan nemen."

5.2. Eigen vooroordelen

Nadat de ervaringen met discriminatie besproken waren is aan de respondenten gevraagd of zij zichzelf ook wel eens betrapten op eigen vooroordelen over anderen. Hier wordt in bijna alle groepen bevestigend op geantwoord. In de groep met Joodse respondenten is dit onderwerp vanwege tijdgebrek niet besproken.

In de groep respondenten met een gemengde opleiding en een migratieachtergrond beantwoorden ze alle vier de vraag met ja. Eén van hen, met een Surinaamse achtergrond, stelt:

“Ja, echt. Ik denk dat ieder mens dat wel in zich heeft, maar ik toon het niet. Ik heb wel mijn gedachten. Ik heb collega's die zijn streng gereformeerd en dan zit ik wel van: o ja, dat is er ook eentje van de kerk. Ik heb ook een collega, die is dan homo, en dan zit ik wel van: ja, echt homogedrag. Dus op zich, ja, heeft iedereen het weleens. Ik heb ook weleens als een van de Marokkaanse jongens, dan denk ik weleens: stomme Marokkaan! Ja, ik heb het wel hoor.”

Hetzelfde geluid komt naar voren in de groep hoger opgeleide respondenten met een migratieachtergrond:

“Ja, Chinezen. Toen pas corona kwam, wou ik gaan zitten in de metro en toen ik keek zat er een Chinese dame en toen ben ik niet meer gaan zitten. Maar soms automatisch popt er dan iets in je hoofd toch op. Maar ook over mezelf bijvoorbeeld hè, van: o, dat is echt typisch Turks – snap je? Dus je wilt het niet, maar stiekem sluipt het er soms toch wel een beetje erin.”

Ook in de beide groepen respondenten zonder migratieachtergrond horen we dit. Een lager of middelbaar opgeleide respondent zonder migratieachtergrond denkt dat iedereen wel vooroordelen heeft en dat het een beetje vanzelf gaat.

“Althans, ik heb, denk ik, soms wel vooroordelen met mensen, waarmee ik liever samen werk. En dat is, denk ik, heel normaal, omdat je erg geneigd bent om met dezelfde mensen waarmee je altijd samen werkt om daar weer mee door te werken. Maar het is niet dat als ik met iemand sta waar ik in de eerste instantie niet van dacht van wow, dat is iemand anders, dat ik dan daar niet mee ga werken. (...) Ik denk dat ik zelfs daar soms automatisch daarin een vooroordeel heb gemaakt, maar ik zou niet, het is niet mijn bedoeling om dat te doen, maar ik denk dat je daar sowieso niks aan kan doen. En dat iedereen dat heeft.”

Een andere respondent in deze groep vertelt dat hij op de weg vol op de rem moest vanwege een er tussen schietende auto en schrok van zijn eigen reactie:

“Dat ik echt in de auto zei: ‘Vuile kut-Marokkaan.’ En toen dacht ik: o, zei ik dat echt? Dat was echt gewoon op dat moment zo een schrikreactie, want hij schiet in een keer voor mij, ik moest vol op mijn rem.”

Op de vraag van de gespreksleider wat hij gezegd had als het iemand zonder migratieachtergrond achter het stuur had gezeten, zegt hij: *“Ik denk ik dat ik gewoon had gezegd: ‘Jij vuile kutkaaskop.’ of zo. Weet ik veel!”*

Uit de antwoorden van de meeste respondenten blijkt reflectie op het eigen denken. Zo zegt een lager of middelbaar opgeleide respondent zonder migratieachtergrond:

“En ja, soms als je weleens inderdaad een transgender hebt of zo, dat je nog wel eens denkt van zou die... Maar dat is niet eens, als ik dan doordenk, dan weet ik ook wel dat ik daar niet te veel op in moet gaan. Dat ik gewoon die mensen moet zien als mensen (...).”

En een hoger opgeleide respondent met een migratieachtergrond zegt hierover:

“Ik heb mezelf er ook eigenlijk wel op betrapt. Maar dat was dan meer dat we nieuwe burens kregen en zij zijn vluchtelingen. En ik werd gewoon boos op het feit van: oké, waarom komen deze mensen hier wonen

terwijl ik hier al mijn hele leven woon en zij krijgen zo makkelijk een huis? Dus ik werd eigenlijk een beetje boos op hen, van: het is eigenlijk oneerlijk wat er gebeurt. Toen betrapte ik mijzelf er eigenlijk ook wel op dat dat wel slecht is, dat ik eigenlijk boos werd op die buitenlanders die van het buitenland kwamen, gevlucht, en dat ze dan gewoon best wel luxe kregen. Daarop word je boos, maar je gaat het je persoonlijk in eerste instantie aantrekken, dat je echt ze in het begin niet gaat groeten, omdat je dan eigenlijk een beetje wrok hebt in je hart. Ik vind dat eigenlijk oneerlijk en dan merk ik dat ik dan wel een beetje boos ben. Maar ja, later heb je zoiets van: oké, ze zijn wel echt superaardig, dus daardoor pas je je ook wel aan hen aan.”

In de groep hoger opgeleide respondenten zonder migratieachtergrond vertelt een respondent hoe hij eerst een goede vriendin weglacht, vervolgens ruzie met haar krijgt en na het verdedigen van zijn redenering met zijn eigen vooroordelen geconfronteerd wordt.

“Ik werk zelf in de bouw en dat is best wel hard werken en slopen en er is nu ook een reclame op televisie van een of andere bouwmarkt en die hebben het ook van wij werken met onze mannenhanden, zoiets. En een vriendin van mij die was op zoek naar werk en die vroeg: ‘Hey, jullie werken daar allemaal met jullie vrienden en jullie verdienen zoveel en het is allemaal zo makkelijk. En kan ik daar ook niet komen werken?’ en ik merkte hoe ik haar eigenlijk weglachte.”

Hij merkt dat hij haar niet bij de baas durft te introduceren, hoewel deze mensen zoekt:

“Zo van ‘er zijn altijd handjes nodig en als jij iemand hebt die wil werken, dan graag’. Maar misschien wilde ik die verantwoordelijkheid niet op mij nemen en eigenlijk... (...) Eerst hebben we nog flinke ruzie gehad, want ik was het niet met haar eens, maar uiteindelijk had ze gewoon wel gelijk. Ik kon eigenlijk niks bedenken tegen ... Ik begon met allemaal argumenten van en je hebt dit en je moet dit, maar uiteindelijk bleef daar eigenlijk niks van over en was het eigenlijk op het geslacht, dat ik haar had veroordeeld. Er zijn alleen maar mannen en er zit ook een kerel met een Feyenoordpet, die zit er al 60 jaar. En weet je wel, het is heel erg dat mannensfeertje, dus ik denk dat ik dat ... Maar ook hoe ik zelf sociologisch zo helemaal geprogrammeerd was eigenlijk om dat te bedenken van dat zij daar niet zou passen en daar schrok ik heel erg van.”

Een andere respondent in deze groep is zich uit zichzelf meer gaan verdiepen:

“Ik kreeg via mijn werk bij de gemeente Rotterdam cijfers onder ogen over misdaad in Rotterdam en omstreken. En het aantal gedetineerden per achtergrond, etnische achtergrond. En toen heb ik heel lang inderdaad ook gedacht van ja, zie je wel: 95% is gewoon allochtoon. Dus het is gewoon schorriemorrie en het is gewoon ... Want die cijfers komen natuurlijk wel ergens vandaan. En dat zie je er dan niet bij. Er zit een hele riedel aan vooraf van gebroken gezinnen, van slecht onderwijs, van rugzakjes vol met problemen, van allerlei dingen die tot die situatie leiden, maar als je sec naar de cijfers kijkt ... ik heb daar echt heel lang moeite mee gehad. En ook een tijdje rechts gestemd, niet extreemrechts, maar wel LPF.”

Deze persoon is milder geworden:

“... doordat je meer gaat lezen. Ik denk ook dat de komst van het internet ook heel erg daaraan heeft bijgedragen. En dat je zelf ook veel meer informatie kunt gaan halen. En als je dan je er meer in gaat verdiepen, dan zie je wat de problematiek nou precies is.”

In deze groep benoemt een respondent daarna dat internet bijdraagt aan de polarisatie in de samenleving, maar in sommige gevallen ook leidt tot meer kennis en begrip.

Ook wordt in alle groepen wel door een of meerdere personen opgemerkt dat het nooit om alle personen uit een bepaalde groep gaat. Een respondent uit de groep gemengd opgeleide jongeren met een migratieachtergrond denkt zelf bij een Marokkaanse of een Turkse jongen in een dure auto wel eens dat deze de auto gehuurd heeft

of een drugsdealer is. De respondent merkt daarna op dat, omdat er een paar jongens uit die groep dat doen, het nog niet wil zeggen dat ze het allemaal doen. In de groep respondenten met een Joodse achtergrond wordt ook benadrukt dat er tegenover een groep islamitische jongeren waar ze last van hebben ook individuele Marokkaanse bezorgers staan die altijd supervriendelijk zijn en niet reageren op de menora in de vensterbank.

5.3. *Black Lives Matter* en het neerhalen van koloniale beelden

In Rotterdam en diverse andere grote steden in Nederland heeft de uit de Verenigde Staten overgewaaide *Black Lives Matter*-beweging veel mensen op de been gebracht. Er waren demonstraties tegen racisme en op diverse plaatsen werden standbeelden, die 'helden' uit de koloniale periode of de slavernij representeerden, van hun sokkel getrokken of beklad. Wat vinden Rotterdammers van deze beweging?

Bij de respondenten met een migratieachtergrond leeft de beweging erg. In de groep respondenten met een gemengd opleidingsniveau leeft vooral het sentiment dat mensen nu echt hun stem hebben kunnen laten horen en zich hebben weten te organiseren. Een oudere respondent met een Surinaamse achtergrond zegt:

"Ik vind het mooi dat de jeugd nu aan het demonstreren is voor rechten waar ze dus eigenlijk gewoon recht op hebben. Het is eigenlijk erg dat er zulke demonstraties moeten gebeuren."

En een respondent met een Marokkaanse achtergrond:

"Ja, ik vind het wel mooi om te zien dat er gebruik wordt gemaakt van het recht om te demonstreren. En in Rotterdam is het best wel netjes verlopen allemaal volgens mij. Dus niet grote incidenten of iets dergelijks en dat vind ik ook wel mooi om te zien."

Een respondent uit de groep lager en middelbaar opgeleide vrouwen met een migratieachtergrond vindt:

"En ik vind dat nu iedere groep is opgestaan voor de donkere mensen, dat de blanken zeg maar minder snel iets racistisch gaan doen. Want ze gaan al zien hoeveel impact het heeft en dat vind ik een goede stand van zaken."

Een andere respondent uit deze groep plaatst daar wel een kritische noot bij. Volgens haar scharen mensen uit andere groepen zich niet achter moslims als het gaat om zaken die moslims aangaan, terwijl zij wel de *Black Lives Matter*-beweging steunen:

"Maar dat als ik dingen hoor vanuit Palestina of iets dergelijks, dat er niemand achter ons staat. Snap je wat ik bedoel? Als wij een protest willen starten of zo en wij wel voor hen klaar staan. Dat vind ik wel aan de ene kant jammer. Ja, want als het gaat om moslims dan schrikken mensen heel vaak en staan mensen niet achter ons, terwijl wij wel negen van de tien keer wel vaak achter iedereen staan snap je?"

Tegelijkertijd geeft ze aan achter de beweging te staan en dat alle Rotterdammers één zouden moeten zijn.

In de groep hoger opgeleide respondenten met een migratieachtergrond wordt de nadruk gelegd op het nog meer bespreekbaar maken van racisme. Een respondent zegt daarover:

"Nederlanders worden zeg maar heel erg awkward op het moment dat je het hebt over het slavernijverleden. En heel Nederland zit een soort van als struisvogels hun hoofd in de grond te steken alsof het iets is wat je moet vergeten. Dat vind ik heel raar. Uiteindelijk moet je gewoon erkennen dat het er is geweest en het was kut en nee, je hoeft geen sorry te zeggen want jij hebt het niet per se gedaan, maar weet wel dat het is gebeurd. En snap dan ook wat voor effect dat heeft voor de mensen nu."

Ze merkt op dat hoe de discussie in de media wordt gevoerd extreem is en mooie kijkcijfers oplevert *“maar dat is eigenlijk niet het gesprek dat je moet voeren, je moet het hebben over de daadwerkelijke dingen. Hoe je mensen werk verschaft, school, educatie”*.

Er moet naast gepraat ook daadwerkelijk actie worden ondernomen, zoals dat het op scholen verplicht wordt het slavernijverleden te behandelen. Dat vinden enkele jongeren met een gemengd opleidingsniveau en een migratieachtergrond. Een van hen vindt het tijd worden dat de ongelijkheid stopt. Iedereen kan immers alles volgen op social media en begrijpen: de tijd is aangebroken om verandering te brengen. Een andere jongere uit deze groep vult aan dat ze er te weinig over leren op school. Hij vindt dat ‘black history’ gewoon bij het vak geschiedenis hoort en daar moet les in worden gegeven.

In de groep hoger opgeleide respondenten met een migratieachtergrond ontstaat er een discussie over wie dit moet of mag doen en hoe dit gefinancierd moet worden. Een respondent heeft in ieder geval geen vertrouwen in overheidsfinanciering want *“dan krijgt met ons belastinggeld een wit bureau de opdracht om een paragraaf te schrijven over ons verleden”*. Als anderen betogen dat het niet per se zo is dat de opdracht alleen naar een Nederlands bureau gaat, antwoordt deze respondent met:

“Nee, maar dat is de praktijk. Dat is de praktijk. Weet je, wat ik veel liever zie is dat de diaspora een pandje koopt en een slavernijmuseum maakt midden op de Dam in Amsterdam. Je hebt het Anne Frankhuis weet je wel, dat is zichtbaar, dat is tastbaar. Maar weer die overheid, curriculum, belastinggeld, wit bureau, witte paragraaf. Ik zie het niet zitten hoor, sorry.”

Ook na de reactie dat het toch niet uitmaakt als het met wit geld gefinancierd wordt, blijft deze respondent bij zijn punt:

“Nou mevrouw, kijk, ik ben er trots op dat ik een diaspora-ondernemer ben en dat ik alles zelf betaal, want uiteindelijk: wie betaalt bepaalt. En als je geld krijgt van een witte overheid, dan komt er gewoon een product wat van een witte gedachte is.”

De betrokkenheid bij en het begrip voor de Black Lives Matter-beweging is bij de lager en middelbaar opgeleide respondenten zonder migratieachtergrond wat minder groot. Een respondent begrijpt het sentiment wel goed:

“Ja nu hebben ze denk ik allemaal het lef bij elkaar verzameld om toch voor hun eigen cultuur op te komen, voor hun huidskleur en dat zij er ook gewoon toe doen. En dat niet alleen de blanken in de maatschappij meetellen, maar zij net zo goed.”

Anderen denken vooral dat het politiegeweld tegen mensen met een donkere huidskleur wat overdreven is, en een uit Amerika overgewaaid verschijnsel:

“Ik zeg niet dat het hier in Nederland niet gebeurt, maar ik denk toch wel dat hier in Nederland het wel een stuk minder heftig is. Maar ik snap dan zelf niet per se, ik vind het goed dat er aandacht wordt gevraagd tegen discriminatie, maar waarom het dan meteen Black Lives Matter heet, dat snap ik dan zelf niet. Ik krijg zelf juist haast het idee alsof Aziaten hier in Nederland haast meer gediscrimineerd worden dan bijvoorbeeld donkere mensen. En dat vind ik dan zelf wel weer sneu of snap ik dan niet zo goed. Nou ja, je hebt ook op gegeven moment All Lives Matter als reactie op Black Life Matter en dat vind ik dan een mooiere gedachte dan Black Lives Matter.”

Een andere respondent in deze groep denkt dat de beelden die rondgaan op social media en zoveel woede opleveren een selectie zijn en geen recht doen aan de werkelijkheid.

“Natuurlijk worden er mensen op bepaalde omstandigheden misschien te hard behandeld, maar ik heb ook zo iets: je krijgt die filmpjes heel kort te zien op internet, dat er wat gebeurt, maar als je al drie, vier keer gewaarschuwd bent, en dan wordt het pas gefilmd en dat wordt getoond op tv. Ja, dan ben je zielig,

maar als je al drie, vier keer naar aanwijzingen niet hebt geluisterd ... Het is niet leuk als het verkeerd afloopt, maar de wet is nou eenmaal zo dat als oom agent zegt dat je moet luisteren, dan moet je luisteren."

Deze respondent vindt dat agenten, maar ook ambulancepersoneel en de brandweer, gewoon hun werk moeten kunnen doen zonder lastig gevallen te worden.

Ook bij de hoger opgeleide respondenten zonder migratieachtergrond zien we deze beide benaderingen terug. In deze groep voelt een persoon zich na een demonstratie juist extra verbonden met mede-Rotterdamers van kleur:

"Nou, ik voelde laatst bij de Black Lives Matter-demonstratie echt een enorme verbondenheid, ook met mijn zwarte medemens, die ik eigenlijk niet op die schaal had gevoeld. En daar hadden we eigenlijk een soort van collectieve vijand voor nodig om dat te voelen. En het is heel jammer dat je dat niet normaliter zo voelt, of althans, ik niet. (...) 'All Lives Matter' vond ik ook wel houtsnijden, maar ik ben wat activistische groeperingen gaan volgen op Instagram en eigenlijk heeft dat mij wel heel erg doen inzien waar dit gesprek eigenlijk om gaat. (...) Dat is zo aanwezig en dat zit zo niet in mijn dagelijkse leven, dagelijkse realiteit en dat ben ik heel erg in gaan zien door de beweging. En ik denk ook dat heel veel mensen die misschien niet zwart zijn maar wel een migratieachtergrond hebben, dat er iets borrelde en dat zij zich nu eindelijk gehoord voelden."

In deze groep vindt men vooral dat het belangrijk is discriminatie tegen te gaan, maar dat verder polariseren de zaak niet dient. Het is een kunst om daar de balans in te vinden.

Wat betreft het neerhalen van de koloniale beelden zijn de respondenten het opvallend eens.

Een respondent uit de groep gemengd opgeleide respondenten met een migratieachtergrond:

"Over de beeldenstorm: ik snap dat het gebeurt met de beeldenstorm, maar ik denk dat je de geschiedenis niet moet weghalen. Maar de geschiedenis moet gewoon beter verteld worden. Dus zo een beeld van Piet Hein, laat hem maar staan, maar zet er dan een beeld naast van – en geen plaquette, want dat leest niemand – iemand die iets gedaan heeft tegen racisme, tegen ongelijkheid. En dan heb ik het niet alleen over racisme, maar ook vrouwenongelijkheid of weet ik veel wat."

Ook een hoger opgeleide respondent met een migratieachtergrond vindt dat de beelden niet weg hoeven:

"Ja, ik vind dat persoonlijk een slecht idee eigenlijk. Ze hebben een rol gespeeld in de geschiedenis, maar ik vind niet dat je ze moet verbannen, want uiteindelijk is het toch dat je meer educatie moet hebben over: oké, deze man heeft heel goede dingen gedaan, maar hij heeft ook slechte dingen gedaan bijvoorbeeld."

En een andere respondent in deze groep:

"Het is gewoon heel goed dat het kenbaar wordt gemaakt en inderdaad, alle juiste informatie moet gewoon gegeven worden. Dus vertel niet alleen de goede dingen, maar vertel ook de slechte dingen en laat mensen dan zelf een keuze maken met wat ze ervan vinden. En bepaal niet voor de mensen door alleen het goede nieuws te delen zeg maar."

Een lager of middelbaar opgeleide respondent zonder migratieachtergrond zegt hierover:

"De geschiedenis is natuurlijk de geschiedenis. Je moet het zo compleet mogelijk vertellen. Of het nou goed of slecht is."

Dat vindt ook een hoger opgeleide respondent zonder migratieachtergrond:

“Ik denk dat het onzin is om beelden omver te halen. Maar ik denk wel dat met name het onderwijs een hele belangrijke functie heeft, om wel uit te leggen van: oké, dit beeld staat hier, omdat in die tijd was het een belangrijke persoon, die veel voor het land gedaan heeft, maar met de ogen van nu en de inzichten van nu, nu zou het niet meer kunnen. Ik denk dat we daar gewoon heel genuanceerd in moeten zijn en alle kanten van de zaak belichten. Dus ja, Piet Hein hoeft niet om, maar zet er meer informatie bij.”

Een tweede respondent uit deze groep benadrukt de eigen bijscholing:

“En ik denk dat het heel goed is om meer opgeleid te worden daarin, voor iedereen. Waarom zeggen ze dat nou? Waarom gooien ze die standbeelden nou om? En wat gebeurt er nou eigenlijk precies?”

Ook van de meeste jongeren met een migratieachtergrond mogen de beelden blijven. Een respondent uit de groep gemengd opgeleide jongeren geeft aan dat hij snapt dat er boosheid is, maar hij vindt het niet nodig om “de stad te terroriseren”. Het kan ook op een andere manier. Een ander geeft aan dat beide kanten verteld moeten worden. Eén jongere uit de groep moet echter lachen en zegt dat een deel van hem dacht: yessss!

De felste reactie komt van een laagopgeleide respondent zonder migratieachtergrond. Deze persoon vindt het schandalig wat er gebeurt. Volgens hem wordt “de racismekaart wel heel snel getrokken” en wordt er wel eens gediscrimineerd maar over het algemeen genomen wordt iedereen gelijk behandeld. Hij vindt dat iedereen, ook mensen met een migratieachtergrond, profiteert van de welvaart die is ontstaan door de Nederlandse geschiedenis.

“Het is geschiedenis en kijk, of je het ermee eens bent of niet, Nederland is wel het land wat het is op het moment door die geschiedenis. En bijvoorbeeld mensen van een andere afkomst of uit koloniën, die leven hier ook en die kunnen ook gewoon meedoen in de samenleving en die kunnen ook van alles gebruik maken.”

Een ander stelt:

“Dat wij natuurlijk een transitohaven zijn en daardoor is er welvaart en die mensen komen hier wonen en dan hebben ze wel daardoor nu een sociaal vangnet. Dus ja, daar maak je zelf ook gebruik van. En dan heb ik zoiets van tuurlijk zit er een slechte kant aan, maar ook een goede, dus inderdaad, doe er dan plaquettes bij van ‘een held voor de economie, maar heeft wel slavenhandel gedreven’.”

In de groep Syrische statushouders leeft het onderwerp Black Lives Matter niet zo: dat speelt in Amerika, vindt men, en natuurlijk is iedereen tegen racisme. Na een korte uitleg over het bekladden of neerhalen van beelden die de koloniale overheersing representeren zegt een respondent:

“Ja dat is geschiedenis. Dat moet geen probleem zijn. Dat is niet anders dan ISIS die ook oude beelden vernietigt. Misschien vind ik Piet Hein niet goed, maar een illustratie van hem heeft daar niks mee te maken, het is maar een steen.”

In de groep met Joodse respondenten is het onderwerp niet besproken.

6

Ontspannen samenleven bevorderen

Aan het eind van de groepsgesprekken vroegen we de respondenten wat ervoor nodig is opdat alle mensen in Rotterdam ontspannen met elkaar samenleven. Wat kan de gemeente Rotterdam doen om dit te bevorderen? In alle groepen komen de respondenten met ideeën en adviezen aan de gemeente. Ook geven een aantal respondenten uit zichzelf aan wat zij zelf anders zouden kunnen doen. De aanbevelingen van de respondenten aan de gemeente Rotterdam zijn samen te vatten in vijf adviezen. De respondenten zijn het zeker niet altijd eens over de koers, maar wel komen ze in de verschillende groepen op ongeveer dezelfde onderwerpen uit.

Advies 1: Pak het onverdraagzame en onveilige leefklimaat aan

In de groep respondenten met een Joodse achtergrond is het overheersende geluid dat de onverdraagzame houding en het conservatisme van de islamitische bewoners in het centrum moet worden aangepakt. Het lijkt er volgens deze respondenten op dat daar een islamitische meerderheidsgroep ontstaat die steeds meer ruimte voelt om haar eigen conservatieve gedachtengoed aan anderen op te dringen.

Een van de respondenten zegt:

“Dat salafisme moet gewoon verboden worden, net zoals extreemrechts. Daar ben ik stellig van overtuigd,”

Hij vindt dat dit op nationaal niveau door de politiek moet worden opgelost:

“Islam komt al 40 jaar lang niet op de nationale politieke agenda ... Als je alleen maar partijtjes hebt, zoals de PVV en de FVD, die helaas de enige zijn die die punten benoemen, ja, dan kunnen we het probleem niet gaan oplossen. (...) Het is gewoon heel jammer dat de rest van die andere partijen maar blijven proberen om het onder het tapijt te schuiven met rapportjes, adviesjes, stichtingen.”

Volgens deze respondent hebben niet alleen Joodse bewoners hier last van, maar ook andere groepen burgers, zoals homoseksuelen en jonge vrouwen die korte broeken of jurkjes dragen. Deze mensen zouden delen van het centrum al vermijden waardoor de conservatieve ideologie nog meer ruimte krijgt om voet aan de grond te krijgen. Volgens een respondent voelen ook veel ‘oude Nederlanders’ zich verloren in hun eigen samenleving. Om dit proces te keren moet de gemeente onmiddellijk actie ondernemen. Het is volgens deze groep vijf voor twaalf en haastige spoed is geboden, want anders *“zal het leefklimaat gewoon verder aangetast worden en ik zie niet in hoe de joodse gemeenschap hier kan blijven voortbestaan in Rotterdam,”* aldus een van hen.

In de andere groepen wordt deze aanbeveling niet gedaan en dit geluid ook niet zo duidelijk geuit. Er wordt door enkele respondenten uit andere groepen zonder migratieachtergrond wel gezegd dat de concentratie van een meerderheidsgroep in bepaalde stadsdelen niet wenselijk is.

Een respondent uit de lager tot middelbaar opgeleide respondenten zonder migratieachtergrond vindt dat de gemeente moet stoppen om informatie in verschillende talen aan te bieden, want met deze ‘zogenaamde hulp’ help je hen niet:

“Kijk maar bij verkiezingen of iets dergelijks, dan komt alles in allerlei talen komt het naar voren. Nou! Dat vind ik allemaal niet nodig. Je moet niet mensen in hokjes zetten. Als je mensen in hokjes zet, dan blijven het aparte mensen. Dan zijn het geen Rotterdammers.”

Twee hoger opgeleide respondenten, een met en een zonder migratieachtergrond, vinden het lastig dat de politiek zo gepolariseerd is. Het huidige politieke klimaat helpt niet. De respondent met een migratieachtergrond:

“Ik denk dat je als gemeente wel de rol moet pakken om ervoor te zorgen dat men zich aan elkaar verbonden voelt. En inderdaad, een politieke toestand waarin het extreemrechts is en extreemlinks helpt niet. Het zorgt alleen maar voor dat mensen meer uit elkaar gaan staan.”

Het moet dan wel om duurzame inzet gaan, geeft een andere respondent uit deze groep aan. Hij was zelf betrokken bij het programma Kansenzones en het Nationaal Programma Op Zuid:

“En als je dus ziet wat het programma voor positieve dingen heeft gebracht door aandacht, middelen, programma's. Dat ging hartstikke goed. Ondernemerschap. En wat zie je op een gegeven moment? Dan is het programma klaar en nu is Zuid precies weer wat het was. Dus als je een bepaald niveau wilt houden, verbroedering, dan moet je geld blijven pompen in zo'n wijk en dat zijn gewoon politieke keuzes.”

Advies 2: Herstel de sociale voorzieningen voor ontmoeting in de wijk

In de groep hoger opgeleide respondenten met een migratieachtergrond wordt vooral het verdwijnen van sociale voorzieningen betreurd. Een aantal respondenten in deze groep heeft heel warme herinnering aan activiteiten die vroeger werden georganiseerd. Een van hen zegt:

“De gemeente heeft buurthuizen afgeschaft. Dat vind ik gewoon niet handig. Toen wij opgroeiden groeiden wij op tussen de school, het buurthuis en de sportvereniging. Dat was gewoon een vangnet. Zoals wij vroeger activiteiten organiseerden, uitstapjes – je hele familie was erbij betrokken; ooms, tantes, zelfs uit Amsterdam kwamen er mensen, uit Dordrecht. Weet je, het was gewoon een happening waar iedereen zich goed bij voelde. Huiswerkklass, pannenkoeken bakken, breakdance, weet je wel.”

Een ander herinnert zich een jaarlijks evenement:

“En dat was echt voor jong en oud en voor iedereen uit de buurt. Dat was echt superleuk, er waren dingen voor kinderen, er waren optredens voor volwassenen en ik denk dat met zulke initiatieven, dat je wel echt de buurt bij elkaar kan brengen zodat mensen elkaar kunnen ontmoeten.”

Waar voorheen verbondenheid was en de gemeente geassocieerd werd met sport en vrije tijd voelen de mensen tegenwoordig deze verbinding niet meer. Een jongere deelnemer herkent niets van het geschetste beeld en een respondent zegt dat zijn eigen dochter dit ook helemaal niet herkent. De afbraak van sociale voorzieningen die de sociale cohesie bevorderde moet volgens deze respondenten worden gekeerd. Er is nu wel het Huis van de Wijk maar dat is niet vergelijkbaar, volgens de eerstgenoemde respondent:

“Als je nu naar het Huis van de Wijk kijkt, neem 480 in West, dan is het Huis van de Wijk: ‘Geef alle culturen een half dagdeel in de week, tel die bij elkaar op en je hebt een rooster.’ Dat werkt niet zo. Mensen moeten het gevoel hebben van autonomie. Kijk, als jij jouw huis zelf verbouwt, haal je het wel uit je hoofd om het kapot te maken. Iets wat je maakt, maak je niet kapot.”

Hij vertelt ook dat toen hij jong was de cocaïne de straat in kwam. Het buurthuis hield een aantal jongeren weg van de verleidingen van de straat. In het buurtcentrum werd nooit gedeald: *“Je deed daar nuttige dingen en je moest het niet in je hoofd halen om daar te komen dealen.”*

Ook binnen de groep gemengd opgeleide respondenten met een migratieachtergrond wordt de uitholling van het sociale werk genoemd.

“Maar dat is nu allemaal ingeruild voor alleen maar een kerstfeest en dan stuur je je kind met een hapje naar school en dan klaar. Dus dat is ook weer iets wat is afgenomen. Het samenzijn wordt beperkt, alle activiteiten worden zeg maar beperkt om samen te komen. Dus je moet eigenlijk nu zelf initiatief gaan nemen om samen te komen, terwijl dat vroeger gewoon georganiseerd werd. Dus dat vind ik wel jammer om te zien.”

Dit heeft volgens een ander echter niet alleen met de beslissingen van de overheid te maken maar ook met het leven van mensen zelf:

“Vroeger als je je kind naar school bracht, dan bleef je bij het schoolpleintje ouwehoeren met ouders. Nu is dat niet meer. Het is veel gehaaster, iedereen moet door, door, door naar training. Maar ook de interesse voor elkaar, ik denk dat dat misschien ook gewoon speelt.”

Een andere respondent uit deze groep ziet noemt als goed voorbeeld coaches van een basketbalorganisatie.

“Dat zijn coaches, dat zijn dan mannelijke rolmodellen voor jongens. En dat werkt echt heel goed. En ik denk ook dat als er meer van dat soort initiatieven zijn, dat dat ook voor jongeren in het algemeen, dat zij een voorbeeld hebben. Om van onder die ladder te komen heb je echt een doorzettingsvermogen nodig, maar ook je omgeving die jou motiveert om door te gaan. Want als dat er niet is, dan heb je zoiets: ja, ik wil snel geld maken of ik zoek wel de makkelijke weg.”

Hij denkt dat een gerespecteerde ‘buurt-oma of buurt-opa’ die jongeren goed begrijpt ook al veel zou kunnen betekenen. Ook het ondersteunen van kinderen die thuis minder support krijgen wordt genoemd.

In de groep lager tot gemiddeld opgeleide respondenten zonder migratieachtergrond bepleit een persoon daar ook voor:

“Misschien dat de gemeente meer cultuurbijeenkomsten kan gaan organiseren, dat iedereen kennis kan maken met elkaar cultuur en dat soort dingen.”

Een andere respondent bepleit dat de gemeente evenementen weer toe gaat staan:

“Daar komen gewoon een hoop mensen samen en dat is ook vaak, als het een beetje een algemeen evenement is, krijg je ook gewoon dat mensen of verschillende culturen met elkaar in aanraking komen.”

Er is ook wel wat scepsis of ontmoetingsinitiatieven het ontspannen samenleven zal bevorderen. Enkele respondenten geven aan dat mensen toch in hun eigen groep lijken te blijven. Een lager tot gemiddeld opgeleide respondent zonder migratieachtergrond:

“Misschien om op die religie terug te komen, elkaars kerk openstellen voor elkander. Of daarop gereageerd gaat worden, ik ben bang van niet...”

Een respondent met een Joodse achtergrond:

“Ik denk dat soort ontmoetingscentra een belangrijke rol kunnen spelen, alleen de huidige buurthuizen trekken inderdaad alleen maar een bepaald segment aan, die niet die andere vormen van vertier hebben.”

En een andere:

“Maar ja, weet je, net ook die Opzoomerfeesten. Je hebt een bepaalde soort, die daar op afkomt, die zich daarvoor openstelt, maar er is natuurlijk ook een heel groot deel die thuis op de bank blijft zitten of in de moskee of in de kerk of weet ik veel waar, die daar geen behoefte aan heeft. Maar die wonen ook in deze buurten, dus ja, het is lastig.”

Deze respondent steekt ook wel de hand in eigen boezem, door te vertellen dat ze pas sinds ze een hondje heeft weet wie er bij haar in de straat wonen.

“Ik ging altijd naar mijn werk en dan kwam ik terug en dan deed ik in het weekend dingen met de mensen die ik leuk vind, die ik heb uitgekozen als mijn vrienden of familie”.

Ze roept de vraag op: “Wat is je samenleving? Wat past daarin om nader tot elkaar te komen?”

De hierboven genoemde Joodse respondent die ontmoetingscentra bepleit ziet het wel als een gemiste kans dat de kwesties waar het samenleven ernstig schuurt niet besproken worden:

“Ik heb natuurlijk ook in de dialoog-industrie rondgelopen. En de vraag is: waar praat je over? Praat je over dingen die niet gevaarlijk zijn, die niet spannend zijn of kun je ook die dingen bespreken die dat wel zijn? En ik heb het idee dat in de dialoogwereld vermeden werd om over de hete hangijzers te spreken. En dan heeft het geen effect. Dat soort gesprekken, waarin we echt praten over de fundamentele levensopvattingen die verschillen en dan toch proberen in dezelfde wijk te leven, dat heb ik niet zien gebeuren in die dialoogwereld.”

Advies 3: Bestrijd eerst de armoede

Gevraagd naar het bevorderen van de sociale cohesie merken twee respondenten op dat inkomen of gebrek daaraan een grote rol speelt.

Een respondent uit de gemengd opgeleide groep met een migratieachtergrond wijst op armoede:

“Wat ook wel heel erg speelt in Rotterdam is de armoede. En als jij geen geld hebt en je zit bij de Voedselbank of weet ik veel wat, je zit in de schuldsanering, dan staat je hoofd er ook niet naar denk ik om dan gezellig met de burens iets leuks te gaan doen.”

Dit is ook de mening van een hoger opgeleide respondent zonder migratieachtergrond:

“Wat ervoor nodig is, is voor mij in ieder geval echt wel sociale zekerheid en sociaal beleid en dat mis ik wel heel erg”.

Een huis kunnen kopen, meer buurtvoorzieningen en respect voor elkaar vindt zij beslist van belang “maar dat is ook wel een soort bepaalde luxepositie waar je dan in zit”. Ze vertelt over een buurtgenoot die tegenslag op tegenslag te verwerken kreeg en deze mensen zouden zich niet ook nog eens veel zorgen moeten maken over de basisvoorzieningen. Ze noemt als voorbeeld “dat je kunt blijven wonen waar je woont, dat je kinderen naar een goede school gaan. Dat je bijvoorbeeld naar het ziekenhuis kan en geen €400 eigen risico. Dat zou voor mij echt op nummer één staan als ik zou moeten zeggen wat er nodig is.”

Deze respondent heeft een hekel aan het woord armoedebestrijding want “je bestrijdt kakkerlakken, en armoede hoeft je helemaal niet te ‘bestrijden’, dat begint bovenaan waar het verdeeld wordt in Den Haag.” Zij vindt dat de voedselbank niet zou mogen bestaan en dat de menselijke maat terug moet. Schulden zijn een verdienmodel geworden en als iemand de huur niet kan betalen wordt er geen oplossing gevonden maar wordt iemand zijn huis uitgezet: “Het is mensonterend en wij zouden ons in dit rijke land kapot moeten schamen,” aldus deze respondent.

Andere respondenten zijn niet zo expliciet over armoede, maar diverse respondenten wijzen wel op de vele sociale problemen waar sommige Rotterdammers mee te maken hebben.

Advies 4: Begin bij jezelf

Een respondent uit de groep lager en middelbaar opgeleide vrouwen met een migratieachtergrond antwoordt op de vraag wat de gemeente Rotterdam kan doen:

“Ja, wat moeten ze doen? Ja, ik vind gewoon dat het bij jezelf moet beginnen. Ik bedoel, als jij dat racisme en discriminatie niet hebt, dan is er al zoveel verschil op de aarde. (...). Dus ik vind dat gewoon iedereen een is en elkaar gewoon respecteert, dan heeft iedereen het gewoon naar zijn zin. En er gaat elke keer weer wat komen. Nu is het met Zwarte Piet, volgende keer is het met dat. Het blijft komen. Ik vind dat het bij jezelf moet beginnen, het begint bij jezelf.”

Dit wordt ook in de groep respondenten met een migratieachtergrond en een gemengd opleidingsniveau naar voren gebracht. Een respondent zegt:

“De houding van elkaar in de waarde laten, ik denk dat dat ook wel verbindt.”

Mensen kunnen leren inclusiever te gaan denken: ze kunnen het gewoon opzoeken als ze iets over de ramadan willen weten, en ze hoeven niet denigrerend te doen als ze je naam niet goed uit kunnen spreken. Een andere respondent brengt naar voren dat ze zelf ook meer rekening met elkaar kunnen houden:

“We hebben het over respect, maar we moeten ook rekening houden met elkaar. Je kan respect hebben, maar als de buurvrouw bijvoorbeeld zegt van: ‘Joh, zou het iets zachter kunnen?’, dat je dan niet gelijk gaat van: ‘Het is mijn huis!’ en weet ik veel wat.”

Ook een lager of middelbaar opgeleide respondent zonder migratieachtergrond zegt dit:

“Kijk, als je een vooroordeel hebt, maar je toetst nooit of dat waar is, dan zal je oordeel ook nooit veranderen en dan ben je nog steeds gepolariseerd. En als je gewoon misschien een andere cultuur leert kennen, echt een totaal vreemde cultuur dan die van jezelf, dan leer je ook meer begrip voor elkaar hebben.”

Kortom, deze respondenten denken dat het er mee begint zelf verdraagzaam te zijn.

In de groep respondenten met een Joodse achtergrond wordt geopperd dat de gemeenschap zelf iets kan doen om de kwalijke trend die ze constateren te keren. Zij zouden zich niet weg moeten laten drukken maar juist meer ruimte op kunnen eisen om hun religie en cultuur te laten zien. Om ook te tonen: ‘wij zijn hier’. Wat dit volgens respondenten wat lastiger maakt is dat de joodse gemeenschap getalsmatig klein is, en ook dat joods zijn bovenal een religie is. Anderen kennis laten maken met je cultuur kan bijvoorbeeld door festivals of culture optredens. Maar op kennis maken met een religie, zo schat men in, zit men niet te wachten. Overigens denken ze ook dat de gemeente een rol kan spelen door de Joodse cultuur in de publieke ruimte ‘te boosten’. Tot slot vindt een respondent in deze groep dat er gewerkt moet worden aan een joodse school: *“Alleen met joods onderwijs kun je een joodse toekomst borgen.”*

Advies 5: Verbeter bepaalde buurten door gemengde huisbouw en het verbeteren van de leefomgeving

Ten slotte wijst een aantal respondenten op het anders inrichten van de leefomgeving. Ten eerste is er de mogelijkheid om door anders te bouwen verschillende groepen naast elkaar te laten wonen. Hoger opgeleide respondenten met een migratieachtergrond zien zowel voor- als nadelen van het opknappen van wijken.

Een respondent in deze groep geeft aan dat het voor gewone mensen onmogelijk wordt om in de stad te blijven wonen:

“Vooral voor starters of mensen die net zijn afgestudeerd is het gewoon niet haalbaar om daar überhaupt iets te kunnen kopen, vooral niet in de buurt van het centrum. Zelfs in Zuid is het niet meer normaal (...) dat is eigenlijk discriminatie op de Rotterdammer, weet je. Zeg maar de opkomende middenklasser. Laat ik het zo zeggen, vroeger toen hadden we het niet te breed, maar je kon gaan studeren, een woning kopen weet je wel, dingetjes doen. Nu moet ik als ondernemer diep in mijn zak gaan voor mijn kinderen, anders hebben ze geen woning.”

Er zijn posters in de stad te zien met de oproep leraar te worden in Rotterdam, terwijl een single leraar hier volgens deze groep nauwelijks een betaalbare woning kan vinden. Een andere hoger opgeleide respondent met een migratieachtergrond vraagt zich af waar de mensen blijven:

“Er worden gewoon bijna hele delen woonwijken weggevaagd en er worden nieuwe, duurdere huizen neergezet. Aan de ene kant is het misschien wel goed dat de wijk iets verbetert, maar aan de andere kant: waar gaan die mensen dan naartoe? En ik had ook gehoord over al die plannen van Rijnhaven en dan heb ik wel zo iets: we zijn niet hier in het Gooi of in Amsterdam, dit is toch wel een ander soort publiek. Waarom doe je nu zulke verschrikkelijk dure huizen hier bouwen? Een jachthaven, even serieus, wie zit daarop te wachten?”

Een bewoner met een Joodse achtergrond ziet het bouwen van duurdere koopwoningen juist als een goede manier om een wijk te verbeteren:

“Gewoon veel meer koopwoningen bouwen in de binnenstad. En sociale woningbouw verder naar buiten schuiven. En dat klinkt misschien niet zo lief, maar dat maakt het wel gewoon veiliger, leuker en ander publiek.”

Ook een tweede respondent in deze groep vindt dat “het grote probleem ontstaan is dat dat bij elkaar schoolt” en dat je meer diversiteit krijgt in een wijk met andere bouw. Deze persoon noemt als voorbeeld Schiebroek:

“Naast een gedeelte waar vluchtelingen zijn opgevangen maar ook gewoon dure koopwoningen zijn. En op zich is Schiebroek gewoon een prima buurt om te wonen, te leven.”

Hillegersberg is er volgens deze respondent op dezelfde manier op vooruit gegaan.

“Daar had je vroeger een wijk die heette de 110-Morgen. Vroeger waren dat gewoon arbeidersflats, die in de jaren 60 zijn opgebouwd. En daar hebben ze opgegeven moment allemaal vluchtelingen in gezet, asielzoekers, nou ja, Somaliërs, van alles! Dat was natuurlijk tegen het zere been van een heleboel Hillegersbergse mensen, die heel veel geld voor hun woning ... Nou, daar hebben ze de helft platgegooid en dat is een hele leuke wijk geworden, waar toch ook nog wel wat allochtonen wonen in de sociale woningbouw in de oude blokken met flatgebouwen van voorheen. Maar ook hele mooie nieuwe appartementen, waar jonge mensen of jonge gezinnen wonen en dat is eigenlijk wel prima om te leven. Dus ik denk dat dat op gegeven moment de oplossing zou kunnen zijn, dat er veel meer spreiding zal moeten zijn. Dat het voor iedereen wat leefbaarder...”

Een andere respondent in deze groep vindt het wel te ver gaan:

“Er kunnen ook zeg maar gewoon echte Rotterdammers niet meer wonen. Iedereen wordt een soort van verbannen naar Pendrecht of weet ik veel. En ik vind dat ook niet helemaal goed. Op gegeven moment dan krijg je zo een hele bende van die bakfietsmoeders met linksgedraaide organische cappuccino's. Ja weet je, ik denk dat we daar in Rotterdam ook niet op zitten te wachten. Ja, ik denk dat er best wel een gulden middenweg is.”

Een tweede advies naar de gemeente toe betreft het schoonhouden en opknappen van de buitenruimte, en om bewoners daarbij te betrekken. In dit kader wordt ook het Opzoomeren genoemd. Een hoger opgeleide respondent zonder migratieachtergrond:

“Als je leefomgeving mooi is, dan worden mensen trots op hun omgeving, gooien minder troep op straat, er is meer contact op straat, dus dat heeft heel veel impact op van alles en nog wat. Ook op tolerantie, ook op eenzaamheid. Op heel veel dingen. Groen is ontzettend belangrijk.”

Een respondent met een Joodse achtergrond verwijst naar een studie die in Utrecht gedaan is:

“Mensen zouden met elkaar praten als de sfeer schoon en netjes is, maar als je één stuk afval neemt en je plaatst het tussen de mensen, mensen worden bang van elkaar.”

Een andere hoger opgeleide respondent zonder migratieachtergrond denkt dat meer groen in de stad een manier kan zijn om mensen elkaar te laten ontmoeten. Dit in tegenstelling tot meer musea of buurthuizen, waarbij iedereen in zijn eigen groep blijft.

7 Samenvatting en conclusies

7.1. Inleiding

Rotterdam is een superdiverse stad. Als eerste gemeente van Nederland is er geen sprake meer van één meerderheidsgroepering in de stad. Het samenleven in de superdiverse stad gaat grotendeels goed. Toch zijn er ook zorgen: het gaat niet vanzelf. Uit de meest recente Omnibusenquête (Gemeente Rotterdam, OBI, 2020) blijkt dat de meeste Rotterdammers het wonen in een diverse stad als prettig ervaren. Een deel van hen is echter niet zo positief. Dat is vooral het geval als mensen zich niet meer thuis voelen in hun wijk en hun buurtgenoten niet meer kennen (Gemeente Rotterdam, 2020b). Ook is de acceptatie van een andere cultuur, religie, gender of seksuele oriëntatie niet voor iedere Rotterdammer vanzelfsprekend. Een aanzienlijk deel van de Rotterdammers ervaart discriminatie (Gemeente Rotterdam, OBI, 2020). Daarom zet de gemeente Rotterdam met het actieprogramma Relax Rotterdam in op het bevorderen van ontspannen samenleven. Het is immers de bedoeling dat alle Rotterdammers – ongeacht etnische achtergrond, religie, seksuele oriëntatie of sociaaleconomische status – zich thuis voelen in de stad.

Om meer inzicht te krijgen in de onderlinge verhoudingen tussen verschillende groepen, en om van haar inwoners te horen hoe het ontspannen samenleven bevorderd kan worden, heeft de gemeente Rotterdam Labyrint Onderzoek & Advies de opdracht gegeven om een kwalitatief onderzoek uit te voeren. In deze rapportage wordt verslag gedaan van dit verdiepende onderzoek. Tussen juli en oktober 2020 zijn we voor het verhaal achter de cijfers in acht focusgroepen in gesprek gegaan met verschillende groepen Rotterdammers. In totaal hebben we met 47 Rotterdammers met uiteenlopende achtergronden gesproken.

Ondanks dat er op diverse punten is afgeweken van de initiële onderzoekopzet (twee extra groepen respondenten met een migratieachtergrond) is het gelukt om een redelijk evenwichtige spreiding te realiseren wat betreft opleidingsniveau en leeftijd. Ook zijn conform de wens van de gemeente onder meer de vier grootste migrantengroepen en Syrische statushouders die recent in Rotterdam zijn komen wonen binnen de focusgroepen vertegenwoordigd. Zie voor de achtergrondkenmerken van de respondenten bijlage A.

In de opzet van het onderzoek is uitgegaan van acht unieke groepen, die verder opgedeeld zouden worden op basis van opleidingsniveau, en – in het geval van lager tot middelbaar opgeleiden – leeftijd. Dat is minder goed gelukt. Het bleek te lastig om tijdens de pandemie voldoende deelnemers te werven én deze keurig over de groepen te verdelen. Zowel de werving als de focusgroepbijeenkomsten zijn voornamelijk online uitgevoerd, hetgeen een belemmering vormde voor het werven van deelnemers. We hebben uiteindelijk deelname door meer mensen verkozen boven kleinere maar beter afgebakende of evenwichtiger samengestelde groepen. Daardoor is er bij enkele groepen met respondenten met een migratieachtergrond niet aan het criterium opleidingsniveau en leeftijd vastgehouden, deze lopen daar door elkaar. Een brede vertegenwoordiging van diverse achtergrondvariabelen is wel goed gelukt en daarmee is recht gedaan aan de veelstemmigheid van de bewoners van Rotterdam.

7.2. Thuis in Rotterdam

De meeste respondenten voelen zich thuis in de diverse stad

Verreweg de meeste Rotterdammers die meededen zeggen een enorme verbondenheid met Rotterdam te voelen. Uit de voorbeelden die ze noemen spreekt een diepe liefde voor de stad. De respondenten zijn ook trots op hun stad, met alle bruggen over de Maas en de vele aparte architectuur. Rotterdammers zijn volgens de respondenten sociaal, hulpvaardig en recht door zee. Ze trekken hun mond open en zijn wat directer dan andere Nederlanders. Je weet daarom wel meteen wat je aan ze hebt. Daarnaast zijn Rotterdammers aanpakkers die bij problemen aan de slag gaan. Ook typeert het de Rotterdammer dat deze goed kan omgaan met diversiteit, zo zeggen de respondenten.

Ze ervaren diversiteit als een verrijking

Dat Rotterdam een superdiverse stad is vindt een ruime meerderheid van de respondenten een verrijking. Als iedereen hetzelfde zou zijn zou dat saai zijn. De diversiteit is interessant, leerzaam, maakt je bewust van je eigen gewoonten en alle kleuren en geuren samen maken van Rotterdam een bruisend geheel. Menig Rotterdammer met een migratieachtergrond voelt zich juist vanwege de diversiteit meer thuis in Rotterdam, en de Syrische nieuwkomers ervaren hierdoor een zachte landing in de stad. Dat Rotterdam steeds diverser wordt vinden de respondenten ofwel vrij gewoon of juist wel goed omdat dan niet één groep overheerst.

7.3. Jezelf kunnen zijn in Rotterdam

Verreweg de meeste respondenten geven aan dat zij zichzelf kunnen zijn in Rotterdam en hun leven kunnen inrichten zoals zij willen. Ze voelen de vrijheid om hun identiteit uit te dragen en voelen zich over het geheel genomen veilig in de stad. Bij twee groepen bewoners lijkt dit echter anders te liggen, en heeft onverdraagzaamheid van anderen meer invloed op hun leven.

LHBTI-ers zouden niet zichzelf kunnen zijn

De ene groep die niet zichzelf zouden kunnen zijn in de stad zijn de LHBTI-ers. Deze groep is in dit onderzoek niet meegenomen, en er zijn in het onderzoek ook geen vragen gesteld over gender of seksuele oriëntatie. Echter, in alle focusgroepen is wel door een respondent aangegeven dat homo's of transgenders niet of minder goed zichzelf kunnen zijn in Rotterdam. Er worden in verschillende groepen ook voorbeelden gegeven van agressie tegen homo's, vooral door jongeren en vooral in het stadscentrum. De enige respondent in het onderzoek die aangeeft homoseksueel te zijn zegt dat hij het gevoel heeft erg rekening te moeten houden met anderen en niet 100% zichzelf te kunnen zijn.

Respondenten met een Joodse achtergrond voelen zich onveilig in het stadscentrum

De andere groep die niet zichzelf kan zijn, zijn de respondenten met een Joodse achtergrond. Deze respondenten voelen zich door incidenten die zichzelf of anderen in hun directe omgeving meemaken in toenemende mate onveiliger in de stad. Deze incidenten variëren van gescheld of een hakenkruis op je auto tot dreigementen en fysiek geweld. Er wordt ervaren dat het antisemitisme in de stad de laatste tien tot vijftien jaar is toegenomen. Met name in het centrum en een aantal andere wijken waar grote concentraties moslims wonen hebben de respondenten hier last van. Religieuze respondenten verbergen kenmerken die op het joodse geloof wijzen als ze zich in bepaalde delen van de stad bewegen: hun keppeltje gaat af en davidster wordt onder kleding verborgen. Ze zijn zich steeds bewust van veiligheidsrisico's en anticiperen daar ook op. Een aantal respondenten is vanwege het antisemitische klimaat uit het centrum verhuisd of heeft verhuisplannen. Een van de respondenten overweegt hierdoor uit Nederland te vertrekken. Respondenten in deze groep stellen dat als het tij niet snel keert, er geen toekomst meer is voor de joodse gemeenschap in Rotterdam. Vanwege de geschiedenis wordt het feit dat joden zich 'moeten verbergen' als extra pijnlijk ervaren, en ook viel het woord 'exodus' uit de stad. Het is op basis van

dit onderzoek niet bekend in hoeverre deze ervaringen breed gedeeld worden in de joodse gemeenschap in Rotterdam, maar het geluid is zeer zorgelijk. Menen voorzorgsmaatregelen te moeten nemen voor je veiligheid staat in ieder geval in schril contrast met de notie van 'ontspannen samenleven'.

7.4. Samenleven in een superdiverse stad

Mate van contact met Rotterdammers met een andere achtergrond varieert

Verreweg de meeste Rotterdammers – ook de Syrische statushouders – hebben vanuit hun buurt, werk of opleiding contact met allerlei soorten Rotterdammers. Je komt elkaar nou eenmaal tegen en kunt niet om bewoners met andere achtergronden heen. Sommige respondenten wonen en werken tussen de bewoners met een andere achtergrond dan zij zelf, terwijl anderen meer in hun eigen 'bubbel' verkeren en alleen functioneel contact hebben. Een lager of middelbaar opgeleide respondent zonder migratieachtergrond raakt een relevant punt met de vraag: *“We leven allemaal wel met elkaar in harmonie, maar in hoeverre kruisen onze wegen elkaar privé?”* In zes groepen worden opmerkingen gemaakt in de trant van 'soort zoekt toch soort': je collega's of burens kun je niet kiezen, maar voor innige vriendschappen trekt men toch toe naar mensen met dezelfde achtergrond.

Het samenleven in de diverse stad gaat niet vanzelf

Hoewel er in dit onderzoek geen heel kritische geluiden naar voren kwamen over de diverse samenleving an sich gaat het samenleven niet vanzelf. Veel mensen passen zich aan of hebben het gevoel zich aan te moeten passen. Er blijkt er best wat onbegrip te zijn over elkaars gebruiken, maar de teneur is daarbij toch vooral die van kleine irritaties: moet dat nou zo, ik snap dat niet, mag het wat minder? Daar waar het op dit terrein echt ontzettend irriteert en tot spanningen leidt lijkt het veelal te gaan om het afkeuren van andermans geloof of leefwijze, of het opdringen van de eigen overtuigingen. Er is niet een specifieke groep die dit zou doen en voorbeelden variëren van 'je tot de islam moeten bekeren' tot juist 'je hoofddoek af moeten doen'. Ongewenste adviezen over hoe jij je leven moet leven worden niet gewaardeerd, en dat geldt ook voor normstellende opmerkingen zoals 'zo zou ik nooit kunnen leven'. Het is volgens de respondenten geven en nemen als je dicht op elkaar woont en het samenleven vergt van iedereen aanpassingen.

Als gevraagd wordt naar wrijving bij het samenleven benadrukken respondenten met een migratieachtergrond vooral de verschillen tussen henzelf en Rotterdammers zonder migratieachtergrond. Het lijkt er daarbij op dat niet het feit dat de muziek zachter moet het probleem is, maar de tekst die erbij vergezeld gaat: 'Zo hoort dat in Nederland'. Respondenten met een migratieachtergrond benoemen ook onverdraagzame of onwetende opmerkingen van 'witte' Nederlanders. Verschillende respondenten geven aan dat zij steeds minder bereid zijn om hun gebruiken of visie tot in den treure uit te moeten leggen. Voor informatie over de ramadan of wat er tegen Zwarte Piet is verwijzen ze naar het internet: google dat zelf maar. Ook geven enkele respondenten aan het zat te zijn verantwoording af te moeten leggen over zaken waar zij persoonlijk niets mee te maken hebben, zoals terroristische aanslagen door radicale moslims of het beleid van de staat Israël. Er worden ook wel botsingen tussen bewoners met verschillende migratieachtergronden genoemd, maar in veel mindere mate.

Respondenten zonder migratieachtergrond hebben deels ook het gevoel zich te moeten aanpassen, en dan vooral aan de veranderende wereld om hen heen. Sommigen van hen ervaren bepaalde gebruiken als storend en overdreven, bijvoorbeeld het luide getoeter bij bruiloften van Rotterdammers met een Turkse of Marokkaanse achtergrond: 'Is dit nu echt nodig en kan het ook wat minder?' Enkele respondenten vinden dat sommige mensen zich niet netjes gedragen, bijvoorbeeld rondhangen, machogedrag of afval niet op de juiste manier aanbieden. Ze benadrukken daarbij dat het steeds om 'mensen uit een bepaalde doelgroep gaat', maar dat ze niet de hele groep als zodanig verantwoordelijk houden: het zijn individuen die het ook verpesten voor anderen uit deze groep. Het zijn met name de lager tot middelbaar opgeleide respondenten zonder migratieachtergrond die dit uiten. Hoger opgeleiden herkennen dit ook wel maar zien een en ander meer in de context van de gemarginaliseerde positie waarin veel medeburgers met een migratieachtergrond verkeren. Respondenten met een Joodse achtergrond spreken zich het felst uit en voelen zich niet vrij om openlijk joods te zijn.

Respondenten met een migratieachtergrond laten zo op het oog het meest acceptatie van de bestaande situatie zien. 'Leven en laten leven' lijkt in de vier groepen respondenten met een migratieachtergrond het voornaamste motto. Ze begrijpen sommige gebruiken of gewoontes van anderen niet altijd, maar dat zou andersom ook best het geval kunnen zijn. Aangezien ze zelf ook geaccepteerd willen worden laten ze de ander bij irritaties of onbegrip maar met rust. Er is in deze groepen geen verschil tussen uitspraken van mannen en vrouwen of tussen lager of hoger opgeleiden waar te nemen. Ook de Syriërs laten ditzelfde geluid horen: wij moeten respect hebben voor elkaars cultuur.

Onder de respondenten zonder migratieachtergrond zien we wat meer verschillende geluiden. Sommigen vinden de diversiteit superleuk en zoeken deze bewust op. Anderen krijgen er door hun werk of waar ze wonen gewoon mee te maken. Zij willen over het algemeen wel tolerant zijn, ook als hen dat wat eigen speelruimte kost. Er zijn echter grenzen aan de tolerantie en die liggen daar waar bestaande verworvenheden worden aangetast. Als voorbeelden worden gegeven: geen hand geven aan vrouwen, afkeuren homoseksuele relaties en het narroepen van of sissen naar (jonge) vrouwen in korte (sport)broek of jurk. Moeite met diversiteit zien we het meest bij de lager tot middelbaar opgeleide respondenten. Een respondent in deze groep vindt dat mensen met een migratieachtergrond wel heel veel ruimte innemen voor hun culturele gebruiken en verdenkt hen zelfs van misbruik maken van de Nederlandse vrijheid (dat bruiloftsgetoeter mag in de landen van herkomst vast niet in die mate). Een ander vindt juist dat mensen met een migratieachtergrond te veel bediend worden (bijvoorbeeld door folders in de eigen taal). Bij een enkeling heerst wrevel over het 'moeten aapassen' aan tradities van Rotterdammers met een migratieachtergrond (bijvoorbeeld 'winterfeest' in plaats van 'kerstfeest') terwijl deze zich niet willen aanpassen aan de Nederlandse tradities zoals bijvoorbeeld de ophef rond Zwarte Piet laat zien.

Wanneer over diversiteit gesproken wordt, gaat blijkt dat vaak nog gedacht wordt in een tweedeling tussen Rotterdammers met en zonder migratieachtergrond. Een respondent vertelt bijvoorbeeld dat alle culturen in de stad goed met elkaar overweg kunnen, maar uit het vervolg van haar relaas blijkt dat Rotterdammers zonder migratieachtergrond daar niet bij horen. En een ander spreekt over Rotterdammers, Turken, Antillianen, Kaapverdianen et cetera, ook al heeft ze kort daarvoor aangegeven dat bewoners met een migratieachtergrond gewoon Rotterdammers zijn. Er lijkt nog steeds sprake van 'wij-zij' denken.

7.5. Ervaren discriminatie, racisme en antisemitisme

Volgens de respondenten gaat het samenleven best goed, maar is er zeker ook sprake van discriminatie. We gaan in dit onderzoek uit van het gevoel gediscrimineerd te zijn, en niet van feitelijk aangetoonde discriminatie. Discriminatie is immers vaak lastig te bewijzen. Als mensen zich gediscrimineerd voelen dan is dit in de context van ontspannen samenleven een belangrijk gegeven. Tegelijkertijd lijken sommige respondenten wat meer ontspannen met mogelijke discriminatoire incidenten om te gaan en wat meer te denken dat je dit toch altijd wel hebt, terwijl anderen zich ernstiger opwinden of zich meer bedreigd voelen. We moeten ervoor waken te denken dat de ervaringen van de eersten dus ook minder ernstig zijn.

Mate van ervaren discriminatie verschilt per opleidingsniveau

Dat er sprake van discriminatie is, wordt in alle respondentengroepen benoemd. De mate van ervaren discriminatie verschilt erg per groep. De hoger opgeleide respondenten zonder migratieachtergrond ervaren helemaal geen discriminatie. Zij zijn wel getuige van discriminatie van mensen met een migratieachtergrond, bijvoorbeeld op hun werk. In de groep met uitsluitend hoger opgeleide respondenten met een migratieachtergrond benoemt opvallend genoeg niemand eigen ervaringen met discriminatie. Ze voelen zich welkom en geaccepteerd. Zij wijzen echter wel op de ervaringen van anderen die lager opgeleid zijn, bijvoorbeeld op jongeren met een migratieachtergrond die geen stageplaatsen kunnen vinden. Dit wil natuurlijk niet zeggen dat ze zelf nooit iets meegemaakt hebben, maar schijnbaar springen de ervaringen van anderen meer in het oog.

De lager en middelbaar opgeleide respondenten met een migratieachtergrond benoemen overwegend discriminatie door witte Nederlanders, zowel in de openbare ruimte als op de werkvloer als bij instellingen waar ze klant van zijn. Er worden in alle gesprekken met respondenten met een migratieachtergrond slechts twee voorbeelden gegeven van discriminatie door mensen met een andere migratieachtergrond dan die van henzelf. Vanuit de lager en middelbaar opgeleide respondenten zonder migratieachtergrond komen ook voorbeelden naar voren van ervaren discriminatie. Het gaat dan bijvoorbeeld om dik zijn (*fat shaming*) en om het hebben van tatoeages. Ook wordt in meerdere groepen benoemd dat het steeds duurer wordt van de stad de gewone Rotterdammer discrimineert.

Joodse Rotterdammers ervaren antisemitisme, en dan vooral – maar niet uitsluitend – door islamitische bewoners.

Rotterdammers erkennen ook hun eigen vooroordelen

Diverse respondenten geven ook blijk van eigen vooroordelen en stereotypen. Uit de voorbeelden die men geeft blijkt dat men vooral in stereotypen denkt ('typisch iets voor een Marokkaan'). Toch is er geen enkele groep die een bepaalde andere groep als geheel wegzet als probleemgroep. Het gaat om individuen en niet om groepen, om het gedrag en niet om de afkomst. De *Black Lives Matter*-beweging kan op veel sympathie rekenen. Het minste begrip van en voor deze beweging is er onder laagopgeleide respondenten zonder migratieachtergrond. Echter: discriminatie wordt door iedereen afgekeurd.

7.6. Ontspannen samenleven bevorderen

Het met elkaar samenleven in de superdiverse stad gaat best goed. Zowel lager als hoger opgeleide respondenten met en zonder migratieachtergrond vinden overwegend dat ze hun leven goed kunnen leven in de stad. Het samenleven vraagt wel om aanpassen, en wrijving en spanning is er zeker. Vooral als het aankomt op afkeurende opmerkingen ten aanzien van de eigen leefwijze of het moeten inleveren van verworven vrijheden (al dan niet vermeend) botst het. Toch stellen de meeste mensen zich mild op: niet alles wordt begrepen, maar dat hoeft ook niet. 'Leven en laten leven' lijkt voor veel Rotterdammers het credo. Discriminatie wordt zeker ervaren en het antisemitisme in de stad neemt volgens Joodse respondenten dusdanig ernstige vormen aan dat zij zich niet meer prettig en veilig voelen in bepaalde delen van de stad.

Gevraagd naar wat de gemeente Rotterdam kan doen om het ontspannen samenleven in de diverse stad te bevorderen, worden verschillende suggesties gedaan. Respondenten met een migratieachtergrond hebben goede herinneringen aan initiatieven gericht op ontmoeting en ontmoetingsplekken zoals buurthuizen. Veel van hen denken dat het terugbrengen van dit soort voorzieningen problemen tegengaat en de sociale cohesie bevordert. Onder de andere respondenten is er wat meer scepsis: helpt dit ook echt of gaat iedereen in zijn eigen bubbel naar zijn eigen activiteit? Zo zijn de meningen ten aanzien van het bouwen van koopwoningen in achterstandsbuurtten ook zeer verdeeld. Sommigen vinden dat dit de gewone man de stad uit jaagt. Anderen denken dat het de stad ten goede komt als buurten gemengd zijn en er nergens een bepaalde groep overheerst. Ook armoede, het polariserende politieke klimaat en de polariserende rol van de media worden genoemd als problemen die moeten worden aangepakt om het ontspannen met elkaar samenleven te bevorderen. Vanuit de joodse groep klinkt daarnaast een dringende oproep om het salafisme in het centrum van de stad aan te pakken. Ook vinden zij het belangrijk dat het joods leven in de stad wordt gestimuleerd, onder andere door de zichtbaarheid van de Joodse cultuur in de publieke ruimte te vergroten.

Volgens de respondenten zou de gemeente kansen voor positieve kennismaking met elkaars cultuur dus meer kunnen faciliteren of organiseren, terwijl excessen actiever worden bestreden. En *last but not least* merkt een aantal respondenten op: "Het begint bij ieder van ons zelf. Leer elkaar kennen en stop met onverdraagzaam zijn!"

Literatuur

CIDI (2020). Monitor antisemitische incidenten. Geraadpleegd via: <https://www.cidi.nl/wp-content/uploads/2020/03/Monitor-antisemitische-incidenten-in-Nederland-2019.pdf>

Crul, Maurice & Scholten, Peter & van de Laar, Paul. (2019). *Conclusions: Coming to Terms with Superdiversity?: The Case of Rotterdam*. 10.1007/978-3-319-96041-8_12

EenVandaag (2018). *Veel Nederlandse joden durven niet openlijk joods te zijn*. Geraadpleegd via: <https://eenvandaag.avrotros.nl/panels/opiniepanel/alle-uitslagen/item/veel-nederlandse-joden-durven-niet-openlijk-joods-te-zijn/>

FRA (2020). Ervaringen en Percepties van Antisemitisme. Tweede enquête over discriminatie en haatmisdrijven tegen Joden in de EU: samenvatting. Geraadpleegd via: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/01ee9fd7-60ba-11e9-b6eb-01aa75ed71a1/language-nl/format-PDF/source-203054559>

Gemeente Rotterdam (2020a). *Relax. Dit is Rotterdam: Samenleven in een stad waar niemand in de meerderheid is*. Geraadpleegd via: <https://www.rotterdam.nl/wonen-leven/relax-dit-is-rotterdam/GRO-Nota-Samenleven-toegankelijk-DEF.PDF>

Gemeente Rotterdam (2020b). *Rotterdam tegen Racisme 2020-2022. Intensiveringsplan Relax. Dit is Rotterdam en Black Lives Matter*. Geraadpleegd via: https://rotterdam.raadsinformatie.nl/document/9331139/1/s20bb015727_2_27786_tds

Gemeente Rotterdam, OBI (2020). *Diversiteit Omnibusenquête 2020*. Geraadpleegd via: <https://onderzoek010.nl/handlers/ballroom.ashx?function=download&id=578>

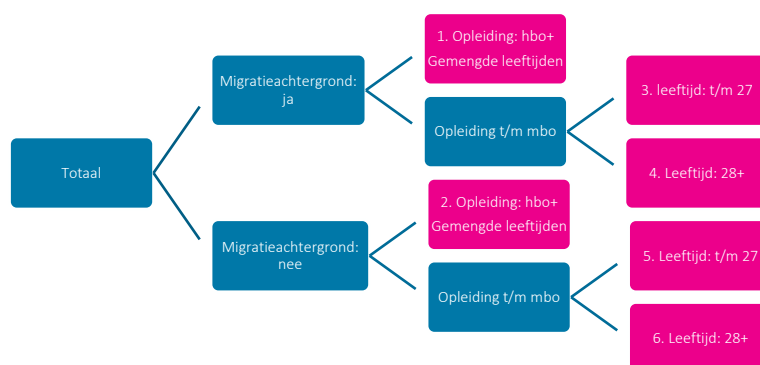
IDEM (2019). Stadsbeeld Discriminatie in Rotterdam. Geraadpleegd via: <https://idemrotterdam.nl/wp-content/uploads/2019/07/Stadsbeeld-discriminatie..juni2019.pdf>

SCP (2020). *Ervaren Discriminatie in Nederland II. Sociaal en Cultureel Planbureau*. Geraadpleegd via: <https://www.scp.nl/binaries/scp/documenten/publicaties/2020/04/02/ervaren-discriminatie-in-nederland-ii/Ervaren+discriminatie+in+Nederland+II.pdf>

Bijlagen

Introductie

De gemeente Rotterdam heeft gevraagd om zes face-to-face focusgroepen te organiseren waarin de onderzoeksthematiek zou worden besproken, waarbij er werd uitgegaan van drie groepen met Rotterdammers met een migratieachtergrond en drie groepen zonder. In beide gevallen diende er van de drie groepen één groep te bestaan uit hoger opgeleiden (wo en hbo-opgeleiden) en twee groepen met mensen van een lager en middelbaar opleidingsniveau (basisschool t/m mbo-opgeleiden). Bij de twee groepen lager tot middelbaaropgeleiden diende verder onderscheid gemaakt te worden tussen (jong)volwassenen tot 28 jaar en volwassenen van 28 jaar en ouder. Aanvullend werd verzocht rekening te houden met etnisch-culturele en religieuze achtergronden. De wens was verder om verschillende groepen met een niet-Westerse achtergrond vertegenwoordigd te zien, met name de vier grootste migrantengroepen. Daarnaast was een wens dat tenminste de helft van de respondenten religieus zou zijn.

Aanpassingen in de opzet en kenmerken van respondenten

Tijdens het onderzoek zijn verschillende aanpassingen in de opzet doorgevoerd die dankzij de inzet van Labyrint niet hebben geleid tot een grote afwijking van bovenstaande stratificatie. Het gevolg is wel dat de directe samenhang tussen de oorspronkelijke stratificatie en focusgroepen los is gelaten. Er zijn acht focusgroepen gevormd die herleidbaar zijn tot de zes strata.

Tabel 1: Achtergrondkenmerken van de zes strata: focusgroepen

	Focusgroepen								
Strata	1	2	3	4	5	6	7	8	Totaal
1	5			3	2	1		1	12
2		6						5	11
3			5		5	1			11
4			3	1		3			7
5							2		2
6							4		4
Totaal	5	6	8	4	7	5	6	6	47

Bron: Focusgroepen, bewerking Labyrint 2021

Wat waren de redenen voor de gemeente Rotterdam om tot een uitbreiding te komen?

- Op verzoek van de opdrachtgever is een extra groepsgesprek met statushouders georganiseerd. Het was een wens van de gemeente om enkele statushouders te spreken over de onderzoekthematiek. In eerste instantie is gepoogd om statushouders binnen de groepen met een migratiegeschiedenis te betrekken. Het bleek echter dat het niveau van de statushouders nog niet voldoende was om goed en prettig deel te nemen aan deze gesprekken. Daarop is in overleg met de gemeente besloten om statushouders van Syrische afkomst, de grootste groep statushouders in Rotterdam, in een aparte groep te bevragen met een Arabische sprekende gespreksleider.
- Op verzoek van de gemeente is gestreefd naar deelname van respondenten met verschillende religieuze achtergronden, waaronder personen met een joodsreligieuze achtergrond. Oorspronkelijk was bedacht dat zij mee zouden kunnen doen binnen de groepen zonder migratieachtergrond. Labyrinth kreeg vanuit enkele joodsreligieuze informanten echter te horen dat het prettiger zou zijn een focusgroep. Dit heeft Labyrinth voorgelegd aan de opdrachtgever die daarmee instemde. Als gevolg hiervan is één van de twee gesprekken met lager tot middelhoog opgeleiden komen te vervallen. Het andere gesprek is vervolgens gevoerd met mensen van verschillende leeftijden.
- Verder gaven enkele vrouwen met een lager tot middelhoog opleidingsniveau aan wel deel te willen nemen aan een focusgroep, maar alleen als het gesprek zonder mannen zou worden gevoerd.

Dit alles maakte het moeilijk om volledig vast te houden aan de scheiding op opleidingsniveau en leeftijd. Uiteindelijk is besloten hieraan minder strikt vast te houden per focusgroep. Er is daarom een extra groepsgesprek met alleen vrouwen georganiseerd.

Tot slot bleek de impact van de COVID-19 pandemie groot. Extra aandacht moest besteed worden aan respons verhogende activiteiten. De werving onder respondenten met een migratiegeschiedenis was lastig. Het bleek een uitdaging om voldoende respondenten te vinden met lager en middelhoog opleidingsniveau.

Respons

In totaal is er in acht groepen met 47 respondenten gesproken. Van de respondenten hadden 30 personen zelf of hadden hun (groot)ouders een migratieachtergrond. Hiervan hadden 12 respondenten een hoger (hbo, wo) en 18 een lager of middelbaar opleidingsniveau (basisschool t/m mbo). Deze laatste groep bestond uit 11 (jong)volwassenen tot en met 27 jaar en 7 volwassenen van 28 jaar en ouder. Van de groep zonder migratieachtergrond (17) hadden 11 respondenten een hoger opleidingsniveau (hbo, wo) en 6 een lager opleidingsniveau. Deze verdeling heeft ermee te maken heeft dat het selectiecriterium opleidingsniveau bij de Joodse groep is losgelaten, en die groep uit hoger opgeleiden bestond. De groep respondenten met een lager en middelbaar opleidingsniveau bestond uit 2 (jong)volwassenen tot en met 27 jaar en 4 volwassenen van 28 jaar en ouder. Zeven herkomstgroepen waren tijdens de gesprekken vertegenwoordigd, waaronder de vier grootste migrantengroepen en Syrische nieuwkomers.

Onderstaande tabellen tonen de typering van de zes strata op achtergrondkenmerken die niet betrokken zijn geweest bij het drie stratificatievariabelen: migratieachtergrond (ja/nee), opleiding (hbo-, hbo+), Leeftijd (28-, 28+).

Tabel 2: Achtergrondkenmerken van de zes strata: geslacht

Strata	Man	Vrouw	Totaal
1	3	9	12
2	5	6	11
3	2	9	11
4	1	6	7
5	2		2
6	2	2	4
Totaal	15	32	47

Bron: Focusgroepen, bewerking Labyrinth 2021

Tabel 3: Achtergrondkenmerken van de zes strata: statushouder

Strata	Geen statushouder	Statushouder	Totaal
1	11	1	12
2	11		11
3	10	1	11
4	4	3	7
5	2		2
6	4		4
Totaal	42	5	47

Bron: Focusgroepen, bewerking Labyrinth 2021

Tabel 4: Achtergrondkenmerken van de zes strata: religie

Strata	Geen	Joods	Christelijk	Islamitisch	Hindoe	Totaal
1	1	1	5	4	1	12
2	5	5	1			11
3			3	6	2	11
4	1			6		7
5	1		1			2
6	4					4
Totaal	12	6	10	16	3	47

Bron: Focusgroepen, bewerking Labyrinth 2021

Tabel 5: Achtergrondkenmerken van de zes strata: migratieachtergrond

Strata	Zonder migratie achtergrond	Surinaams/ Antilliaans	Turks/Mar-rokaans	Syrisch	Indisch	Amerika	Totaal
1		7	1	1	1	2	12
2	11						11
3		5	5	1			11
4		1	3	3			7
5	2						2
6	4						4
Totaal	17	13	9	5	1	2	47

Bron: Focusgroepen, bewerking Labyrinth 2021

1) Vergelijking met CBS Wijk- en buurtstatistiek

Labyrinth heeft de respons ook nog vergeleken met de wijk- en buurtstatistiek van het CBS, ondanks dat de respons niet een representatieve afspiegeling kan en hoeft te zijn bij een kwalitatief onderzoek met een steekproefomvang van 47. Overigens zou een dergelijke representatieve steekproef voor een kwantitatief onderzoek wel zinvol zijn als vervolg op dit onderzoek.

- De verdeling naar leeftijd is gelijk aan die van Rotterdam: 34 procent is jonger dan 28 jaar;
- Er is een oververtegenwoordiging van vrouwen in de respons mede doordat sommige vrouwen niet altijd met mannen in een groep willen zitten (CBS: 51 procent vrouw; respons: 68 procent vrouw);
- De verdeling naar onderwijsniveau is correct voor laag (30 procent) en daarmee ook voor mbo en hoger; wordt de indeling specifiek gemaakt dan is er een onderschatting van mbo in de respons (CBS: 38 procent; respons: 21 procent); en
- Er is een oververtegenwoordiging van de respons met een migratieachtergrond en hier is ook doelbewust op ingezet met de gemeente (CBS: 52 procent; respons: 64 procent).

2) Conclusie

Ondanks veranderingen die de gemeente wenste, eisen die respondenten stelden en natuurlijk de effecten van COVID-19 is de beoogde stratificatie redelijk gerealiseerd.

Labyrinth Onderzoek & Advies

Labyrinth is een full-service onderzoeks- en adviesbureau dat bestaat uit een uitstekend op elkaar ingespeeld team van specialisten met ruime ervaring op diverse onderzoeksterreinen. Zo is Labyrinth actief binnen verschillende maatschappelijke werkvelden, zoals diversiteit, migratie, integratie, leefbaarheid, sociale veiligheid, wonen, zorg & welzijn, arbeidsmarkt en jeugd. Labyrinth weet hierbij als geen ander iedereen te bereiken, ongeacht taal, achtergrond en sociaaleconomische status. Niet praten óver hen, maar mét hen, is daarbij de visie.